

Tahto valtaan

© Seppo Oikkonen 2003

Tämä valikoima käsittää
kolme esseeluonnosta

Sisällys:

IHMISEN TAHTO VALTAAN
LOGIIKAN JA OPILLISUUDEN RAJOITTUNEISUUDESTA
SYVYYSPSYKOLOGIAA JA -LOGIIKKA

IHMISEN TAHTO VALTAAN

1.

Hypnoosi-ilmiöstä ei ole kaikenkattavaa teoriaa. Ilmiön olemassaoloa tuskin kukaan kuitenkaan vakavissaan kiistää. On hieman ihmeellistä, ettei itse ilmiöstä juuri mitään ole selitetty, eikä selityksiä suureen ääneen edellytetä, vaikka hypnoosia käytetäänkin vähän kaikenlaisten asianharrastajien toimesta yhdessä jos toisessakin tarkoituksessa.

Hypnoosinäytökset ovat joskus aika hurjia ja huvittavia. Niihin suhtaudutaan kuitenkin lähinnä erityislaatuisena viihteenä, eivätkä nekään herätä hämmästyksen lisäksi syvempää tarvetta hypnoosin teoreettiseen tarkasteluun. Ehkäpä yleisesti hyväksytään hypnoosi jonkinlaisena "annettuna" inhimillisenä kuriositeettina. Hypnoosin salat vaipuvat jonnekin ihmismielen pimentoihin, ja siellähän on jo entuudestaan paljonkin sellaista mistä tuskin koskaan lopullista selkoa saadaan.

Mitä sitten oikein tiedämme hypnoosista - varmuudella? Esimerkiksi sen, että kyseessä on omalaatuisensa tajunnantila, joka jotenkin muistuttaa unta kuitenkaan sitä olematta. Ja että tämä tajunnantila saadaan aikaan monella tavalla, esimerkiksi pään verenkierron ja tasapainoelinten rajulla fyysisellä manipulaatiolla. Mutta jotenkin "luonnollisempaan" pidetään sitä että hypnotisoitava rentoutuneessa tilassa kuuntelee hypnotisoijan suggestioita ja kuin huomaamattaan vaipuu transsiin. Transsitila voi olla joko kevyempi - ikään kuin se koskettaisi vain mielen pintakerroksia - tai sitten syvempi, jolloin hypnoosissa annetut suggestiot toteutuvat ehdottomina ja pakonomaisesti.

Suggestiot vaikuttavat tehokkaimmin silloin kun ne esitetään toteamuksen, ei käskyn muodossa. Tämä varsin outo seikka ei voi olla merkityksetön. Se viittaa siihen, että hypnotisoijan ja hypnotisoitavan välillä ei olekaan arkielämästä tuttua yksilöiden välistä hierarkista käskijä-käskettävä - suhdetta, vaan jotain aivan muuta. Oman käsitykseni mukaan tämä "jokin muu" on aivan olennainen hypnoositilan luonnetta valaiseva seikka. Hypnoottinen tajunnantila on jotain joka sijoittuu sellaiseen "minän ja maailman" tai "minän" ja "sinän" perusjäsenyykseen, jossa asiat ja vuorovaikutus vain "tapahtuvat" - vailla kaikkia laatumääreitä, välittömästi, ongelmattomasti, mutta ehdottomasti. Tätä kuvaavia käsitteitä ei normaalitietoisuudessamme ole.

Suggestioiden vaikutusmekanismia on ainakin vanhemmassa alan kirjallisuudessa selitetty mielikuvien synnyn pohjalta. Kun luomme aivoissamme mielikuvan jostain konkreettisesta asiasta, esimerkiksi jostain esineestä, tällaisen mielikuvan syntyminen ja "esillä" pitäminen eivät välttämättä rekrytoi elimistössämme esiin mitään ko. kohteeseen liittyviä ruumiintuntoja. Jos kuitenkin hypnotisoija antaa hypnotisoitavalle suggestioita, jotka liittyvät suoranaisesti ruumiintuntoihin - siis sellaisia kuin "olet väsynyt, kaikki jäsenesi tuntuvat painavilta..." - näitä mielikuvia ei voi luoda saamatta samalla aikaan elimistöllistä reaktiota. Näin siis ikään kuin pakotetaan ja provosoidaan ruumis mukaan hengen ehdotuksiin. Itse asiassa esim. säännöllisen nukkumaanmenon rituaaleihin liittyikin itsesuggestiota.

Suggeroinnillaan hypnotisoija ohittaa jonkin kerroksen hypnotisoitavan ajattelusta, huijaa hänen aivojaan, harhauttaa tietoisuuden tai palauttaa sen johonkin enemmän unenomaiseen kehityksen varhaisvaiheeseen -- mutta jos tuolle ohitettavalle mielen komponentille pitäisi antaa nimi, epäilemättä kysymyksessä olisi nimenomaan Tahto. Hypnotisoija "pelaa ulos" tai käytännössä omii itselleen hypnotisoitavan Tahdon, ja kun tämä on tapahtunut, kaikki mitä hypnotisoija ääneen esittää, toteutuu hypnotisoidussa lainvoimaisella ehdottomuudella.

Se, että ehdottomasti tehokkaimpia ovat nimenomaan toteamuksen muodossa annetut suggestiot selittyy mahdollisesti sillä, että hypnoottinen tajunnantila merkitsee kehityksellistä regressiota primitiivisessä alkulaumassa vallinneiden sosiaalisten reaktioiden asteelle. Alkulauman selviämisen ja hengissäpysymisen ehtona oli, että koko lauma seurasi johtajauroksen antamia hälytys-, hierarkia-, tms. signaaleja välittömästi ja niitä mitenkään kyseenalaistamatta. Koko laumalla saattoi siis olla ainoastaan yksi Tahto. Juuri tämänkaltainen "sosiaalinen" tahtotoiminto vaikuttaa hypnoosituksissa. Siinä ei siis ole kyseessä vain hypnotisoijan ja hypnotisoitavan keskinäinen vuorovaikutussuhde, vaan nimenomaan tietyillä ehdoilla, tietyllä regressiivisellä kehitystasolla elvytetty lajityyppillinen yhteydenpitomekanismi. Toteavassa kielimuodossa annettu suggestio vastaa signaalia.

Näin ollen saamme uuden näkökulman myös siihen mitä ihanteellisessa tapauksessa olemme tottuneet nimeämään yksilölliseksi ja "vapaaksi" Tahdoksi. Siinä näyttäisi olevan sisäänrakennettuna sellainen varhaiseen lajinkehitykseen kuuluva ominaisuus, joka tekee siitä lähtökohtaisesti niin sanotun sosiaalisen muodosteen. Meillä on epäilemättä vahva taipumus idealisoida "vapaata" Tahtoa yksilöominaisuutena, mutta lajimme sosiaaliseen peruslaatuun kuuluvaksi tosiasiaksi jää, ettei Tahtoa koskaan voida riisua puhtaaksi laumakäyttäytymiseen palautuvista mekanismeista.

2.

Yksi Nietzschen puhtaaksiviljellyistä pääteeseistä, jota hän ja hänen opetuslapsensa ja kommentaattorinsa monin variaatioin pateettisesti toistelevat, kuuluu: Ihmisellä on tahto valtaan. Sanoessaan näin filologi-Nietzsche, jonka teoksissa esiintyy jopa sivunmittaisia erittelyjä jonkin tietyn käsitteen sisällöllisistä vivahteista, käyttää epäröimättä ja erittelemättä kahta käsitettä, jotka eivät oikeastaan ole edes eri käsitteitä, vaan palautuvat samaan lajinkehitykselliseen alkuperäiseen ykseyteen.

Primitiivisessä laumakäyttäytymisessä ilmenee vain yksi Tahto tai yksi Valta, joka personoituu lauman johtajauroksessa. Jos johtaja kuolee, hänen tilalleen astuu seuraaja, eikä Vallan määrä tässä sosiaalisessa mekanismissa muutu. Lauma on siis se yksikkö, jonka ominaisuuksia ovat Tahto ja Valta, nämä perimmiltään yhtä ja samaa tarkoittavat käsitteet. Tahto ja Valta kiinteyttävät lauman rakenteen. Vaikka ihmislauma onkin hajanainen, eikä mitenkään verrattavissa esimerkiksi salamannopeita käännöksiä tekevään kalaparveen, myös ihmisyksilöiden siteet toisiinsa ovat yhtä kiinteitä kuin parvikalojen liikkeet. Tämä nähdään hypnoosissa. Hypnoosissa annettujen käskyjen ehdoton toteutuminen on Tahdon ja Vallan alkuperäisten mekanismien havainnollista jälkivaikutusta.

Nietzschen teesi on opettavainen, jos haluamme analysoida Uuden Ajan individualismin mukanaan tuomia ajatusharjoja. Mutta kunnollisen ajatustyön mahdollistamiseksi tarvitsemme pitkän historiallisen rekonstruktion käsitteellisen ajattelun ja kielen kehittymisestä alkulauman signaalitasolta alkaen. Joudumme miettimään esimerkiksi senkaltaisia kysymyksiä kuin missä mielessä antiikin platoniset ideat vielä olivat signaaleja. Antiikin ihminenhan koki ongelmana sen kumpi oli tosiolevaa: Maailma vai Ajatus? Keskiajan ihmiselle luontainen ajatusjäsenitys oli kuvitella Maailman muodostuvan Jumalan ajatuksista, eikä yksilöä itsenäisenä omaehtoisena toimijana ollut keskiajalla olemassa. Todellisuuskokemus oli niin kutsutusti depersonalisoitunut. Uuden ajan kartesionismi eriytti Subjektin ja objektivoi Maailman, ja samaan kehityskuvaan kuuluu, että yksilö menetti terveen yhteyden oman lajinsa sosiaaliseen perusluonteeseen. Uusi aika teki Yksilöstä ajattelijan, ja tällaisen Ajattelijan myös Nietzsche halusi ylevöittää. Harhaista Ajattelijan vallanhalussa on se että se perustuu epäsosialisuuteen.

Yli-Ihmisessä kiteytyvät Tahto ja Valta. Nämä ominaisuudet määräytyvät tässä ajattelussa suhteessa muihin ihmisiin. Nietzsche puhuu "laumasta" halveksuen. Yli-Ihmisen silmissä lauma merkitsee vain orjia ja palvelijoita, se on vain tarpeellinen matto jonka yli kävellään. Ironia havaitaan kun tajutaan, että Yli-Yksilössä idealisoidut ominaisuudet, Tahto ja Valta, eivät olisi mahdollisia - ne eivät olisi koskaan siemenistään kehittyneet - ellei ihminen olisi lähtökohtaisesti laumaeläin.

3.

Kun hypnotisoija varastaa hypnotisoitavalta Tahdon ja ottaa tämän Valtaansa, tapahtuu primitiivisen lajihistorian rekonstruktio. Se tapa, jolla regressiivinen mekanismi kuitenkin sallii kaikkein korkeimpienkin sielunkykyjen käytön, kertoo jotain olennaista ajattelumme rakenteista. Vuorovaikutus hypnotisoijan ja hypnotisoidun välillä käyttää regressiivistä kanavaa, mutta sen rinnalla ristiriidattomasti voi esiintyä mitä kirkkainta ja kehittyneintä ajattelua. Hypnotisoitu voi parhaassa tapauksessa esimerkiksi muistaa asioita paremmin, tehdä selvempiä havaintoja tai suorittaa aukottomampia päättelyjä kuin mihin hän normaalissa tajunnantilassa pystyisi.

Syvätrensia pidettiin aikoinaan "telepaattisena" kanavana, koska hypnoositilanteessa usein erehdyttävästi vaikuttaa siltä kuin syvätranssiin vaivutettu koehenkilö miltei sanomattakin aavistaisi mitä hypnotisoija häneltä odottaa. Suggestiot voivat olla ylimalkaisia, mutta se mitä niillä tarkoitetaan tulee täydellisesti ymmärretyksi. Hypnoositilanne on kuin satua, jossa haltiat osaa toteuttaa toivojan kolme toivomusta juuri sellaisina kuin tämä on niitä mielikuvituksissaan kehitellyt -- vaikka ilmaiseksikin ne haltiattarelle vain parilla sanalla. Tämä suggestioiden merkityssisällön täydellinen välittyminen on jälleen yksi hypnoosi-ilmiöön liittyvä outo yksityiskohta, joka vaatisi selityksensä. Miten on mahdollista, että signaalitason viestintä on niin hienovaraisista ja välittää käsittämättömän määrän vivahteita?

Mitään varmaa vastausta tähän ei ole. Voidaan vain viitata muutamaan mahdollisuuteen.

Ensinnäkin voitaisiin kysyä, miksi yleensäkin oletamme, että primitiivisen tason viestintä olisi vähemmän vivahteikasta kuin niin sanottu kehittynyt, kielellis-käsitteellistä jäsenystä hyödyntävä vuorovaikutus? Esimerkiksi primitiiviset kielet ovat tyypillisesti määrättömän runsasilmauksellisia -- vasta kehittyessään kielet karsivat "naturalistista" ilmaisuvoimaansa, kun yleiskäsitteet tulevat käyttöön. Ehkä "kehitys" onkin pikemminkin tyypistänyt kykyjämme tajuta vivahteita kuin rikastuttanut niitä?

Toisaalta voidaan päätyä ajattelemaan, etteivät mielikuvamme kehityksen "tasoista" ehkä ole aivan oikeanlaisia. Ehkä "kehityksen taso" ei muodosta mitään koko persoonallisuutta huuhtelevaa vedenpintaa, joka aikojen kuluessa olisi vain noussut. Psykyssä varhakantaiset ja myöhäsyntyiset kehitysvaiheet voivat läpäistä toisiaan ja elää keskenään hyvässä sovussa ja toisiaan tukien. Jokin primitiivinen ominaisuus voi olla olennainen rakenneosa jotakin niin sanotusti korkea-asteista abstraktia ajatteluumme. Ajatusapparaattimme saattaa hyödyntää yhtä lailla primitiivistä magiaa kuin kirkkainta mahdollista rationaalisuutta. Tätä kehitystasojen toisiaan läpäisevää ominaisuutta emme jostain syystä selvästi näe -- ehkä juuri siksi, että tämänkaltaisten yhteyksien näkeminen ei vastaa nykyisen rationaalisuutemme paradigmaattisia malleja. Kuten Nietzsche ei nähnyt Tahdon ja Vallan yhteistä maaperää, samaan tapaan me kaikki ajatushistoriallisen individualismin lapset pyrimme ottamaan kaikki käsitteelliset elementtimme "annettuina" ja autonomisina, ja iso osa pohdiskeluiltamme muodostuu näennäisyyksien keskinäissuhteiden määrittelyistä.

4.

Vastakohtaisuudet ovat itse asiassa se kaava jonka mukaan meidät ihmiset on monessa suhteessa rakennettu. Ehkä kaikki tietoisuutemme on tietoisuutta vastakohtista. Ikään kuin jossain kehityksemme "alkuräjähdyksipisteessä" esimerkiksi itku ja nauru olisivat olleet sama asia - ilmeliikkeinä ne käyttävät samoja hermoja ja lihaksia - ja kehitys tarkoittaisi vain sitä että ne loittonevat toisistaan ja niiden väliin muodostuu asteikko, mitta-akseli. Sekä elimistöllinen apparaatti että siitä heijastuvat psyykkiset ominaisuutemme toistavat vastakohta-asetelmia. Kaikki mitä meissä tapahtuu tuntuu perustuvan jonkinlaisen luonnollisen tasapainotilan tavoitteluun, jossa vastakohtaiset ääritilat pyrkivät kumoamaan toistensa vaikutusta. Fyysinen ja psyykinen rakenteemme voisi periaatteessa muodostua loputtomasta määrästä erilaisia ja toisiinsa enemmän tai vähemmän kytkettyjä vaakoja, jotka jatkuvasti yrittävät säilyttää jonkinlaisen keskinäisen tasapainon.

Esimerkiksi: näkeminen perustuu siihen että tietyn aallonpituuden omaava valo saa sille herkistyneessä silmän näkösolussa aikaan kemiallisen muutoksen, joka kallistaa tavallisesti tasapainossa olevien aineiden vaakakuppeja. Mutta kun katsomme tarpeeksi kauan vaikkapa punaista väriläiskää, silmämme näkösolut "väsyvät" tuottamaan tämän väriärsytyksen aiheuttamaa hermokemiallista muutosta. Tasapainotila palautuu, eikä vain palaudu, vaan vaakakupit heilahtavat jopa ohi nollapisteen -- ajaututaan toiseen äärilaitaan, jolloin "näemme" vihreätä.

Samoin on laita miltei kaikessa mitä elimistössämme tapahtuu, ja - hyvin, hyvin, hyvin periaatteellisesti ottaen - aistimukset, reaktiot, tuntemukset, tunteet ja ajatukset toimivat kaikki saman kaavan mukaan. Punaista ja vihreää vastaavat myös hyvä ja paha olo, ilo ja suru, rakkaus ja viha, jne -- kaikki nuo tunteiden vastakohtaparit. Niissäkin toistuu elämän peruskaava.

Sanotaan, että tunteet ovat jotain primitiivisempää, ikään kuin "elimistöllisempää" kuin ajattelu. Totta onkin, että tunteita aikaansaa meissä elimistöllinen apparaatti, johon jonkin verran voidaan ulkopuolelta kemiallisesti vaikuttaa. Mielialoja ja tunteita voidaan periaatteessa manipuloida. Ehkäpä piankin pystymme tuottamaan tiettyjä tunteita tiettyillä lääkeaineilla? Tämä ei tunnu meistä täysin utopistiselta ajatukselta. Ajattelun autonomiasta sensijaan olemme vakuuttuneita: emme usko että millään aineilla saisimme pähämme tiettyjä ajatuksia. Suhteellisuusteoriaa ei voi ostaa pilleripurkissa. Mutta ovatko ajatukset yleensä kuitenkaan loppujen lopuksi niin erilaisista rakennusaineista tehtyjä kuin tunteet?

Kuten tunteet muodostavat vastakohta-asteikoita, ja kuten tunteilla reagoimme laidasta laitaan, samoin tiedolliset käsitteemme muodostuvat vastakohtapareista, ja koko tiedonhankintamme toteuttaa perustavanlaatuisesti kysymyksen ja vastauksen vuoropuhelua. Se mitä sanomme ajatteluksi ei perustavanlaatuisissa toimintamekanismeissaan irtoa kovinkaan kauas tunnepohjalta. Ehkä mitään rajaa niiden väliin ei voi vetää. Sellainen raja olisi vain jonkin alkuperäisesti yhtenäisen jakamista kahteen harhaiseen käsitteelliseen lokeroon -- kuten Nietzschen puheet Tahdosta ja Vallasta.

Tahto ja Valta -- Tunteet ja Ajatukset. Ehkäpä tunteet elävät myös ajattelun ja käsitteiden sisällöissä. Ajatuksia ei ehkä voida riisua tunteista sen enempää kuin Chamisson kirjan sankari onnistui vapautumaan omasta varjostaan.

Käsitteellisen ajattelun kehittyneimpänä muotona pidämme järkiajattelua, esimerkiksi puhdasta muodollista logiikkaa tai matematiikkaa, ja on tietysti tiedonfilosofinen tuhannen taalan kysymys, voidaanko formaalinen taso jotenkin "täydellisesti" irrottaa ja irtileikata muuttuvista sisällöistä. Kehityshistoriallinen vastaus tähän on ettei voida. Kuten yksilön "vapaa" Tahto tai johtajan "Valta" välttämättä edellyttävät primitiivisen komponentin mukanaoloa, samoin edellyttää formaalilogiikka sisältöjen olemassaolon. Muotoja ei koskaan voisi olla ilman sisältöjä.

Ehkä meidän pitäisi näistä yleisistä lähtökohdista käsin päätyä määrittelemään uudelleen mm. hyvän ajattelun ominaisuuksia? Vaikka kaikki analysoimamme materiaali herättääkin toistaiseksi enemmän kysymyksiä kuin mitä pystymme muotoilemaan vastauksia, jotain saatamme selvästi nähdä. Kaiken esitetyn perusteella näyttää ainakin siltä että hyvä ajattelu edellyttää kaikkien kehityshistoriallisten kerrosten ja myös niin tunteiden kuin käsitteellisen ajattelun työkalujen olevan ajatustyössä läsnä ja käytössä.

Palatkaamme vielä hetkeksi hypnoosi-ilmioon. Yleinen väärä käsitys on, että syvätranssiin vaipuisivat varsinkin jotenkin "heikkotahtoiset" tai muuten hengenvoimiltaan ja -kyvyiltään "vähäiset" yksilöt. Psykiatri Reima Kampman teki kuitenkin sivupersonailmiötä selvittäneen tutkimuksensa yhteydessä sen uuden havainnon, että syvätranssiin vaipuivat (ja eniten esiinsugeroituja sivupersononia tuottivat) nimenomaan psyykkisesti ehjät ja terveet koehenkilöt. Tämä tutkimustulos ansaitsee runsaasti lisäpohdiskelua. Mitä kaikkea se merkitsee?

Hypnoosia käsittelevä kirjallisuus on yksimielistä siitä että hyvän mielikuvituksen omaava ihminen on kiitollisempi hypnotisoitava kuin kuvittelukyvytön henkilö. Omat havaintonsa Kampman selitti lisäksi niin, että sekä hypnoosiin vaipuminen että varsinkin sivupersonien tuottaminen edellyttävät persoonallisuudelta tervettä joustavuutta ja hyvää stressinsietokykyä. Mustavalkoinen jäykkä persoonallisuudenrakenne, jota ulkoisesti usein pidetään "vahvana", siis kaavamainen tai kaavoihin rakastunut tyyppi, halki-poikki-pinoon - ihminen, ei omaa sellaista sielullista liikkumavaraa, jota tarvittaisiin hypnoositilaan.

Pitäisikö meidän sanoa: jos ihmiselle pitkässä historiallisessa perspektiivissä kehittyneet lajityypilliset henkisen suorituskyvyn läpäisymekanismat eivät toimi - jos jokin lukitsee hänen tunne- ja ajatusapparaattinsa liikkumattomaksi tai yksitasoiseksi - silloin ollaan tyhjän päällä riippumatta siitä miten näyttäviä näennäisen "vahvuuden", Tahdon ja Vallan tai muun Hallinnan kulissit ovat.

5.

Ludwig Feuerbach kirjoittaa oivaltavasti uskontojen syntyhistoriasta. Primitiivinen ihminen näki vuoren siellä ja toisen täällä, ja kun hän näki oikein suuren vuoren, vuoren jossa oli vuoren ominaisuuksia moninverroin, hän koki sen VuoriHallitsijana tai VuoriJumalana. Tällainen hahmotus edellyttää kahden perustavanlaatuisen hengentoiminnon olemassaoloa: samuuden tunnistamista, so. invarianttisuuden tajuamista, ja toisaalta samuuden ulkoistamista, maagista merkityslaajentumaa. Nämä ovat kaiken ajattelun alkutekijöitä, ja yleiskäsitteellisen, symbolimerkityksiä sisältävän ajattelun alkeismuoto on siis uskonnollinen. Juuri siksi inhimillisessä historiassa Uskonto ja Valta, ja lopulta myös Tieto, kutoutuvat aina niin tiiviisti toistensa yhteyteen.

Luonnonjumaluuksissa kiteytyy kielen se kehitysvaihe, jossa signaalitasolta siirrytään symbolitasolle. Yleistävän hahmon- ja käsitteenmuodostuksen mekanismit syntyvät. Kaikki yleistävä käsitteenmuodostus, eli kaikki kielemme yleiskäsitteet, ovat pohjimmiltaan uskonnollista ajattelua. Alkuperäinen uskonnollisuus on siis ajattelualaatu. Mutta jopa niin sanotusti kaikkein korkea-asteisimmassa abstraktissa "tieteellisessä" ajattelussamme hyödynnämme maagisen merkityslaajentuman mekanismeja. Ajattelun kehitystasot läpäisevät jatkuvasti toisiaan. Jopa formalismit, tai varsinkin juuri ne, pohjautuvat magiaan.

Magia muodostaa eräänlaisen kaikkiallisen läsnäolevan pohjan, jolla kielen ja käsitteiden meri kelluu. Jos magia temmattaisiin alta pois, kaikki käsitteet tyhjenisivät, niin paljon kuin ne toinen toisiinsa yrittävätkin tukeutua.

Primitiivisen kielen käsitteiden erityislaatuinen "kiinteys" liittyy toisaalta kielen naturalistisuuteen, toisaalta kielen signaaliluonteeseen. Toteavassa hypnoottisessa suggestiossa tämä merkillinen "kiinteyden" ominaisuus yhä näyttäytyy. Naturalistisesti nimeävällä tasolla kieli ja todellisuus merkitsevät toisiaan. Orastava symbolismi rakentaa merkityslaajentumien varassa käsitteellisiä yhteyksiä. Poppamiehet samaistuvat luonnonjumaluuksiin, solmivat liiton niiden kanssa, ja suoraan heidän hallussaan olevien taikasanojen suggestiivisesta ehdottomuudesta johtuu, että heidän langettamansa kiroukset toteutuvat. Jäänteet tästä alkuperäisestä manauksesta elävät ja voivat hyvin arkielämässä tänäkin päivänä. Ne näyttäytyvät paitsi voimasanojen käyttämisessä ja päätöksessä, myös yhtä lailla ns. katu-uskottavuuden kuin vaikkapa "tieteellisen realismin" tavoittelussa. Katu-uskottavuus ja tieteellinen realismi ovat siis vain näennäisesti eri sarjan asenteita.

Se inhimillisen kielen ja ajattelun ominaisuus, jota voitaisiin nimittää käsitteiden "kiinteydeksi", jää yleensä noteeraamatta kun historiaa kirjoitetaan. Se voisi kuitenkin olla historian pääroolissa. Historialliset aikakaudet muodostuvat juuri siitä että eri aikoina ihmiset ovat hahmottaneet todellisuuden eri tavoilla "kiinteiden" käsitteiden varassa. Platoniset ideat, keskiaikainen universaali kiista joka johti realismista nominalismiin, ja viimeisenä ääripäänä Wittgensteinin myöhäisfilosofia -- siinä pitkä kehitys akseli inhimillisen ajattelun ja kielen naturalistisesta alkuvaiheesta eräänlaiseen 'holistisen itsetietoisuuden' tilaan.

Primitiivinen magia ja merkityslaajentumat, incorporointi ja ulkoistaminen, ovat yleisinheimillisiä kehitysominaisuuksia. Sen sijaan esim. antiikin Kreikan kulttuuri ihmishahmoisine jumaluuksineen, "ajattomine" myyttisine, ei-kausaalisine maailmanselityksineen, on osa eurooppalaisen kulttuuripiirin ajatushistoriaa. Antiikin "ideat" olivat kiinteytyneitä käsitteitä, jotka toimivat työkaluina yksilön jäsentäessä oman olemassaolonsa perusteita. Antiikin kreikkalaiselle esim. "pienuus" ja "suuruus" -- nämä määreet, jotka me ongelmattomasti koemme "laadullisina", samalle vastakohta-akselille sijoittuvina ääripäinä -- olivat itsenäisiä ideoita, eikä ollut epäloogista tai mahdotonta, että esim. sama esine saattoi omata sekä "pienuutta" että "suuruutta". Tämä voitiin todistaa asettamalla esine ensin jonkin sitä suuremman tavaran rinnalle, jolloin näyttäytyi sen pienuus, ja sitten sitä pienemmän kohteen rinnalle, jolloin tuli todistetuksi sen suuruus.

Keskiajalla "kiinteitä" eivät olleet niinkään "ideat" kuin uskonnolliset opilliset dogmit. Maailma selittyi niiden läpi, ja koko maallinen järjestys määräytyi raamatuntulkinnallisista perusteista. Totuus oli ilmoituksenomaista. Historian pääroolia näytteli depersonaloitunut, henkilöitymätön, ajattelu, jossa Tahto ja Valta olivat Jumaluuteen kuuluvia ominaisuuksia. Jumaluus oli kaikenkattava suuri yhteinen nimittäjä. Jos oikein sisäistäisimme keskiaikaisen depersonalisaation, emme enää suhtautuisi väheksyvästi heidän tärkeinä kokemuksiinsa ongelmiin, kuten esim. kysymykseen missä määrin Jeesus oli ihminen missä Jumala.

Totuudellisuuden ehdot eivät ole yleisiä vaan aina aikakauden ajatteluehtoihin, sille ominaiseen käsitteenmuodostukseen ja kielimuotoihin sidottuja. "Virhe on virhe vain tietyssä järjestelmässä" (Wittgenstein), ja sanottakoon tässä yhteydessä, että oman aikamme ajattelu, oma kartesionistinen maailmanjäsenyksenämme ja "välineellinen" järjenkäyttöämme, on joissain olennaisissa suhteissa vähintään yhtä vääristynyttä kuin keskiaikaiset kiistat dogmeista tai universaaleista -- paitsi että omalla ajattelullamme on varmasti maailman tulevaisuudelle paljon tuhoisempia seurauksia kuin mihin keskiaikaiset kaapuniekat koskaan omasivat valtaa.

Niin antiikin myyttinen maailmanselitys ja idealismi kuin keskiaikainen depersonalisaatio ja teokratia perustuivat olennaisesti ajattelun sisäisen kiinteyden ja koherenssin tavoitteluun. Keskiaika oli outo ajanjakso juuri siksi että se näyttää ulkoisesti tapahtumattomalta ja paikoilleen pysähtyneeltä - ikään kuin aika olisi kadonnut Euroopasta tuhanneksi vuodeksi - ja koska ajattelun sisäinen kiinteyden kasvoi miltei kivettymisen asteelle. Meidän on hyvin vaikeaa tai mahdotonta ymmärtää juuri mitään siitä mitä keskiajalla tapahtui, koska oma ajattelumme on lähtökohtaisesti niin erilaista. Skolastinen uni, josta uuden ajan rationalismin voimahahmo Kant kertoi heränneensä, oli ehkä sekin jonkinlainen hypnoottista unta, ja raamattu jonkinlainen suuri unikirja, jonka mukaan todellisuutta tulkittiin.

6.

Tarkastelkaamme hieman lähemmin eurooppalaista ajatushistoriaa antiikin ajoista lähtien. Tarinankerronnallinen toisto luo mytologiat. Sankareiden tekoja kerrotaan ja kerrataan yhä uudelleen, ja sankariteoissa ilmenevä dramatiikka ja sankareiden ominaisuudet korostuvat ja pelkistyvät. Sankaritarinat ja jumaltarinat lomittuvat toisiinsa. Antiikista nykypäivään sankarilla on tuhannet kasvot, mutta samanlainen tehtävä. Alkuperäinen myytti vaikutti samastumisen kautta - tarina suggeroi kuulijat. Nämä kokivat välittömästi itsessään sen mistä myytti puhui. Primitiiviset ihmiset "ottivat sisäänsä" yhtä lailla leijonan sydämen kuin sen rohkeuden - ja myös tarinat, jotka he elivät välittömästi, todellisuusvoimaisina, niiden alkuperäisestä tapahtumapaikasta ja -ajasta irronneina. Vaikka kreikkalaiset "tiesivät" että Jumalat asuvat Olympoksella, tästä tiedosta ei seurannut mitään, sillä todellinen jumalien lokalisaatio oli antiikin ihmisen minuus, jossa he kokivat jumalten vaikutuksen.

Kouluhistoriamme painotusten vuoksi antiikin Kreikan mytologiat ovat meille tutuimpia, ja niissäkin näkyy hyvin myyttien tietynlainen ajattomuus. Myyteissä ei ole "aikaa", niiden vaikutustapa perustuu samastumiseen. Antikin Kreikassa koko maailmanselitys oli myyttinen: mitä tahansa tapahtuikin, se selittyi Jumalien ja Kohtalon vaikutuksena. Meidän ei ole helppoa ymmärtää, että tästä maailmasta puuttui täysin kausaliteetti sellaisena kuin sen nykyään käsitämme. Kun selityksen painopiste oli samastumisessa, inhimilliset kyvyt ja hyveet kehittyivät valikoituneesti. Sokrates, Platon ja Aristoteles olivat ehkä hienoimpia ihmisiä mitä länsimainen historiamme tuntee, mutta he kaikki olivat nimenomaan humaaneja ajattelijoita - he eivät olleet esimerkiksi eteväitä luonnontieteilijöitä. Myyttinen ajattelu ei tarjonnut luonnonhallinnan edellytyksiä.

Antiikin ajattelu kulminoitui "ideoissa", joissa määrittyi "tosiolevainen". Me tunnemme nämä ideat "platonisina ideoina", ts. ikään kuin ne olisivat olleet jokin Platonin tekemä filosofinen oivallus ja sille perustuva oppi - mutta mitään opillista ne eivät tosiaankaan olleet, vaan antiikin ajattelulaatu. "Ideoissa" kiteytyi olennainen totuus tai todellisuuden olennainen ominaisuus. Niillä ei ollut sanaluokkaa, ne eivät siis olleet mitään määrättyä käsitetyyppiä. Ne saattoivat olla yhtä hyvin oliota tai olioiden ominaisuuksia, substantiivi-subjekteja tai predikaatteja. Niitä voisi ehkä kuvata vielä jokin aika sitten suomenkielessäkin erityisellä tavalla käytetyllä ilmaisulla "esine". Sanottiin: "Mielenkiintoni esineenä (kohteena) oli..." Puhutaan myös "esineistymisestä" silloin kun jokin asia saa "kiinteän" ideanomaisen merkityksen. Antiikin ajattelun "ideat" olivat juuri tuonkaltaisia kiinteytymiä, ja voidaan ajatella, että tällainen käsitekiinteys ilmeni läpi koko käsitteenmuodostuksen. On siis oikein sanoa, että vasta myöhemmin tälle perustalle syntyi se kirkas sanaluokkajako, jota nyt pidämme ikään kuin lähtökohtaisesti käsitteisiin kuuluvana ja alusta alkaen vaikuttaneena.

Paitsi että ideat häivyttivät ajan, so. aikaulottuvuuden siitä mikä käsitettiin tosiolevaiseksi, ne määräisivät erityisellä tavalla mm. kausaliteettikäsitystä. Aristoteleellekin vielä "syy" oli jotakin joka sisältyi ominaisuutena olioihin, eikä vaikutussuhdetta kuvattu pelkästään teonsanoilla. Aristoteles erotti neljänlaisia "syitä": materiaalisia, formaalisia, vaikuttavia ja finaalisia. Kuvanveistäjän tekemän patsaan materiaallinen "syy" on kivenlohkare, formaalinen "syy" on muodottoman lohkarkeen sisällä kätkössä oleva ja esiintuloaan odottava hahmo, vaikuttava "syy" on taltan ja vasaran käyttö, ja lopulta finaalinen "syy" on se tavoitteellisuus joka ohjaa kuvanveistäjää. Näistä "syistä" mikään ei ollut toistaan tärkeämpi. Tällainen kausaliteettiajattelu perustuu kokonaan toisenlaiseen käsitteenmuodostukseen kuin mikä meille uuden ajan "kartesiolaisen" rationalismin ihmisille on ominaista. Jos eläydytään "selittämisen" ideaan antiikin maailmassa, ei ole epäselvää miksi selitys pitäytyi Jumaliin ja Kohtaloon. Ne edustivat koko totuutta kaikesta ja siinä mielessä ne muodostivat luonnollisen päätepisteen selitykselle. Eikä liity mitään ihmeellistä siihen, etteivät antiikin ihmiset millään lailla "epäilleet" jumalien olemassaoloa tai asettaneet näiden oikkuja tai muita edesottamuksia kyseenalaisiksi. Jos he olisivat näin tehneet, he olisivat kieltäneet itsensä. Vain me, jotka ajattelemme aivan toisin, havaitsemme oman syysuhdeajattelumme avulla jumalien edesottamuksissa ilmeisiä ristiriitaisuuksia.

Aristoteelinen syllogismi näyttää silmissämme kaiken järkiajattelun lähtökohdalta, mutta pitää ymmärtää, että katselemme sitä todellakin päinvastaisesta historiallisesta perspektiivistä kuin platonisille ideoille rakentuva aikalaisajattelu, jossa yleinen ja yksittäinen olivat vielä erillisiä ideoita eivätkä toistensa sisään asettuvia joukkoja tai luokituksia. Yksi mahdollinen tapa tajuta antiikin ajattelua on laajentaa keskiaikainen käsiterealismin ja nominalismin koskeva väittely alkamaan jo antiikista, platonisista ideoista ja aristoteelisista syllogismeista. Ideat ovat käsiterealismin - niissä esim. yleiskäsitteiden, lajiniimien jne, todellisuus ("tosiolevuus") asettuu samalle lähtöviivalle kuin käsinkosketeltava kohde, yksilö. Ideoiden keskinnäissuhteiden määrittämisestä on aristoteelisessa syllogismissakin kysymys, ei niinkään siitä että yhdestä asiasta johtuisi toinen.

Omalle logiikallamme ominainen "dynaaminen" elementti, siis se että asiat johtuvat jostakin, on antiikin maailmassa vain puutteellisesti kehittynyt. Ideassa Liikkumattomasta Liikuttajasta, johon kaikki muutos voitaisiin palauttaa, ei ilmene niinkään dynamiikka kuin ideoiden yhteensovittaminen. Näemme väärin, jos tulkitsemme Aristoteleen käsityksiä Ensimmäinen Syy -Jumalasta jonkinlaisena varhaisena versiona uuden ajan Leibnizin Ajatusvälttämättömyys -Jumalasta.

Suggestiivinen käsitekiinteys on se ajattelun ominaisuus, jonka varassa on tulkittava myös keskiajan maailmanjäsenystä määräävä deduktio. Omista sielunmaisemistamme ja omista tietoteoreettisista jäsennyksistämme käsin deduktio ja induktio näyttävät päinvastaisen päättelysuunnan omaavilta logiikoilta, mutta "päättely" on keskiajasta puhuttaessa harhaanjohtava dynaaminen termi, koska keskiaikainen deduktio oli sisällöllisesti vain yksittäistapauksen palauttamista taustalla koko ajan jo olemassaolevaan jumalalliseen totuuteen. Tämä totuus oli ilmoituksenomaista ja annettua, eikä sitä missään vaiheessa epäilty tai sen oikeellisuutta saati sitten oikeutusta kiistetty. Se oli pyhitettyä, ja tämä opillinen tai tiedollinen pyhyys muodosti läpi koko syvän keskiajan oudon vastakohdan elämänmenon arkiselle käytännöllisyydelle. Kirkonmiehet omistivat elämänsä muotoillakseen raamatullisia totuuksia, jumalallista ilmoitusta kirkastavia dogmeja, eräänlaisia opillisia "ideoita", joiden puitteissa tulkinnalliset ongelmat saivat ratkaisunsa. Rahvas taas koki elämänjärjestyksen aina olemassaolleen, staattisena, ajattomana. Keskiäika ikään kuin eli antiikin myytin todeksi.

Teokraattiseen maailmanjärjestykseen kuuluva paikallishallinnon vakiintunut hierarkia ja ammattikuntalaitos omalta osaltaan toteuttivat ajalle ominaista depersonalisaatiota. Yksilöllä ei ollut itseidentiteettiä omaehtoisena toimijana, hän oli säätynsä ja ammattinsa määrittelemä järjestelmän edustaja. Tällainen yhteiskuntajärjestys hyödyntää selvästi primitiiviseen alkulaumaan palautuvia sosiaalisia mekanismeja. Erona on vain, että lauman kiinteydestä vastaavat nyt suggestiivisten signaalien sijasta opillisesti kiinteytyneet uskonnolliset dogmit. Keskiäika siis ikään kuin eli primitiivisen ihmisen ensimmäisissä yleiskäsitteissä ilmenneen jumalallisen Vallan laajamittaisesti todeksi.

Keskiaikainen depersonalisaatio, siis se, miten yksilöidentiteetti katosi taustaoletusten vahvaan "todellisuuteen", näyttäytyy meille havainnollisesti esim. suhtautumisessa noitiin. Emme jaksakaan lakata hämmästelemästä noitaoikeudenkäynneissä ilmenevää logiikkaa. Kuuluisaksi on tullut ns. vesikoe. Noidaksi epäilty sidottiin käsistään ja jaloistaan ja heitettiin jokeen - ja jos hän pysyi pinnalla, hän oli noita ja ansaitsi kuolemantuomion, jos hän taas hukkui, hän oli viaton. Me emme voi mitenkään käsittää, että taustajärjestelmään identifioituminen olisi määrännyt ihmisten järjenkäyttöä ja käyttäytymistä siinä määrin, että oli kaikkien - usein myös epäillyn - mielestä tärkeämpää ja "todellisempaa" tietää oliko paholainen saanut tämän sielun valtaansa vai ei kuin se tosiasia, että oikeudenkäynti käytännössä aina päättyi epäillyn kuolemaan. Ylivoimaista on tajuta, miten tässä silmissämme irvokkaassa näytelmässä toteutui aikalaisten mielestä niin järki kuin oikeus. Logiikka on kuitenkin aina aikalaislogiikkaa, ja jos tasapuolisia ollaan, myös oma logiikkamme on oman aikamme ajatteluehtojen rajoittamaa, vaikka olemme tietysti itse sitä näkemään yhtä sokeita kuin keskiajan ihmiset omaa depersonalisaatiotaan.

Meille ominainen järkiajattelu on uuden ajan individualismin sävyttämää. Vastauksena keskiaikaisen käsitekiinteyden varassa tehdyille äärimmäisille spekulatioille, kuten skeptikkojen epäilylle omasta olemassaolostaan, Descartes tekee oivalluksensa: "Ajattelen, siis olen olemassa." Tässä oivalluksessa summataan havaitsijan itsetietoinen rooli keskiaikaiselta pohjalta nousevaan olemassaolon ongelmalliseen käsitteeseen. Yhdistäminen tapahtuu siis ainakin osittain vielä käsitekiinteiden skolastisten ideoiden välillä. Mutta se mikä on tärkeää on että Subjekti nyt eriytyy ja todellisuudesta tulee tarkastelun kohde. Nyt syntyy se dynamiikka, joka oman aikamme ajattelulle ja myös päättelyllemme on ominaista. Subjekti eriytyy, maailma objektivoituu. Tässä on ilmaistuna koko uuden ajan ajattelun olennainen lähtökohta.

8.

Descartesin oivalluksen merkittävyys paljastuu, kun sitä tarkastellaan keskiajan depersonalisaatiota vasten. Kun subjekti eriytyy, syntyy individualistinen Minä, ja kartesionismin voittokulkuun uudella ajalla kuuluu jo renessanssi- ja humanistifilosofien pohjustama yksilönvapauksien ja demokratian esiinnousu. Objektivoituva maailma taas joutuu kokonaan uudenlaisen tutkimuksen kohteeksi - todellisuuden objektivoimisesta kehittyi empirismi, ja luonto valjastetaan hyötykäyttöön löytämällä luonnonlait ja soveltamalla niitä. Kartesionismissa asettuvat siis vastakkain Minä ja Maailma, ja tätä ajatusjäsenystä saamme viimekädessä kiittää siitä valtavasta dynaamisesta muutoksesta, joka uudella ajalla on tapahtunut. Kartesiolaiset dualismit ovat kuitenkin tuoneet mukanaan paitsi hyvänä koettua kehitystä, myös individualistista sokeutta, joka toisaalta estää meitä saavuttamasta tavoittelemiamme perustavanlaatuisia sosiaalisia ihmisoikeuksia, toisaalta tekee meidät kyvyttömäksi näkemään oman järkiajattelumme rajoituksia ja tiedonfilosofisia harhojamme.

Filosofian oppikirjat eivät juurikaan noteeraa kartesionismin ydintä, vaan keskittyvät Descartesia tarkastellessaan mm. tämän erittelyihin Ruumiin ja Sielun eroista. Tälle olennaisen sivuuttamiselle on syynsä, jotka niinkään liittyvät Minä ja Maailma -dualismin myöhemmin mukanaan tuomiin ajatusharhoihin. Subjektin eriytyessä ja maailman objektivoituessa syntyy empirian tarvitsema tarkasteluetaisyys Tutkijan ja Tutkittavan välille - ja tämän etäisyyden vahva idealisoiminen tuottaa sitten harhan inhimillisistä rajoituksista vapaasta Tutkijasta ja Täydellisestä Objektivisuudesta. Nämä ideat ovat niin vaikuttavia, ettemme enää pysty näkemään omaa kartesionistista ajattelulaatuamme johdonmukaisen historiallisen kehityksen askelmana, vaan se irtoaa juuriltaan, ja kuvittelemme edustavamme jotakin omaehtoista ja rasitteetonta. Tarkastelemme menneitä aikoja vain oman ajattelumme tasossa. Näin menetämme kehityssisällöt ja käsiimme jäävät käsitteellis-opilliset sisällöt. Siksi emme näe olennaista Descartesissa, vaan kirjaamme hänet koulukirjoihimme vain miehenä, joka löi kiilan Materian ja Hengen väliin ja kenties tahtomattaan loi pohjan uudella ajalla nousseelle materialismille.

Descartesin ajatushistoriallista merkitystä eriytyvän Subjektin ja Objektivoituvan todellisuuden ongelman ratkaisussa voidaan verrata hänen aikalaiseensa Spinozaan ja tämän kehittämään vastaavaan, aivan saman aikalaisongelman ratkaisuun. Spinozan ratkaisuyritys kääntyy jokseenkin päinvastaiseen suuntaan kuin Descartesin pyrkimykset. Siinä missä Descartes kylvää oman "metodinsa" siemeniä jotka kasvaessaan erottavat Minän ja Maailman toisistaan yhä selvemmin, siinä Spinoza konstruoi merkillisen kaikenläpäisevän yhteyden Minän ja Maailman välille. Kun kartesionismissa Tekijä ja Kohde eriytyvät, Spinozan maailmassa Luoja ja Luotu sulkeutuvat toistensa immanenttiseen syleilyyn. Vaikka ratkaisu on totaalinen kontrapunkti sille mitä Descartes esitti, voimme nähdä, että se on ratkaisu nimenomaan samaan, ikään kuin ajan ilmassa olleeseen, ehkä koko tuhatvuotisen keskiajan depersonalisaation turtuneessa unessa ratkaisuaan odottaneeseen ongelmaan.

Jos haluamme havainnollistaa kausaliiteettiajatteluun uudella ajalla kehittyvää dynaamista draivia, voimme nostaa opillisella tasolla tarkasteluun toisen filosofisen parivaljakon, Leibnizin ja Humen.

Leibniz täytti maailman syysuhdeajattelulla: hänen mielestään kaikella on syynsä, kaikki johtuu aina jostakin, eikä mikään, ei mikään oikeasti voi olla sattumaa. Tästä seuraa loogisesti etteivät asiat mitenkään voisi olla muutoin kuin ne ovat, ja myös, että kaikki mielipidekehitykset ovat oikeita kun niitä tarkastellaan niiden omista lähtökohdista käsin. Valistusfilosofi Voltaire tulkitsi Leibnizin lähinnä loogisen päätelmän elämäntutkimuksellisesti ja kirjoitti suurenmoisen satiirinsa *Candiden*, jossa pilkkasi käsitystä, jonka mukaan eläisimme “parhaassa mahdollisessa maailmassa”. Leibniz tuskin kuitenkaan tarkoitti kausaliteettiajattelullaan muuta kuin että syysuhteiden ketjua ei voi kuvitella muunlaiseksi kuin aukottomaksi. Ainoa varaus on tehtävä ketjun ensimmäisen lenkin, kaikkien syiden alkusyyn suhteen - tämä kaiken alkusyy on looginen ajatusvälttämättömyys eli Jumala.

Siinä missä Leibniz täytti maailman syysuhdeajattelulla Hume puolestaan kielsi kaiken kausaliteetin. Kausaliteetti on Humen mielestä omien korviemme välissä, eräänlaista kuvitelmaa, jolla täytämme havaintojemme aukkopaidat. Siis: vaikka kiväärin liipasimen vetoa aina seuraa pamaus, emme mitenkään pysty täydellisesti konstruoimaan mitään aistein havaittavaa “lankaa”, joka johtaisi liipasinsormesta pamaukseen. Varmuutemme siitä että nämä kaksi aina kytkeytyvät yhteen seuraa kokemuksestamme, mutta koska syysuhde on pikemminkin mieleemme idea eikä aisteilla tehty havainto, emme koskaan voi väittää, etteikö jonain päivänä kivääri saattaisi lauaa äänettömästi. Koko maailman mittakaavassa kausaliteetin kieltäminen tarkoitti sitä että vaikka aurinko onkin tähän saakka noussut joka aamu, saattaa tulla se aamu jolloin se ei nousekaan.

Jos Descartesin ja Spinozan filosofioita pidetään ratkaisuyrityksinä Minän ja Maailman dualismiin, vastaavasti voidaan Leibnizin ja Humen kausaliteettikäsityksiä pitää kahtena eri suuntiin pyrkivänä vastauksena kehittyvään empirismiin. Oman aikalaisajattelumme tasolta tarkastelunsa tekevä skolastinen koulufilosofiamme sortuu tässäkin opillisiin näennäistulkintoihin, joiden seurauksena sitten ko. filosofit lokeroidaan eri lokeroihin sillä perusteella, että he vastasivat samaan haasteeseen eri tavalla. Näin vältämme näkemästä kokonaisvaltaista kehityskuvaa ajatushistoriasta. Tällainen opillisuuteen rajoittuminen on varmaan tarpeen opetustoimessa, koska vain selviä oppeja voidaan ilman tulkintaerimielisyyksiä opettaa, ja vain opillisiksi kiinteitettyjen asioiden oppimista voidaan kontrolloida. Mutta se on todellakin vain olennaisen sisällön hukkaava harhakuva kehityksestä.

Leibnizin dynamiikka ja Humen kritiikki sysäsivät molemmat empirismin kehitystä eteenpäin. Ajatushistoriallisesti tähän kohtaan sijoittuu kahden ns. totuusteorian rajalinja. Olemme nousemassa syvästä menneisyydestä, jolloin ajattelun sisäinen koherenssi näytteli pääroolia siinä miten rationaalisuus sai muotonsa. Antiikissa “tosiolevainen” ja kautta koko keskiajan aina käsiterealismin vähittäiseen syrjäytymiseen ja nominalismin vottoon asti nimenomaan ajattelun sisäinen kiinteys ja ristiriidattomuus oli tärkein totuudellisuuden kriteeri. Empiria merkitsee korrespondenssin, so. ajattelun sisäisten tekijöiden ja ulkomaailman keskinäisen vastaavuuden korostamista. Siinä missä aiemmin oli todistusvoimaa omannut vain sisäisten ideoiden lujuus ja yhtenäisyys, siinä uusi aika luo uuden tutkimusulottuvuuden, jossa todistus saa vahvistuksensa käsitteiden (käsitysten) ja mitattavan, objektivoidun todellisuuden vastaavuudessa. Descartes ja Spinoza sijoittuvat vielä koherenttisen totuuden maailmaan, Leibniz ja Hume raivaavat molemmat omalla tavallaan ryteikköjä korrespondenssin tieltä.

Kulttuuri-ihmisen varhaisinta kehitysvaihetta voitaisiin sanoa primitiivis-maagiseksi, koska ajattelun maaginen, kaikkea yhteen sitova ominaisuus on tällöin vallitseva. Havainnot irrottavat kohteet taustoistaan, ja näiden kohteiden varaan rakentuvat sielun kaksisuuntaiset ajatusliikkeet. Incorporoiminen, sielullinen sisäistäminen, saa peilikuvakseen ulkoistamisen, projektion. Se mitä otetaan "sisään" ja hyväksytään "minän" rakennusaineeksi edustaa "hyvää", kun taas "paha" pyritään torjumaan pois ja karistamaan mielestä. Paha projisoidaan ulkomaailmaan. Tämä vuorovaikutteinen mekanismi toimii yhtä lailla suhteessa ulkoiseen todellisuuteen kuin kanssaihmiin, joten tämä tuntemuksille perustuva sieluntoiminto on sekä tiedon että moraalien alkutekijä. Taustalla vaikuttaa aina magia, joka tekee kaikesta ajattelustamme niin sanotusti "holistista", kokonaisvaltaista.

Käsitteellisen ajattelun suhteen tämä kehitysmalli tarkoittaa, että tilannekohtaisiin, kiinteisiin, niin sanotusti "naturalistisiin" kieli-ilmauksiin kasvaa tiettyä magian sallimaa väljyyttä. Syntyy edellytykset yleiskäsitteille. Pyrkimys "minän" eheyteen ja sisäisen maailman koherenssiin jarruttaa varsin tehokkaasti alkukantaisen ihmisen aktiivista tiedonhankintaa. Sille syntyvät edellytykset vasta myöhemmin - lopullisesti eurooppalaiselle ihmiselle nuo mahdollisuudet aukeavat vasta uuden ajan myötä. Alkuperäinen naturalismi ei ajattelustamme häviä koskaan. Siinä saavat suggestiiviset signaalit ensimmäisen käsitteellisen muotonsa. Käsitteellisen ajattelun kehityksen rinnalla kulkee toisena paralleelina laumasidonaisuuden asteittainen höltyminen. On ymmärrettävää, että magia ulkoistuu koskemaan laumakiinteyttä - tapahtuu valtarakenteiden erityinen pyhittäminen. Tässä kehitysvaiheessa sisäistetty "hyvä" ja ulkoistettu "paha" mielenkiintoisella tavalla voivat yhtyä kaksiarvoisessa "Tabussa", jossa maaginen sielunrakenne ilmenee esimerkillisesti.

Yhä vieläkin, silloin tällöin, onnistuu joku raakaa naturalistista kieltä viljelevä kirjailija tai tehoefektejä tavoitteleva taiteilija järkyttämään suurta yleisöä ja provosoimaan esiin tyypillisiä torjunta- ja puolustusreaktioita, joiden voidaan tarkemmassa tarkastelussa havaita palautuvan alkulauman ehdottomaan sosiaaliseen sidonnaisuuteen. Mitenkään muuten ei nimittäin ole tulkittavissa se sävy joka tuohtumuksella aina on. Liian radikaalien ja rohkeiden efektien esittäjät vaiennetaan nimenomaan konservatiivisten yhteiskunnan tukipyöväiden toimesta ja vetoamalla vakiintuneisiin sovinnaiskäsitteisiin ja hyvään makuun. Tunnevaltainen torjunta muuttuu joskus nopeasti hallitsemattomaksi raivoksi. Tällaisessa reaktiossa voimme yhä aistia sen primitiivisen aggression, joka oli tarpeen alkulauman kiinteyden, sosiaalisten sidosten ja hierarkian jatkuvaksi ylläpitämiseksi. Jollei alkuihminen olisi hallinnut uhkaavia eleitä, emme olisi lajina selvinneet - lajinsisäinen aggressio olisi tuhonnut meidät. Mutta elämää säilyttävät voimat, rauhan ja kehityksen voimat, ovat osoittautuneet väkevimmiksi kuin elämää tuhoavat aggressiot, ja niin olemme nousseet korkealle kulttuurievoluutiomme tikkailloilla. Jotain omassa eurooppalaisessa ajattelussamme on kuitenkin vialla, kun emme enää pysty näkemään yhteisyyttä juuri missään, ja kaikki korkeimmat ja parhaimmat hengenkykymme käytämme keskinäiseen kilpailuun ja toinen toisemme kamppailuun.

Meille on siis lajityypillistä - on meihin jokaiseen sisäänrakennettu - alkukantainen sosiaalisten signaalien suggestiivinen ehdottomuus. Miten tämän sosiaalisen ominais- ja mielenlaatumme kaikki seuraukset tulisivat tajutuiksi? Voimmeko kenties tehdä myös pitemmälle meneviä johtopäätöksiä? Esimerkiksi: niin kauan kuin "totuus" on perustaltaan koherenttista, se on, paradoksaalista kyllä, ikään kuin sosiaalisesti sitovampaa. Kun se muuttui uudella ajalla ratkaisevasti korrespondenttiseksi, siitä tuli paradoksaalisesti vähemmän mihinkään sitoutunutta. Kärjistetysti: jos totuudellisuuden ehdot ovat omien korviemme välissä, tällaisella totuudella on sosiaalisesti yhdenmukaisuutta vaativa ominaisuus. Jos taas totuudellisuuden kriteerinä on väitteen yhtäpitävyys todellisuudesta tehtyjen havaintojen kanssa, tällainen totuus voi olla pikemminkin ihmisiä toisistaan erottava, so. epäsosiaalistava tekijä, eikä, kuten luulisi, kaikkien kiistattomasti hyväksymä yhteinen lähtökohta. Ehkä jokin tämänkaltainen taustavaikuttaja tulee näkyviin vieläkin selvemmin, jos astumme historian tikapuilla tarpeeksi monta askelmaa taaksepäin ja tiedollisten totuuksien asemesta ajattelempa vaikkapa puhtaasti uskonnollisia totuuksia.

Alkuihmisen ajattelulaatu on uskonnollinen. Yleistävä käsitteenmuodostus, so. ensimmäiset yleiskäsitteet, merkitsivät jumaluuksia. Näissä käsitteissä elivät maagiset merkityslaajentumat, ja ne pyhittivät myös sen vallan, jolla alkulauma organisoitui. Lauman ominaisuudet, Tahto ja Valta, sisäistyivät ja kehittyivät pitkässä prosessissa yksilöominaisuuksiksi, mutta yhä vieläkin Jumalat ja Valta muodostavat keskinäisen liiton. Eurooppalaisen ajattelun tuhatvuotinen keskiaika ja sen teokraattinen maailmanjärjestys muodostaa merkillisen kivettyneen dokumentin siitä kuinka kokonainen manner hypnotisoitui raamatullisin suggestioin unenkaltaiseen pysähdyksen tilaan. Kristillisen kulttuuripiirin rinnalla elää islamin maailma, jossa kivettyneisyys yhä jatkuu tänäkin päivänä. Me ihmettelemme tapaa jolla uskonto ja valtiollinen järjestys muodostavat arabikulttuureissa ja joissakin muissa muhammedilaisissa maissa elimellisen yhteyden, mutta tämä keskinäisyhteys on samankaltaista, joka kivetti kristillistä maailmaa keskiajalla. Siinä ei ole mitään mikä ei palautuisi yleisinhimillisiin lähtökohtiin. Valta on aina Pyhitettyä, ja siellä missä Valta palautuu alkuperäiseen sosiaaliseen ominaisuuteensa kuvaan kuuluu, että sitä legitimoivat opit, joihin liittyy sekä ankara sisäinen koherenssi että vaatimukset lujasta ulkoisesta yhdenmukaisuudesta.

Kun uusi aika tuo mukaan uuden maailmanjärjestyksen, Subjektin eriyttävän ja todellisuuden Objektivoivan kartesionismin, eurooppalaiselle näyttämölle nousevat Yksilöt, joiden ylevöittäjänä Nietzsche sittemmin kruunaa itsensä. Luulisi, että nyt kaikki totuuden sisäänlämpiävään koherenttisuuteen ja sitä vastaavaan ulkoiseen yhdenmukaisuuden paineeseen liittyvät historialliset rasitukset raukeaisivat, ja uusi Yksilö olisi todellakin nietzscheläinen Vapaa Henki, jota rajoittaisivat vain hänen omat ennakkoluulonsa ja suurille hengille sopimattomat pidäkkeet. Näin ei kuitenkaan käy, koska Yksilö ei koskaan vapaudu taakse jätetyistä kehitysvaiheista, vaan ne elävät yhä hänessä toisiaan jatkuvasti läpäisevinä kerroksina. Kaiken takana on sama vanha magia, ja vaikka vaikuttaa siltä että uudella tavalla rationaalinen ajattelu valloittaa maailman, itse asiassa ikuiset, primitiiviset mekanismit elävät uusien muotojen munankuorissa.

Totuuden uusi muoto, korrespondenssi, pyrkii hylkimään kaikkea ajattelulle ominaista magiaa, ja opillisella pintatasolla asiat saadaankin näyttämään siltä että magia olisi eliminoitu. Tämä on kuitenkin vain harhaa, koska magiaa ei voida riisua edes kaikkein korkeatasoisimmasta abstraktista ajattelusta. Näin muodostuu mitä kipein kuilu uusien "luonnontieteellisten" totuuksien ja sen magian väliin joka tunnistamattomana ja tunnustamattomana taustavaikuttajana tekee maailmasta mielekkään.

Eurooppalainen ihminen saa käsiinsä luonnontieteen menetit, ja vaikka ne mahdollistaisivat hänelle maailman muuttamisen paratiisiksi, käytännössä hän lisääntyvän yksilöllisyytensä myötä menettää sosiaalisia kykyjään. Uusi aika valjastaa nimenomaan Yksilön vetämään lisääntyvän aineellisen hyvinvoinnin rattaita. Ne opit, joilla Yksilö omaa käyttäytymistään selittää ja oikeuttaa, jättävät yleisen hyvinvoinnin määrittelyt näkökentän sokeaan pisteeseen. Mitä pitemmälle Subjektin eriyttänyt kartesionismi, Yksilön pyhittänyt liberalismi, ja niihin perustuva uusi maailmanuskonto, Talous, kehittyvät, sitä pahempaan ja hallitsemattomampaan kaaokseen Omasta Vapaasta Tahdostaan kiinni pitävä ja Valtaa rakastava Yksilö globaalisoituneen maailmansa saattaa.

LOGIIKAN JA OPILLISUUDEN RAJOITTUNEISUUDESTA

1.

Noitaoikeudenkäynti on mielenkiintoinen esimerkkitapaus järjenkäytöstä, rationaalisuudesta ja logiikasta. Jos ajatellaan, että syyte on järjetön ja irrationaalinen, voidaanko sitä vastaan puolustautua loogisen ajattelun keinoin? Selvittääksemme tällaista kysymystä meidän on otettava aika monta kehitysaskelta taaksepäin ja hahmoteltava järkiajattelun alkuperäisiä edellytyksiä sekä järjen erityisiä ilmenemismuotoja aikojen varrella.

Primitiivisen ihmisen sielunmaisema on tuntemusten ja tunteiden täyttämä, ja suggestiivisin signaalein hän pitää yllä yleistahdon edellyttämää yhteyttä laumaansa. Elimistöllisen apparaatin homeostaattiset vastakohta-asetelmat toistuvat hänen tunteissaan ja myöhemmin siinä mikä muodostuu ajatteluksi. Tiedolliset käsitteet muodostavat vastakohtapareja, luonnollisia havaitsemisen ja ajattelemisen kategorioita. Pitää myös lajin kehityksen suhteen paikkansa, että kaikki koettu kasvattaa näkemään maailman uudella tavalla. Kun keskustellaan kulttuurievoluutiosta ei aina osata selvästi nähdä että kehittyvä yksikkö on laji eikä sen yksittäinen jäsen. Jos ihminen ei olisi alunperin niin sosiaalinen laji, kulttuurievoluutio ei olisi ollut mahdollista. (Tämä ei ole trivialiteetti, truismi eikä infantilismi.)

On mahdollista että kulttuurin kehitys pysähtyy, ts. kulttuuri ei sisältään kehitä eikä ulkoisesti törmää sellaisiin ärsykkeisiin, jotka muuttaisivat vakiintunutta havaitsemisen ja selityksen kehää. Tuhat vuotta kestänyt eurooppalainen keskiaika saattaisi olla tällainen liki kivettynyt kulttuurikausi. Niin elämämuoto kuin sitä vastaava ajattelukin säilyttävät pitkään tasapainotilansa, ja dynamiikan katoaminen merkitsee myös ajan, ajantajun ja aikaulottuvuuden, katoamista maailmasta. Tällaisessa maailmankokemuksessa myös yksilöminä katoaa ja palataan jossain mielessä alkulaumassa vallinneen ehdottoman sosiaalisen kiinteyden asteelle. Ulkoistukset ovat täynnä maagista voimaa kuten oli laita alkuperäisten luonnonjumaluuksienkin suhteen. Yleiskäsitteet noituivat ymmärryksen, ja vastaavasti koettiin todellisena ongelma siitä olisiko joku jostain syystä sosiaaliyhteyden (eli siis vallan, maagisen valtajärjestelmän) rajoille sijoittuva yksilö paholaisen vallassa vai ei. Noitaoikeudenkäynneissä esiintyneitä koettelumenetelmiä arvosteltaessa pitää tajuta, että kyseessä oli sosiaaliyhteyden suojeleminen sitä uhkaavaa, pelkoa herättävää uhkatekijää vastaan. Kysymys oli siis primitiivisestä puolustusreaktiosta, jossa moraalinen "oikea" ja "väärä" olivat jo lähtöasetelmissään olemassa ja jossa noidaksi epäillyn koetteleminen kiduttamalla tai meidän silmissämme järjettömällä tutkimismetodeilla ei edes pyrkinyt vastaamaan mihinkään meille ominaiseen kysymyksenasetteluun. Vastattiin vain siihen pelkoon jonka uhkatekijä toi.

Keskiajan käsitekiinteässä maailmassa järjellä ei tietenkään ollut sellaisia ominaisuuksia kuin sillä omassa dynaamisen syysuhteen värjäämässä maailmanjäsenyyksessämme on. Skeptikoiden oli tällöin jopa mahdollista rationaalisiin perusteisiin epäillä omaa olemassaoloakin. Uusi aika alkaa Descartesin kauniista oivalluksesta: "Ajattelen, siis olen olemassa." Minä ja maailma eriytyvät, syntyy tarkkaileva Subjekti ja tarkasteltava Objektiivinen todellisuus. Ikiaikaiset dualismit elpyvät, psyyken primitiivinen taso nousee taas pinnalle läpäisten myöhäsyntyisemmät kerrokset, joiden tasolla dualismit otetaan uudelleen käyttöön. Maailmanjäsenyys tapahtuu jälleen tiedollisten käsitevastakohtaparien varassa. Muodostuu kuvaavia akseleita. Jos uuden ajan alku paikallistetaan Descartesin oivallukseen, ehkä sen loppu voidaan sijoittaa loogikko Quinen toteamukseen: "Olemassaolo on sijoittumista arvona variaabelille."

Uudella ajalla kartesionismi on vahvistanut ihmismielen alkuperäistä kaksijakoisuutta. Kysymykset ja vastaukset muodostavat sulkeutuvia ontologioita, eli samojen ajattelu-ehdojen täytyy toteutua sekä kysymyksessä että vastauksessa. Logiikan kannalta on pitkälti niin, että jos voidaan muotoilla kysymys, siihen on olemassa myös vastaus. Matematiikassahan tämä näkyy esimerkillisesti, kun tehtävien ja ratkaisujen tulee olla samojen lakien mukaan laadittuja. Logiikan maailmassa pitää paikkansa: jos kysymys niin vastaus. "Arvoitusta ei ole olemassa", sanoi Wittgenstein.

Niinpä uuden ajan ajattelutapahtumana voidaan todeta, ettei noidaksi syytetyillä ole noitaoikeudenkäynnissä mahdollisuutta puolustautua järkevästi. Mikään puolustelu ei kohtaisi syytettä samalla ajatusmaaperällä. Jos järki määräisi, syytettä ei alunperinkään olisi nostettu. Järjen mahdollisuudet on käytetty siinä vaiheessa kun on ollut mahdollista muotoilla syyte noitaepäiltyä kohtaan.

Järkiajatteluumme koskien voimme kai yleisesti sanoa: jos ensimmäinen ajatus on epäjärkevä, kaikki mitä siitä seuraa - kaikki mikä sen varaan rakentuu tai rakennetaan - on epäjärkevää. Siksi meidän on aina pyrittävä asettamaan nimenomaan ensimmäinen kysymys oikein. Ideaalitapauksessa siihen ei saisi sisältyä mitään mikä rajoittaisi rationaalisuuden mahdollisuuksia.

Kaikessa ajattelussa ei kuitenkaan ole kyse mieleemme näyttämöllä tapahtuvista noitaoikeudenkäynneistä. Järkeä edeltää tunne, määriteltyjä muotoja edeltävät määrittelemättömät sisällöt. Perimmäinen kysymys voi olla myös ennen esittämätön, uusi, jolloin sen esittäminen ja siihen vastaaminen tuovat maailmaan jotain uutta. Wittgenstein piti kaiken filosofian keskeisimpänä vaikeutena sitä kuinka pystymme "asettamaan kysymysmerkit tarpeeksi syvälle". Valitettavasti tällaista aitoa, omaehtoista, alkuperäistä, oivaltavaa filosofianharrastusta enää harvoin tapaa. Auktorisoituneiden, annettujen käsitteistöjen pinnan alle ei uskaltauduta, päinvastoin: keskusteluareenoilla kilvan pidetään pätevänä sitä joka hallitsee määriteltyjä käsitteellisiä paketteja. Kirjaviisuus korvaa oman ajattelun. Väittelyyn käytetään "perusteluja", jotka ovat eräänlaisia sovitinkappaleita joilla vähäisinkin omaperäisyys lopulta häivytetään yleiseen hyväksyntään. Argumentit ovat käyttötarkoituksiinsa muodostettuja aseita joilla taistellaan toinen toistansa vastaan. Tässä vaiheessa kukaan ei enää kysy onko tavoiteltavana totuus vai valta, voima ja kunnia. Kilpalaulanta oppineisuuden osoittamisessa on yhtä pätemisentarpeista kuin harhaista.

Annan esimerkin nykyisestä väärinymmärryksestä: Wittgenstein myöhäisessä filosofiassaan puhui ns. kielipeleistä, jotka pitää liittää ideaan siitä että käsitteet saavat merkityksensä elävässä kielenkäyttötilanteessa. Sanaa 'elävä' kannattaa korostaa. "Ilmaisulla on merkityksensä vain elämänvirrassa", Wittgenstein sanoi. Sanan 'vain' voisi alleviivata. Ajattelukyvyttömät koulufilosofianharrastajat, joilta omat hengenvoimat puuttuvat, ovat tehneet kielipeleistäkin teorian ja opin, jolla mm. legitimoidaan relativistisia asenteita. Kohta jokainen kuppikunta ja aatteellinen kaupparatsu puolustele omaksumiaan latteuksia viittaamalla Wittgensteinin kielipeleihin. Kun tällaista vulgaaria kielipeliteoriaa sitten pidetään "ensimmäisenä ajatuksena", lähtökohtana, loppu onkin samanlaista huuhaata kuin noitaoikeudenkäynti.

2.

Kirjoittakaamme logiikan genealogia.

Suggeroivassa signaaliviestinnässä ei voi erottaa sanaluokkia, olio ja ominaisuus ovat yhtä. Imperatiivi on reaktiota ja toimintaa, indikatiivi on ensimmäinen modus. Yksi historiallinen kehityslinja on se että olio, subjekti, saa yleiskäsitteellisen ilmentymänsä. Toinen linja näkyy siinä että ominaisuus, predikaatti, omaa ensin sekä verbin että adjektiivinen ominaislaadun, ja vasta myöhemmin nämä eriytyvät.

Logiikassa on varhainen vaihe, jolloin keskitytään erottamaan olio ja ominaisuus. Aristoteleen logiikka on tämän logiikan kiteytymä. Siinä yksittäinen olio suhteutetaan ominaisuutensa kautta yleiseen yhteyteen. Tämä logiikka ikään kuin sijoittaa alkion joukkoon. Ominaisuuksien hahmottamisen kannalta tämä logiikka saa erään varsinaisen huipentumansa keskiaikaisessa ontologisessa todistuksessa, jossa olion, Jumalan, olemassaolo todistetaan sen ominaisuuden, täydellisyyden, kautta. Koska Jumala määritelmän mukaan on täydellinen, Hänen täytyy olla olemassa, sillä jos Häntä ei olisi Hän olisi siltä osin epätäydellinen. Ontologista todistusta vastaan hyökättiin ei suinkaan toteamalla että sehän on yksinkertaisesti sulaa hulluutta, vaan konstruoimalla saman kaavan mukaan muita todistuksia, jotka eivät vakuuttaneet.

Aristoteleen logiikkaan ei sisällynyt dynaamista syysuhdeajattelua. Myöskään keskiajan skolastiikka ei sellaista tuntenut. Dynaaminen kausaliteetti tulee kuvaan mukaan vasta uudella ajalla, kun syntyy se mitä sanotaan yksilöminuudeksi. Kun "minä" hahmottuu, ulkomaailmakin näyttäytyy uudella tavalla. Omassa "minässä" koetut tunnot ja voimat otetaan käyttöön kun kuvataan ulkomaailmaa ja sen tapahtumia. Tällöin "minuuden" kokemukselle ominainen jatkuvuus siirtyy projektiona ulkomaailmaan, ja syntyy idea dynaamisesta ajasta, kausaliteetista. Meille ominaisessa loogisessa päättelyssä eräänä elementtinä on mukana myös dynaaminen syysuhdeajattelu. Aina sen perimmäistä laatua ei ole helppo hahmottaa - ikään kuin se vieläkin voisi olla jokin ominaisuuden oloinen seikka, tai sitten ikään kuin ulkomaailmasta tullut selvä "seuraamussääntö".

Peruskysymykseksi on mahdollisesti muotoiltavissa myös: voiko olla puhtaasti muodollista logiikkaa? Siis ikään kuin: jos sisällöt voitaisiin riisua ja eliminoida, jääkö jäljelle jotain, voisiko sanoa, todellista? Tähän kysymykseen löytyy vastaus logiikan genealogian pohjalta. Logiikka on tarvinnut sisältönsä. Tuo sisältö on eri aikoina hahmotettu huomattavan eri tavoin. Jos "puhtaalla" logiikalla tarkoitetaan oppia jostain ajattomasta, aina pätevästä, ideaalisesta käsitteellisten operaatioitten suorittamistavasta, tai oikeista päättelysäännöistä, sellaista taitaa olla turha haikailla. Filosofian historia opettaa että logiikka on aikaan sidottu ja varsin raadollinen harrastus.

3.

Jos tarkastelemme lähemmin sitä mitä sanotaan yleiskäsitteeksi, tämänkin tarkastelun lähtökohtana voi toimia yleiskäsitteen genealogia. Minän ja maailman vastakohta on se perusdualismi, joka on elimellisesti mukana koko yleiskäsitteen synnyn ja kehityshistorian ajan. Se saa eri kehitystasasteilla hieman erilaisia painotuksia.

Kaiken havaintotoiminnan alku on kohteen erottaminen taustasta. Aistimemme ja koko ympäristöön reagoiva apparaattimme on suuntautunut erottamaan, siilaamaan ja rekisteröimään, sisämaailmallemme elintärkeät ärsykkeet ulkomaailman periaatteessa mittaamattomasta ärsykepaljoudesta. Primitiivis-maagisella tasolla yleiskäsite muodostuu kun kohde toistuu ja sen invarianttiset ominaisuudet hahmottuvat. Invarianssiin kätkeytyy maaginen merkityslaajentuma, ja toisaalta tapahtuu takaisinkytkentä todellisuudesta. Havaitsemisesta tulee dualistinen tapahtuma, ja tiedonkäsittelystä eräänlainen kehä, jossa lisääntyvä kokemus muuttaa aistikvaliteetteja ja auttaa näkemään todellisuuden ikään kuin uusin silmin. Kehityopsykologiassakin puhutaan tällaisesta havaitsemisen kehästä.

Toisaalta pitkässä kulttuurihistoriallisessa kehityskaaressa primitiivinen maaginen merkityslaajentuma ja sen takaisinkytkentä nostattavat esiin erilaisia ajatusmuotoja. Primitiiviselle ihmiselle yleiskäsitteet muodostuivat jumalallisiksi, sitten seurasi sankareiden, sankaritarinoiden ja myyttien aika, joka jatkoi elämistään erilaisissa uskonnollisissa kertomuksissa. Myytit ja ideat olivat antiikin aikaan todellisuuden malleja, niissä tiivistyi selitys olevaisesta, ja tämä selitys oli samaistumiseen, ei syysuhteitten selvittelyyn perustuva. Keskiajalla ideat olivat metamorfoituneet dogmeiksi, oudolla tavalla kiinteiksi oppilauseiksi. Kieli oli parhaimmillaan Jumalan sanaa, ilmoitettua totuutta, ja koko maailma oli jumalallinen ajatusjäsenitys. Maailmanjärjestys oli teokraattinen.

Kautta koko keskiajan käytiin kiistaa ns. universaaleista eli yleiskäsitteiden todellisuudesta. On jotain kuvaavaa siinä että itseään realisteiksi nimittävät pitivät yleiskäsitteitä todellisina. Jos nimittäin ajattelun historiasta otetaan vauhtia, yleiskäsitteiden todellisuus oli realismia. Olihan antiikki pitänyt ideoita tosiolevana, ja primitiiviselle ihmiselle yleiskäsitteet olivat jumalallisia.

Uutta aikaa lähestyttäessä kuitenkin nominalismi pikkuhiljaa syrjäytti käsiterealismin, ja tällöin syntyy se hahmottamisetäisyys, joka irrottaa kielen käyttäjän kielestä ja tekee kielestä viestin välittämisen välineen. Tämä on osa kokonaista aikakauden ja kulttuurin muutosta, siirtymistä depersonaloituneesta keskiajan maailmasta kartesionismiin. Syntyy yksilö, ajattelija, joka oivaltaa: ajattelen, siis olen olemassa. Minäsubjektin eriytyminen ja vastaavasti ulkomaailman, todellisuuden objektivoituminen, lisäsivät historiallisiin kehitysulottuvuuksiin voimakkaita uusia komponentteja: toisaalta syntyvät yksilönvapaudet ja -oikeudet sekä demokratia, toisaalta taas luonnonlakeja opitaan tutkimaan ja hallitsemaan. Filosofian puolella kieli joutuu lopulta erityisten tarkastelujen kohteeksi.

Ajatushistoriallisesti voidaan ajatella, että vanhalla ajalla ajattelun totuudellisuus oli vahvasti kytketty ajattelun sisäiseen koherenttisuuteen, uudella ajalla kuvaan mukaan tulee empiirinen tutkimusmetodi ja sen myötä korrespondenssin korostuminen. Nyt tosiasiana pidetään sitä mikä voidaan mittalaitteilla havaita ja mikä käyttäytyy kuten sen teorian mukaan ennustetaan käyttäytyvän. Karkeasti sanoen: ennen Jumala oli fakta, nyt faktasta tulee Jumala. Mitään varsinaisesti uutta korrespondenssiin ei kuitenkaan sisälly - sen lähtökohdat ovat jo primitiivisessä merkityslaajentumassa ja sen takaisinkytkennässä. Jumalallista voimaa omanneet yleiskäsitteet ovat muuttuneet käsiteabstraktioiksi, muodollisiksi määreiksi ja mittayksiköiksi, ja havaintotoiminnon kehää täydentää nyt empiirinen menetelmä joka kartuttaa paitsi subjektiivisen myös objektiivisen tiedon määrää. Mikään varhakantainen ei siis kehityksen myötä väisty tai lakkaa vaikuttamasta, kehitys vain hyödyntää entisiä dualismeja uusin tavoin. Kehitystasot läpäisevät jatkuvasti ja joustavasti toisiaan.

4.

Ajattelemme että loogiset totuudet ovat ikuisia, että logiikka on ajatonta. Muodot ovat pysyviä, sisällöt vaihtuvia. Muotojen pysyvyys on kuitenkin kaksitahoinen juttu. Toisaalta muodot perustuvat yleistämiseen, ja yleistäminen on yksi primitiivisimmistä ajatusliikkeistämme. Maaginen merkityslaajentuma luo yleiskäsitteet, ja sama magia elää vielä loogisissa abstraktioissakin. Toisaalta muodot ovat jotain joka pitkässä kehityksessä on siilautunut kirrkaana ja pysyvänä jäljelle kaikkien vaihtelevien sisältöjen virrasta. Ehkä näemme silmälasiemme läpi enemmän värejä kuin koskaan aiemmin. Muoto on siis jotenkin kaksikomponenttinen asia.

Myös logiikka muodostuu kaksikomponenttisesti. Yhtäältä toteutuu historiallinen kehityslinja jossa olio saa määreeksen ominaisuudet, jotka ensi vaiheessa ovat signaloivaa laatua, so. ovat ensin enemmänkin predikaatinomaisia, ja myöhemmässä vaiheessa eriytyvät toisaalta tapahtumaa ja tekoa kuvaaviksi verbeiksi ja toisaalta laatua kuvaaviksi adjektiiveiksi. Kuten todettiin, tämän kehityslinjan yksi kulminaatiopiste on ontologinen todistus, jossa olio ja ominaisuus saavuttavat päinvastaisen päättelysuunnan ja -suhteen kuin mikä meille on "loogista".

Toinen logiikkaan kudotuista kehityslinjoista liittyy dynaamisen syysuhteen hahmottamiseen. Primitiivisessä maailmassa sellaista ei vielä ollut, ei niinkään antiikissa, jonka maailmanselitys oli myyttisesti samaistava. Vielä Aristoteles koki syysuhteen eräänlaisena olioihin piilotettuna ominaisuutena. Vaikka Aristoteles käytti verbejä, tapahtuminen, vaikutukset, teot ja tekijät sulivat yhteen. Näihin kielimuotoihin eläytyminen on vaikeaa muttei mahdotonta. Meillä jokaisella on omassa lapsuudenkehityksessämme kokemuksia samanlaisesta ajattelulaadusta. Vaikka aikalaisajattelu ympäröikin meitä heti syntymästämme lähtien, lienee myös niin että läpikäymme yksilökehityksessämme jonkinlaisena kaikuna tai heijastuksena samanlaisia vaihteita joita ihmiskunta kokonaisuudessaan on kehityksessään läpikäynyt.

Keskiaikainen deduktio tarkoitti yksittäistapauksen palauttamista jo olemassaolevaan, annettuun (raamatuntulkinnalliseen) yhteyteen, eikä tällaisessakaan tapauksessa tarvita syysuhdeajattelua. Tämän deduktiivisuuden toinen puoli tai ilmentymä oli käsiterealistinen, joka piti käsitteikiinteitä totuuksia legitimiinä lähtökohtana. Jos ajatteluongelmia esiintyi ne olivat tyyppiä: mikä on Jumalan tahto? Tämä täytyy käsittää jotenkin jo lähtökohtaisesti ulkoistuneen dynaamisuuden ilmentymänä. Olisiko osuvaa määritellä että depersonalisoituneen ihmisen ulkoistunut tahto sijoittui johonkin sellaiseen todellisuuteen jota voisi sanoa käsiterealisuudeksi, käsiterealistimaailmaksi. Tällainen maailma oli tietenkin olemassa vain ihmisen korvien välissä, ja siksi deduktio ja koherenttinen totuuskäsite kuuluvat kiinteästi yhteen.

Vasta uusi aika tuo mukanaan yksilöminuuden ja individualismin. Kartesionismilla käsitetään koulukirjoissa ja joissakin filosofian historioissakin sellaisia dualismeja kuin ruumiin ja sielun tai aineen ja hengen vastakohtaisuus. Parempi näkemys on että kartesionismi on minän ja maailman vastakkainasettelu. Kartesionismi on sitä että Subjekti eriytyy ja todellisuus Objektivoituu. Kun minän hahmottamat ruumiintunnot ulkoistetaan, syntyy sekä joukko kuvaavia käsitteitä - esimerkiksi niitä joista tuli luonnontieteen avainkäsitteitä, kuten vaikkapa "voima" - että yleinen dynaaminen maailmanhenki, syysuhde. Jos vanhalle ajalle tyypillinen ominaisuuden muotoinen syysuhde oli ollut keskeisenä Aristoteleen ajattelussa, uudelle ajalle ominainen dynaaminen syysuhdeajattelu ilmenee pelkistyneenä Leibnizissa. Tämä mies täytti koko fyysisen universumin syysuhdeajattelulla. Myöhemmin Hegel teki samanlaisen sieluttamistempun maailmanhistorialle.

Uuden minätunnon ja ruumiintuntojen ulkoistumat loivat siis pohjan uudelle maailmanselitykselle, jossa syysuhteella on olennainen rooli. Se tulee myös näkyviin loogisissa pohdintoissamme. Meille on luontevaa ajatella että jokin seuraa jostakin, aivan kuten Leibniz tiivistä: kaikki johtuu jostain, kaikella on syynsä. Leibniz palautti syysuhteiden ketjun johdonmukaiseen alkupisteeseensä ja esitti, että kaikkien syiden alkusyy on Ajatusvälttämättömyys eli Jumala - mutta tästä perimmäisestä selityksestä olemme luopuneet ja korvanneet sen jäsentymättömällä käsityksellä, että syysuhteilla operoivat luonnonlait ovat jo itsessään kaiken perimmäinen selitys. Kuten Wittgenstein osuvasti huomauttaa, vanha järjestelmä asetti selitykselle päätepisteen ja oli jossain mielessä selvempi kuin nykyinen, jossa tieteen tulosten katsotaan edustavan sekä maailmanselitystä että kehitystä, so. jatkuvaa tiedon voittokulkua.

Kun luonnon kuvaamisessa käytetään kausaliteettia totuus muuttuu korrespondenttiseksi. Tämä on asioiden historiallinen järjestys. Ns. tiedeuskovaisuudessa selityksen ja faktojen yhteismitattomuutta ei enää ollenkaan tajuta. Sokeus on lisääntymässä niin tieteen tekijöiden kuin varsinkin valistuneiden maallikoiden piirissä. Siinä on sitten omat puolensa ja omat vaaransa.

5.

Kieltäessään kausaliteetin Hume kielsi ilmiöiden syy-yhteydet. On huomattava, että hänellä kuitenkin oli samanlainen käsitys siitä mikä on "ilmiö" kuin meillä nykyäänkin. Yksittäinen käsite saattaa siis rakentaa siltaa aikojen yli, vaikka sitä hyödyntävä filosofinen oppi hajoaisikin matkalla. Humen opillinen puhtaaksiviljeleminen johtaisi ajallisen jatkuvuuden kieltämiseen. Silloin "ilmiöt" katoaisivat kuvasta. Myös "minä" katoaisi kuvasta. Tapahtuisi samanlaisia käsitemaailman paradoksi-ilmiöitä kuin jos yrittäisimme siirtää Herakleitoksen reaali maailmaan. Kirjaimellisesti otettunahan tai puhtaaksiviljeltynä hänen opistaan muodostuisi paradoksiksi. "Kaikki virtaa." Se tarkoittaisi että mikään ei koskaan olisi samoin kuin ennen, mutta kaikella olisi yhteytensä, virta. Invarianssilla tarkoitettaisiin tällöin sitä mikä säilyy tai toistuu samana. Ikään kuin jokin tietynlainen virran pyörre muodostuisi aina tietynlaisen kiven kohdalla.

Ajatus olion pysyvyydestä on ongelmaton. Olioiden maailma ei tarvitse aikaa. Oliot ja ominaisuudet, subjekti ja predikaatti, eriytyvät kun aikaulottuvuus muodostuu. Ominaisuus, laatu, on alkujaan invarianttista. "Annettu" ajattelumme dedusoi oliot ja ominaisuudet alkuperäiseen ajatteluun. Alkujaan kuitenkin subjekti ja predikaatti ovat yhtä, kuten käy havainnollisesti ilmi primitiivisistä kielistä. Se mikä invarianttisesti on entiteetinomaista, mikä tapahtumanomaista, hahmottuu ajantajun kasvaessa. Olisiko kehitysjärjestys tämä: subjekti ---> predikaatti ----> attribuutti? Kun puhutaan objektista, syysuhdeajattelu on jo olemassa.

Humen filosofiset opit, kausaliteetin kieltäminen ja ns. giljotiini, jolla tarkoitetaan sitä ettei tosiasialauseista voi johtaa moraaliarvostelmia, tarjoavat havaintoesimerkin filosofisista opeista. Niiden tarkasteleminen tarjoaa esimerkin filosofiseen lähestymistapaan liittyvistä rajoituksista. Giljotiini on vieläpä korostetusti nimenomaan filosofinen oppi: se on syntynyt kun Hume filosofian kommentaattorit ovat päässeet panemaan hänen ajatuksiaan järjestykseen ja lyömään niihin nimilappujaan päälle. Hume itse eli ennen kuin yleensä giljotiinin saati sitten Hume giljotiinin ajat koittivat.

Hume tosiasia- ja arvolauseita koskevat ajatukset toistavat samaa ideaa kuin hänen käsityksensä kausaliteetin todistamattomuudesta. Hume määrittelee lähtökohtansa kuten useimmat filosofit: hän läpikäy joukon perustavanlaatuisia ilmiöitä ja antaa asioille nimiä, joissa asiat kiinteytyvät. Luo siis avainkäsitteistön, jonka varassa ajatukset rakentuvat. Historiallisessa perspektiivissä tämä avainkäsitteistö ilmentää kartesionistista aikalaisongelmaa, maailman ja minän suhdetta. Hume porrastaa tämän suhteen. Impressiot ja ideat omaavat erilaisen "voiman". Mutta vaikutelma, jossa havainnot, impressiot, ideat ja ymmärrys muodostaisivat maailman ja minän yhdistävän akselin, on vasta jälkikäteen liimattavissa Hume ajattelun päälle - tätä rakennetta Humelle itselleen ei vielä ollut olemassa. Hän puhuu esimerkiksi aistimuksen tai muistin tuottamista vaikutelmista saman tason tapahtumina.

Näin pitkälle voimme edetä Hume filosofian tarkastelussa olemassaolevalta opilliselta pohjalta - voimme esimerkiksi pohdiskella sitä oliko Hume "oikeassa" esittäessään ettei "ilmiöitä" toisiinsa yhdistävä syysuhde ole todellinen siksi ettei siitä ole saatavilla havaintoa. Huomattava vastaväitehän tähän tulee G H von Wrightin taholta, joka esittää että syysuhteen voi todistaa konstruoimalla sopivan koejärjestelyn. Ehkä riittäisi jos asean liipasinta vetäessämme suhtautuisimme ampumiseen kuin eksperimentaaliseen tilanteeseen,

ajattelisimme: tämä on testi sen selvittämiseksi seuraako laukaus? Näin olemme edenneet empirian ongelmien ja empiirisen tutkimuksen maaperälle. Mutta näin emme filosofisessa mielessä pääse opillisia pintoja syvemmälle, ja filosofian ainoa todellinen ongelmahan on "asettaa kysymysmerkit tarpeeksi syvälle". Ikuisen ihmisen ongelma on: kuinka lähtökohtaiset käsitteet muodostuvat? Mitä seuraamuksia johtuu suoranaisesti siitä tavasta jolla alkuperäinen käsitteenmuodostus tapahtuu?

Filosofinen kieli on aina opillisen perinteen elättämää - filosofi elää filosofian maailmassa. Hän näkee ne realiteetit, jotka tämän jo olemassaolevan kielen käsitteisiin sisäänrakentuvat. Yleensäkin on niin että ihminen voi oppia asiat vain tietyssä järjestyksessä, koska jokainen syntyy keskelle valmista elämänmuotoa. Käytössä olevan kielen "voittaminen" on ratkaiseva kehitystapahtuma. Siitä on kysymys myös silloin kun ensin pyritään käsitteelliseen selvyyteen ja päädytään kirkkaasti tajuamaan kaiken käsitteellisen selvyyden periaatteellinen rajoittuneisuus. Silloin - kun on ensin kielen keinoin kiivetty näköalapaikalle - voidaan "tikapuut heittää pois" (Wittgenstein). Tällainen ratkaiseva kehitystapahtuma, oivallus joka kirkastaa tarkastelevan subjektin aseman ja mahdollisuudet suhteessa sekä itseensä että käsitejärjestelmiin, voi olla niin voimakas että se luo harhan kaikkien ongelmien ratkeamisesta. Monilla "uskonnollisen" herätyksen kokeneilla on tällainen harha, ja myös "Tractatuksen" kirjoittaja eli hetken siinä käsityksessä että oli ratkaissut kaikki filosofian ongelmat.

Ratkaiseva kehitystapahtuma on kuitenkin siinä mielessä ratkaiseva, että sen jälkeen opillisuus ei enää sido ajattelijaa. Wittgensteinin ns. myöhäisfilosofia on ei-opillista. Se muodostuu lukemattomasta määrästä yksityiskohtaisia havaintoja erilaisista kielenkäyttötilanteista ja niistä kysymyksistä, joita näissä yhteyksissä herää. Kysymykset koskevat kielen roolia ja sen kautta määrittyvää kielen yleistä luonnetta. Wittgensteinilla on muutamia hyvin voimakkaita, jonkinlaisia alkukuvan tapaisia ajatushahmoja, kuten idea "kielipeleistä", mutta mitään oppirakennelmaa näistä ei pyritä muodostamaan. Vasta Wittgensteinin monenkirjavat kommentaattorit ovat opillistaneet hänen filosofiansa, ja päätyneet sitten mm. käyttämään kielipelien ideaa oikeuttaakseen niillä minkä tahansa "omaa spesifiä kieltään" käyttävän opillisen ryhmän "omat totuudet". Tyypillistä on mm. Wittgensteiniin vetoava kristillinen apologia. Tällöin ollaan jo lähellä moraalistakin relativismia.

Mitä enemmän Wittgensteinin muistiinpanoja on julkaistu ja mitä enemmän saamme hänestä elämäkertatietoja, sitä selvemmin tulee näkyville se miten moraalinen persoona hän oli. Elämä oli hänelle eettinen ongelma ja hän kyseli lakkaamatta: kuinka elää oikein? Tämä lähtökohtainen asenne oli vain kirkastunut "Tractatuksessa" kirjatun ratkaisevan kehitystapahtuman myötä. Ne jotka käyttävät hänen myöhäisfilosofiansa kielipeli-idea oikeuttaakseen sillä opillisten järjestelmien olemassaoloa, eivät ole ymmärtäneet hänen ajattelulaatuaan ja tavoitteitaan.

Ennen kuin he sortuvat apologiaansa, heidän pitäisi kysyä itseltään: miksi Wittgenstein itse ei käyttänyt ideoitaan todistaakseen tai puolustaakseen niillä joitakin tiettyjä moraalisia arvoja? Hänhän päinvastoin niin varhais- kuin myöhäisvaiheessaan pidättäytyi täysin määrätietoisesti kaikista yrityksistä ilmaista moraalisia sisältöjä filosofiansa. Tämä ei ollut sattumaa, vaan olennainen osa hänen ajatteluaan. Idea kielipelistä on idea kielen ominaislaadusta ja toiminnasta, se ei ole väline jonkin erityisen tai minkään moraalisen eetoksen tai opin oikeuttamiseen. Ja jos joku, jolle Wittgensteinin ajattelu on välittynyt monenlaisia oppirakennelmia kyhänneiden kommentaattoreiden kautta, tekee Wittgensteinin nimissä jotain jota Wittgenstein itse ei missään nimessä olisi tehnyt, tämä näyttää esimerkillisesti millainen rasite opillisuus filosofisessa ajattelussa on.

Jos kuvittelemme, että ne sadat väitöskirjat, joita maailmassa on kyhätty Wittgensteinin kielipeli-ideoita keppihevosenä käyttäen, kokoaisivat kaiken akateemisen arvovaltansa ja haastaisivat lopulta aidon ja alkuperäisen Wittgensteinin vastaamaan harhaoppisena syytteeseen, mitä mahdollisuuksia originaalijattelulla olisi puolustautua tällaisessa noita-oikeudenkäynnissä? Kaikki mitä syytetyllä olisi puolustukseen esittää, mitätöitäisiin akateemisen raadin taholta viittaamalla lukuisiin opinnäytteisiin ja pyhiin kirjoituksiin, joissa asiat on esitetty hyväksytyin käsittein ja käsityksin. Yksimielisesti, satojen moraalinsa oikeutuksesta vakuuttuneiden inkvisiittoreiden toimesta Wittgenstein tuomittaisiin moraalittomana kerettiläisenä kuolemaan, ja hänen myöhäisfilosofiansa sisältänyt teos “Philosophical Investigations“ poltettaisiin hänen mukanaan roviolla.

SYVYYSPSYKOLOGIAA JA -LOGIIKAA

1.

Ajattelu, niin intersubjektiivinen, yhteistä käsitteistöä ja sille perustuvaa maailmanjäsenystä edellyttävä ilmiö kuin se onkin, toteutuu henkilökohtaisella tasolla, yksilössä, joka, jos omia polkujaan kulkee ja talloo niitä pitkälle tietymättömiin sielunmaisemiin, saa todeta joutuneensa eristyksiin, kartan ulkopuolelle, utooppisille alueille, jossa juuri mikään ei muistuta arkimaailman tuttua ja turvallista elämänmenoa. Ajattelijan konflikti arkitodellisuuden kanssa on totaalisempi kuin vallankumouksellisen, joka ottaa oikeuden omiin käsiinsä: ajatteliija ottaa käsiinsä koko todellisuuden. Juuri tämän vuoksi luovat ajattelijat ovat tuomitut jäämään niin yksin, ilman tukea ja ymmärtäjiä. Edes toisilleen heistä ei ole apua, oikeastaan päinvastoin: mitä pitemmälle he ajatuksissaan etenevät, sitä kauemmas he toisistaan joutuvat. Paradoksaalisesti heidän argumentaationsa vain vahvistaa heidän ajattelunsa omaehtoisuutta, se ei rakenna kantavia siltoja eikä kaikenkattavia kulkureittejä, puhumattakaan siitä että se jotenkin onnistuisi valaisemaan aikakauden koko ajatusmaiseman, avaamaan kaikkien silmät, yhdellä pyyhkäisyllä raivaamaan tieltä kaikki ryteiköt ja esteet.

Tämä on sääntö, poikkeuksiakin toki on. Jos menneisyyteen katsotaan, historiasta voidaan oppia, että vain se on varmaa, etteivät aikalaiset juuri koskaan tunnista tai tunnusta keskuudessaan vaikuttaneita luovia neroja. Miellyttäjäyksilöt, jotka osaavat oikein ja osuvasti muotoilla ja sanoa julki sen mitä monet mielessään ajattelevat, menestyvät, mutta todelliset vaikuttajayksilöt, jotka kajoavat tabuihin, tulevat torjutuiksi. Joskus heidät tuhotaan valtaapitävien ja virkavallan toimesta, joskus heidän uransa torpedoidaan akateemisen arvoavallan avulla, useimmiten heidät vain vaietaan kuoliaiksi. Heidän aikansa tulee vasta kun aika on heidät jo jättänyt: silloin heidän oivalluksiaan kootaan oppikirjoihin, ja niitä käytetään vuorostaan lyömä-aseina, joilla originellit taltutetaan.

Luovan yksilön voisi tuomita vain hänen vertaisistaan koostuva jury. Tällöinkin tuomio koskisi vain hänen ajattelunsa luovaa ominaislaatua - sen sisältöjä ja tuloksia tuskin kukaan toinen luova ajatteliija lähtisi arvioimaan. Vain aika saa ja voi näyttää omaperäisen ajattelun arvon. Me elämme siinä mielessä erikoista historiallista aikaa, että kaikinainen vaihtelu ja muutos - uusi uuden vuoksi - on meille muodostunut itsetarkoitukselliseksi elämänsisällöksi. Mutta valitettavasti tämä ei tarkoita, että olisimme todellisille muutoksille yhtään sen avoimempia kuin aikaisemmatkaan sukupolvet, päinvastoin: näennäisen suvaitsevan pintakerroksen alta paljastuu aikamme ihmisten armoton itsekeskeisyys ja itsekkyyys, omaneduntavoittelu ja talousfasismi. Monenkirjava kaupallinen kulttuuririkama peittää alleen nuorisomme taantuneen vanhoillisen arvomaailman. Metsästämme elämyksiä, elämme vain omilla ehdoillamme, ja siksi suljemme epämiellyttävät totuudet määrätietoistemmin pois elämänpiiristämme kuin kenties mitkään aikaisempien aikakausien ihmiset.

On surullista, että näin on, mutta muuten ei voisi olla. Tässä toistuvassa kuviossa jokaisen on vain tyydyttävä näyttämään oma osansa. Totuuksien on valtaosaltaan oltava Annettuja, Vakiintuneita Totuuksia. Niistä muodostuu ajattelun Vakaa Taustajärjestelmä, Homo Sapiens -lajin sosiaalinen selkäranka. Totuuksien vartijoiden on niitä vartioitava, suuren rahvaan on niillä itseään sivistettävä, ja luovien ajattelijoiden on kestettävä yksinäisyytensä. Elämänmeno tarvitsee vakiintuneet kuvionsa, Varmuutensa, kuten Wittgensteinin tämän ominaisuuden nimeää. Kriittisyys, epäily ja uuden luominen mahdollistuvat vain Varmuuden maaperältä.

2.

Freud oli edelläkävijä, ja kuten kaikkien pioneerityötä tehneiden ajattelijoiden kohdalla, niin hänenkin teorioidensa yksityiskohdissa on paljon sellaista jonka myöhempi kehittäminen on hyljätty. Hänen ajatustyönsä muodostaa kuitenkin kokonaisuuden, jossa on kantavia voimia ja kova kestävä ydin. Siksi voimme nyt puhua kokonaisesta syvyyspsykologian perinteestä.

Freudin ajattelu ei suinkaan syntynyt tyhjästä, vaan oli uudella ajalla lisääntyvän individualismin, siis yleisen historiallisen virran, ja toisaalta aikalaisvaikutusten, kuten symbolistisen taiteen, tuotosta. Ajatuksen siitä, että yksilön rakenteellisessa ja psyykkisessä kehityksessä toistuisivat - ikään kuin jonkinlaisena pienoiskuvana - ihmislaajan läpikäymät vaiheet, oli Haeckel muotoillut 1800-luvun loppupuoliskolla. Symbolistinen taidesuunta, joka vaikutti Freudin Pariisin-aikoina, kiteytti vahvan idean, ettei kaikki ole sitä miltä näyttää - kaikelle on siis olemassa syvempiä merkityksen tasoja. Näistä lähtökohdista Freud urakoi jättiläissuorituksensa, uudisti ihmiskuvamme. Sillä psykoanalyysi on paitsi terapiamuoto, myös ihmiskäsitys, joka 1900-luvun mittaan yleistyi siinä määrin, että mm. nykyisin kaikki olemme kuin huomaamattamme omaksuneet Freudin ajattelun keskeisiä ideoita ja käytämme enempiä miettimättä noita samoja psykoanalyysin avainkäsitteitä, jotka aikoinaan nostattivat akateemiset oppineet takajaloilleen. Siis tuollaisia kuin tietoisuus ja tiedostaminen, piilo- tai alitajunta, torjunta, projektio, jne, jne. Emmekä enää kiistä olevamme myös olennaisesti seksuaalisia olentoja.

Se mitätöinti ja väheksyntä, jonka kohteeksi Freud eläessään joutui, on jotain tavattoman traagista. Hänen urauurtavaa kirjaansa "Unien tulkinta" myytiin sen ilmestymisen (1900) jälkeen kuudessa vuodessa vain 351 kappaletta. Akateemiset oppineet tuhahtelivat hänelle halveksien, ja lääkärikongresseissa hänen nimensä pelkkä mainitseminen sai aikaan kättäisän huomautuksen huonosta käytöksestä: "Me täällä emme puhu pornografiasta." Hänelle ei myönnetty professuuria Wienin yliopistossa edes "matkailullisista syistä", ja niinpä joka puolelta maailmaa häntä kuuntelemaan hakeutuneet opiskelijat saivat kääntyä takaisin turhan matkan tehneinä. -- Kaikesta tästä vastustuksesta huolimatta Freudin ideat murtautuivat läpi ja kehittyivät monien koulukuntien toimesta eläväksi ja monihaaraiseksi syvyyspsykologian perinteeksi.

Historiallisesta vaikuttavuudestaan huolimatta psykoanalyttinen ajatteluperinne joutuu nykyään uudenlaisten hyökkäysten kohteeksi. Freudia on nyt helppoa ja kiitollista vastustaa, koska käsityksemme siitä mikä on niin kutsutusti "tieteellistä" painottuu meristiseen suuntaan. Muulla tavoin kuin teknisten mittalaitteiden avulla testattu teoriapalaute on silmissämme "epätieteellistä" ja perustuu siis "uskoon". Ilmiöiden mitattavuudella ratsastava vulgaarimerismi on kasvava vinosuuntaus tieteenfilosofisessa ajattelussamme, jossa uudelle ajalle ominainen kartesionistinen objektivointitaijumus pelkistyy. Ja tämä vastaa ihanteellisesti tarpeisiin panna Freud lopullisesti viralta. Nykyisin voi huvittuneena lukea jopa sellaisiakin kirjoituksia, joissa on esitetty eksakteja prosenttilukuja siitä miten paljon Freudin teorioissa oli "roskaa" ja miten paljon "oikeaa" tiedettä. Onneksi kuitenkin ajatushistoriassa ei voi tapahtua sellaisia hyppyjä jotka mahdollistaisivat kaikkien lankojen yhtäkkisen katkaisemisen menneisyyteen. Ihmisen ajattelua on kuvattu, ja ihmisen ajatteluun kuin myös koko hänen psyykeensä kuuluu yhä ominaisuuksia joita on kuvattava joillakin nimenomaan ajattelua kuvaavilla termeillä. Ja tässä freudilainen teoria on tarjonnut yhden käyttökelpoisen mahdollisuuden. Sen jäljittämiä ihmispsyken ominaisuuksia ei valitettavasti - todellakaan! - voida mittalaittein mitenkään mitata.

On esitetty, että Freud muodosti teorioitaan ottamalla käyttöönsä ja soveltamalla fysiikan termistöä. Hänhän puhuu esim. sielullisesta "energiasta". Tällainen kritiikki tapahtuu tyypillisesti opillisella tasolla, sillä jos tilannetta katsottaisiin astetta syvemmältä, etenemisjärjestystä fysiikasta psykoanalyysiin ei enää saattaisi havaita. Fysiikkakin nimittäin on omaksunut käsitteensä jostakin muualta - ne ovat syntyneet ruumiintuntoja ulkoistamalla. Fysiikan käsitteet ovat heijastumia siitä mikä ikuisessa ihmisessä on ikuisinta. Freud taas puolestaan jäljitti juuri tätä ikuista ihmistä.

Musiikki on mielenkiintoinen esimerkki ilmiöstä, jonka erittelemisen meristisen tarkastelun edellyttämiin rakenneosiin on ongelmallista. On helppoa sanoa esim. että "kaikki musiikki muodostuu seitsemästä sävelestä". Mutta "yksinkertaista musiikissa on vain sen pinta" (Wittgenstein). Miten mitataan sitä vaikutusta joka noilla seitsemällä sävelellä ihmismieleen voi olla? Analyysin tarvitsemat rakenneosat eivät ehkä ole irrotettavissa siitä kokonaisuudesta, jossa ne vaikuttavat ominaisimmalla tavallaan. Kuulemme musiikkia, emme yksittäisiä säveliä. Musiikkia on myös kuvailtava sellaisin käsittein, jotka sopivat musiikin kuvailuun. Yritys palauttaa musiikki yksittäisiin rakenteellisiin komponentteihin, kuten säveliin, ja yritys mitata näitä komponentteja fysikaalisin suurein, vaikkapa värähdyslukuin, johtaa harhaan. Mallintamisen avulla on mahdollista luoda "keinotekoista" musiikkia, mutta tämä ei poista sitä ongelmaa, että kokonaisuudella on eri ominaisuudet kuin rakennuspalikoilla. "Elämysten" kartoittaminen aivofysiologisina tapahtumina taas sivuuttaa ja jättää kokonaan auki taiteenlajin sisäiseen dynamiikkaan liittyvät kysymykset arvoista ja mausta, vaikutussuhteista kehityksen perspektiivissä.

Jokin sitoo yksittäiset sävelet yhteen niin että tajuaamme melodian ja harmonian. Tilanne musiikin suhteen ei ehkä ole olennaisesti erilainen kuin sanojen suhteen. Sanatkin saavat lopullisen merkityksensä siinä yhteydessä jossa niitä käytetään. "Sanan merkitys on sen käyttö" kuuluu Wittgensteinin myöhäisfilosofian pääteesi. Sanojen, ajatuksen ja tunteen jatkumo on holistinen kokonaisuus, jota kuvaamaan tarvitaan erityisiä terminologioita. Mielelläni sanoisin, että tällaiset terminologiat ovat jossain olennaisessa mielessä kaikki "freudilaisia".

On hupaisaa kuvitella tilannetta, jossa "ajatus" voitaisiin jäljittää aivoista ja sen ominaisuudet mitata. Silloinhan me ilmeisesti voisimme nostaa ajatukset pöydälle ja vihdoinkin ratkaista kaikki kysymykset siitä mitkä lähtökohtaiset käsitteet ovat aivosolujen terveitä ja hyvinmuodostuneita lapsia, mitkä taas mittaamattomassa määrättömyydessään pelkkää melua, epätieteellistä huuhaata. Olisikohan esimerkiksi freudilainen käsite "alitajunta" jonkinlainen elinkelvoton aivosaaasta sikiävä muotopuoli? Voisimmekohan kehittää kirurgisen ratkaisun huuhaan leikkaamiseksi aivoista? Aivan aluksi olisi tietysti kiva tietää, millä fysikaalisilla suureilla ja mittayksiköillä "tieteemme" tässä operoisi, grammoilla, volteilla, tai kenties senteillä, tai ehkä senteillä? Ja millaisiahan olisivat laadukkaan ajatuksen kartoittamiseen tarvittavat laadukkaat mittalaitteet.

Käsitys siitä että freudilainen ihmiskuvaus ja muotiin noussut "biologinen" selittämistapa voisivat olla kilpailijoita on karkea tiedonfilosofinen harha. Kuitenkin sillä on kannattajansa niin skepsis-huuhaa-tieteisuskovaisten kuin vakavasti otettavien tieteentekijöiden keskuudessa. Kuten sanottu, psyykeä on kuvattava sellaisin käsittein jotka kuvaavat psyykeä, ja ajattelua on kuvattava niin että ajattelu tulee kuvatuksi. Psyyke ja ajattelu eivät ole "fysikaalisia" löytöjä kuten vaikkapa kvarkit, joille Joycen teoksesta napattiin kiva nimi. Jos psyyken ja ajattelun "ilmiöitä" halutaan jäljittää rakenteellisella tasolla, se voi tapahtua vain jos kuvaavia käsitteitä jo on olemassa. Siksi käsitteistöistä jotka auttavat meitä kuvaamaan ja mahdollisesti myös ymmärtämään omaa inhimillistä itseämme, on syytä pitää kiinni.

Niinpä ensin tulevat lähtökohtaiset käsitteet, sitten tutkimus. Tämän marssijärjestyksen ei tarvitse tietenkään olla sillä tavalla ehdoton, etteikö aivofysiologinen tutkimus voisi olla hyvinkin hedelmällistä ja tuoda lisää tietoa. Mutta nykyisin usein törmää "tieteisuskovaisten" maallikoiden vilpittömään vahingoniloon siitä että "Freud pannaan viralta", että "niin-ja-niin monta prosenttia Freudin ajattelusta on huuhaata", että "jos freudilaisuus haluaa tulla tieteeksi tieteitten joukkoon sen on esitettävä jotain mittauskelpoista faktaa", jne, jne. Tällaisella vahingonilolla on varmaan omat diagnoosinsa, mutta se on myös tietoteoreettista taikauskkoa. Nämä väärinkäsitykset ovat tosin jo nostattaneet aivotutkijoiden piirissä vastavoimia, jotka pyrkivät vastaamaan ikään kuin "samalla tasolla" jossa hyökkäys freudilaisuutta vastaan on tehty.

Freudilaista terapiaakin vastaan nousee nyt monelta pohjalta. Kilpailuyhteiskunnassa ihmiset varjelevat kiiltokuvamaista julkisivuaan niin että perhepiirin salaisuudet halutaan kätkeä jopa hoitoon joutuneiden lasten analyttikoilta. Psykoanalyttikkoihin kohdistuvaa vainoa on esiintynyt ainakin Amerikassa, ja vaino on ollut jopa organisoitua joidenkin uskonlahkojen taholta. Oma kipeys pyritään myös yhä useammin unohtamaan tai pitämään kurissa pikaterapioiden avulla. Mikään pitkäjänteinen ei nyky maailmassa sovi kenenkään kuvioihin. Kun elämänonnettomuudet ja ihmisten yleinen paha olo lisääntyvät, tarve paeta ongelmia kasvaa. Maallikoiden analyysikielteisyydelle tarjoaa vahvistusta jos freudilainen ajatteluperinne myös tieteentekijöiden taholla mitätöidään.

Freudin tapaisten vahvojen visionäärien näkemykset nostattavat koulukuntia, joiden elinkelpoisuuden suhteen (ajatus)historia sitten suorittaa lopullisempaa valintaa. Moni ajattelun pioneerin tekemä löytö on muuttanut matkan varrella muotoaan ja päätynyt tukemaan erilaista rakennelmaa kuin mihin sen ensimmäisenä keksinyt sen tarkoitti. Toisaalta jotkin käsitteet osoittautuvat jälkitarkasteluissa vieläkin laaja-alaisemmiksi kuin mitä ne oli tarkoitettu. Esimerkiksi freudilaisella termillä "libido" kuvataan nykyään paitsi sen akun napaa, jonka energialla yksilön "minä" (mielenkiintoinen käsite mitattavaksi!) tekee ratkaisujaan, yhtä lailla sitä faktaa, että jos ihmislajin elämää säilyttävät voimat eivät olisi olleet vahvempia kuin hänen väkivaltainen tai itsetuhoisen taipumuksensa, emme olisi lajina selvinneet. Tämä pitäisi muistaa myös niiden militaari-ihannoijien, joita pahuus ja tappaminen alitajuisesti houkuttavat ja jotka perustelevat asehulluuttaan viittaamalla ihmislajin "perimmäiseen" väkivaltaisuuteen.

Käsitys varhaisten kehitysvaiheiden suhteellisesti suurimmasta merkityksestä, kehitysajatus, ja käsitys mielen kerroksellisuudesta - nämä ovat psykoanalyttisen ajattelun mukanaan tuomia tulkintakuvioita. Freudin ajattelussa toistuu myös haeckeliläinen idea siitä että ihmisen lajinkehitys - primitiivisistä heimoista sivistyneiksi kulttuuri-ihmisiksi - kertautuu jonkinlaisessa pienoismittakaavassa yksilön kehityksessä. Tutustuttuaan kulttuuriantropologien kartoittamaan materiaaliin Freud kirjoitti mm. "Toteemi ja tabu" -teoksen, ja myös primitiivisten kulttiesineiden keräilyä hän harrasti. -- On mielenkiintoista että edettyämme ajallisesti jo kauas Freudin ja hänen intressiensä maailmasta, oman aikamme vulgaarimerismi, siis fundamentalistinen tieteisuskonto, joka tarjoaa argumentaatioarsenaalia Freudin mitätöimiseksi, näyttää hauskaasti löytävän uskonnollisen vastakohtansa, kreationismin, epäsuorasti freudilaisissa merkeissä. Molemmat äärisuuntaukset lyövät nimittäin kättä hyökätessään yhdessä haeckelilaista kehitysajatusta vastaan. Tämä lienee jonkinlainen ylittämätön esimerkki aikamme opillisista käsitesekaannuksista.

3.

Kirjassaan "Toteemi ja tabu" Freud pohtii paljon mm. ongelmaa miksi lähisukulaisten kuten sisarusten välinen sukupuolirakkaus on joka puolella maailmaa niin korostetusti kielletty asia. Se on tabu, rajusti torjuttu asia, ja kaikkialla on säädetty varsin ankaria rangaistuksia tabun rikkojille.

Mitään niin sanotusti "kylmää" järkisyytä, joka tekisi esimerkiksi sisarusten keskinäisen sukupuolirakkauden jotenkin "erilaiseksi" ja joka jotenkin tyhjentävästi selittäisi tabun synnyn ja perustelisi raskaan sanktioinnin, ei ole. Nykyisin selitykseksi on esitetty mm. sitä että luonnonvalinta olisi suosinut geneettisesti kauempaan toisistaan olevien liittoja, mutta tämä ei selitä tabun syntyä, vaan tuntuu päälleliimatulta. Niinpä meidän on ilmeisesti päädyttävä samaan kuin Freud aikoinaan, eli oletukseen, että suhtautumistamme ja käyttäytymistämme tässä määräävät alkulaumassa vallinneet valta-asetelmat. Alkulaumassahan "perhe" tarkoitti kaikkia johtajuroksen omistamia naaraita, joihin kajoaminen oli lauman muilta uroksilta kiellettyä. Tämän kiellon nykyinen ilmenemismuoto on sukurutsatabu. Meissä siis vaikuttavat yhä ne signaalisuggestioiden ehdottomuudella toteutuvat sosiaaliset ohjelmat, joiden varassa alkulauma saattoi selviytyä olemassaolontaistelussa - nyt nämä ohjelmat vain ovat outoja ja irrallisia, muuttuneet osin käsittämättömiksi, kääntyneet jossain mielessä irvikuvikseen.

Tabun tyypillinen nykyinen rikkoja on inestintekijä, lapsen hyväksikäyttäjä, valtansa ja voimansa väärinkäyttäjä. Hän on primitiivinen jäännös, hirviö, historian käänttöpuoli. Inestikäyttäytymisen ymmärtämisessä joudumme itsekukin ylivoimaisiin vaikeuksiin, sillä yhtä perusteellisesti kuin lapsen hyväksikäyttäjän teot täytyy tuomita, yhtä perusteellisesti pitäisi kuitenkin freudilaisittain kaivaa näkyville niiden lajityypillinen lähtökohta. Teon hyväksyminen ja ymmärtäminen ovat eri asioita, mutta useimmille meistä ne liimautuvat yhdeksi tiukaksi klimpiksi. Emme voi eläytyä petoon itsessämme muuttumatta samalla itse pedoksi. Se, että ihmispsyke rakentuu kerroksista ja että mitä primitiivisimmät voimat meissä yhä voivat vaikuttaa, ei sinänsä ole väistettävissä, ja jos haluamme hallita alkukantaisia vaikutuksia, meidän on pakko myös yrittää niitä ymmärtää.

Inesti - ja sen laajentumana pedofilia - ovat siis jäänteitä primitiivisestä esihistoriastamme. Ne voivat ikään kuin historiallisen kehitysvamman tavoin tulla yhä näkyviin, ja ne edustavat jotain joka normaalikehityksen puitteissa jää piileväksi. Inesti- ja pedofiilikäyttäytymistä vastaavasti eräissä kulttuureissa isät taas varjelevat tyttäriensä kunniallisuutta niin mustasukkaisesti, että surmaavat tämän jos hän antaa aiheita häpeään. Tässäkin määräävä sisältö lienee seksuaalinen. Kuten sukurutsatabu ja inesti, tämäkin on käyttäytymistä joka palautuu varhaisen lajihistorian primitiiviseen hämääseen. On mielenkiintoista havaita, miten kulttuureissa, joissa ns. kunniamurhat ovat yleistä käytäntöä, toisaalta opillisella tasolla korostetaan kiihkeästi väkivallattomuutta ja rauhaa. Jokin tässä äärimmäisessä dualistisessa vastakkainasettelussa kertoo tyypillisestä ihmispsyken taipumuksesta kompensoida tietoisuuden täydellisellä hallinnalla se mikä syvällä tiedottomassa hämärässä on hallitsematonta ja hirvittävä. Pinnalla hyveet, hallinta, kuri, järjestys, järki, tieto ja logiikka, pinnan alla alkukantainen ja tuhoava kaaos.

Unissamme saattavat kaikenlaiset alkukantaiset kauhut meitä vaivata, mutta kun olemme valveilla ja täydessä tietoisuudessamme, nuo kauhut tavallisesti pysyvät kurissa. On

kuitenkin tilanteita tai paikkoja, joissa jopa tietien tahtoen vaivutamme itsemme taantuneeseen raivotilaan - esimerkiksi sotatanner voi olla tällainen paikka. Monet ovat ne sankaritarut, joita suurista sotilaista ja taistelijoista kerrotaan, mutta aivotapahtumisen kannalta nuo urheat taistot tarkoittavat vain primitiivisistä kerroksista tapahtuvaa vuotoa joka on vallannut koko persoonallisuuden. Ylevät päämäärät, joita sodankäynnillä kautta historian on ilmoitettu olevan, ovat kompensatio ja dualistinen vastapaino sille miten primitiivisestä asiasta todellisuudessa on kyse.

On vaikeaa tajuta, että tavalliset tervehenkiset nuorukaiset saattavat muutaman vuoden rintamallaolon jälkeen raistua ja elukoitua niin että raiskaavat vihollisen naisia ja tappavat lapsia. Kokemukset kaikkialta maailmasta kuitenkin kertovat että kelle tahansa voi sotarintamalla käydä näin. Tässäkään ei ilmene mitään lajille epätyypillistä. Vallalla ja seksillä on syvät kytkentänsä. Ne kauhistuttavat meitä ja arkiajattelumme varoo niihin kajoamasta, mutta regressio tuo ne pinnalle vuorenvarmasti. Uutiset seurakuntapoikiin sekaantuneista katolisista papeista saavat meidät kuohuksiin. Näitä uutisia kuulemme säännöllisesti, joskus viikoittain, jopa päivittäin. Miten voitaisiin sanoa: ei mitään ihmeellistä, se oli odotettavissakin. Uskonto ja kirkko ovat instituutioita, jotka elävät primitiivisimpien mielenkerrostemme ehdoilla ja elvyttävät myös niiden tuhovoimat. Saarnat eivät auta, ne eivät poista pahuutta. Eikö meidän pitäisi nähdä nämä asiat etukäteen?

Primitiivisen lauman asteelta on pitkä matka Minä-Subjektin eriyttäneeseen eurooppalaiseen kartesionismiin, mutta ei pidä kuvitella, etteivätkö lajityypilliset ohjelmat meissä yhä vaikuttaisi. Tärkeätä olisi tajuta millaiset Vallan mekanismit ja niitä legitimoivat Opit meillä on keskuudessamme juuri nyt. Mistä ne juontuvat, miten magia niissä ilmenee. Sivistynytkään länsimainen ajattelu ei nimittäin ole vapaata näistä primitiivisistä alkuvoimista. Maailmanjärjestyksemme on nyt lähes yksinomaan taloususkonnon määräämä, ja tämän uskonnon todellisen tuhoavuuden peittämiseksi olemme kehittäneet omat vastapainoiset perustelumme ja selityksemme, joiden puitteissa saamme harhan asioiden hallinnasta. Taloususkontomme ei ole myöskään mitenkään moraalisesti "kehittyneempi" kuin muut uskonnot joihin sisältyy luja ja elimellinen kytkentä elämänjärjestykseen. Taloususkontomme mahdollistaa tosiasiallisen pahuuden harjoittamisen yhtä lailla kuin jokin "rauhanuskonto" kunniamurhat.

Alkulauman valtarakenteiden ajattelemisen auttaa meitä ehkä myös käsittämään, että se valta, jolla sosiaalinen todellisuus organisoituu ei periaatteessa eroa muusta hallinnasta, tiedollisesta ajattelusta, jolla ihminen ottaa maailmaa haltuun. Sama luonnonjumaluuksien hahmottamisesta alkanut yleistävä käsitteenmuodostus, joka rakentaa merkityslaajentumia ja toimii pelastajan roolissa selviytymistaistelussa, sama magia, joka luo ensimmäiset Jumaluudet, antaa kaikelle vallalle maagisen legitimaation. Valta on aina jotain jumalallista. Se on jumalallista yhtä lailla puhutaanpa tiedollisesta todellisuuden hallitsemisesta tai sosiaalisesta lauman hallitsemisesta. Niinpä kaikkialla ihmislajin yhteisöissä Usko, Tieto ja Valta kuin luonnostaan tупpaavat punoutumaan samaan kudelmaan. Ja niiden erityisissä ilmentymissä väistämättä pätee, että mitä primitiivisemmät voimat niissä jylläävät, sitä hyväksyttävämpiä pyrkivät niitä legitimoivat selitykset olemaan.

Olemme tietienkin edenneet pitkälle lajin primitiivisestä kehitysvaiheesta ja kehittyneet huimasti. Olemme mestareita maailman mittaamisessa, ilmiöiden kartoittamisessa ja luonnonlakien löytämisessä. Silti lajille ominaiset suggestiomekanismit ja sosiaaliset ohjelmat vaikuttavat meissä kiinteästi. Myös suuri osa siitä henkisestä varustuksesta jonka varassa niin sanottu tieteellinen tai eksakti ajattelumme operoi, palautuu paljon syvemmälle inhimillisen ajatushistorian primitiiviseen alkuhämärään kuin mitä olemme kyyvykkäitä tunnistamaan tai halukkaita tunnustamaan.

Ajattelussa, myös uuden ajan "tieteellisessä" ajattelussa, on aina mukana primitiivistä magiaa. Esimerkiksi "ymmärtämisen" tai "oivaltamisen" tapahtuma - mitä ne ovat? Millaisin ehdoin ne aivoissamme tapahtuvat? Wittgenstein sanoo, että ymmärtäminen on sitä että näemme yhteyksiä. Näkisimmekö yhteyksiä ellei ajatusapparaattimme hyödyntäisi primitiivistä magiaa - alkutilaa jossa kaikki on yhtä? Entä onko oivallus esimerkiksi jokin maagista pimeyttä leikkaava kirkas salamanisku? Kumpi näistä vastakohdista - pimeydestä ja valosta - irtoaa muka toisestaan ja tulee toimeen omillaan? Millaisia ovat Totuuden ehdot? Voisiko Totuuden muka jotenkin juuria irti siitä alkuperäisen magian maaperästä, josta ihmistaimet yhä miljoonien vuosien kehityksen tuloksenakin kasvavat?

4.

Akatemiatutkija Antti Revonsuon käsitykset Freudista ovat aivotutkijalle ominaisia: hän niputtaa freudilaisen analyysin seksuaaliselliseksi tulkinnaksi, ja ilmoittaa, ettemme tarvitse "mitään guruja kertomaan miten jokin uni pitäisi tulkita". Revonsuon teesi on, että unet ovat primitiiviseen lajimenneisyyteen palautuva aivoaktivaatio, jonka varsinaisena tarkoituksena oli joskus ihmiskunnan aamunkoiton aikoihin pitää nukkuva ihminen eräänlaisessa valmiustilassa ympäristössä uhkaavien vaarojen varalta. Tältä kannalta selittyisi luontevasti sekin, miksi niin monet unet ovat painajaisia: ne ovat ikään kuin lajimuidin tallettamia muistutuksia menneiden aikojen todellisista vaaroista. Teesin tueksi Revonsuo viittaa mm. sotaveteraanien jatkuvasti näkemiin painajaisiin, joissa sotakokemukset toistuvat.

Aivotutkijan ajattelu on malliesimerkki meristisen asenteen tunkeutumisesta psykoanalyttisen sijalle. Annetut lähtökohtakäsitteet eivät enää herätä kysymyksiä - kysymysmerkkejä ei enää aseteta niin syvälle - ja ongelma-asettelujen painopiste siirtyy empiirisen tutkimuksen ja mittaustulosten maaperälle. Sadaan uusia havaintoja, ja niiden perustalta lähdetään hahmottelemaan uusia teoriarakennelmia, joissa uudet löydöt kylvetään vanhaan taikinaan ja käymistila tuottaa jossain määrin jäsentymättömän näkemyksen siitä mistä on kyse. Merismi on asenne, ei työkalu selvyyteen pyrkimiseksi. Seurauksena on omituinen, mittaustuloksia ikään kuin päämääränä sinänsä pitävä "tieteellinen" eetos tai paatos, joka hakee varmistustaan ottamalla etäisyyttä "vain" ajattelemalla saavutettuun valaistumiseen. Uusien teorioiden käsitteellistä sekavuutta ei pystytä nostamaan työpöydälle ja kriittiseen käsittelyyn, koska käsityksiin liittyy magiaa, joka noituu ymmärryksen. Psykologia on nuori tiede, jossa "vallitsee yhtä aikaa empiirinen metodi ja käsitesekaannus" (Wittgenstein).

Jos ajatellaan, että unimaailma olisi erityisen merkityksen primitiivisessä vaiheessa omannut aivoaktivaatiotila, eräänlainen välitietoisuus, jolla olisi ollut suojeleva tehtävänsä, unimaailma olisi meissä primitiivinen jäännös ajalta jolloin uni ja todellisuus läpäisivät toisiaan. Tällöin voitaisiin ongelmitta ajatella että unitoimintoihin olisivat kuuluneet myös ne ilmiöt joita nykyisin kummastelemme "ihmeellisinä": yhteydenpito lajitovereihin, aavistukset, enteet ja ennakoinnit. Voitaisiin myös ajatella, että hypnoosissa jotkin näistä toiminnoista elpyisivät, ja että esimerkiksi suggestioiden ehdottomuus olisi tuolle nimenomaiselle vireystilalle ominainen piirre. --- Mutta miten tämä kaikki muka panee Freudia viralta? Aivan yhtä hyvin voidaan ajatella että kaikki se mitä Freud alitajunnasta ja unista esitti, saa näihin näkemyksiin liitettyinä vain lisää syvyyttä. Onko käynyt niin, että aivotutkimuksessa tieteen tekemisen mittaustekninen metodi ja asenteellinen painotus, merismi, ovat onnistuneet silmien aukaisemisen sijaan rajoittamaan näköaloja. Teorian järjeksi on tullut välineen järki.

Revonsuon havainnot voitaisiin tietysti käsitellä kokonaan toisenlaisenkin persoonallisuuskäsityksen puitteissa. Individualistis-psykologinen (käsitesekaannukseen taipuvainen) näkökulma voitaisiin unohtaa, ja tarkastelut suorittaa syvyyspsykologisen ajatteluperinteen puitteissa. Mielenkiintoista olisi miettiä esim. "minuuden" rajojen määräytymistä toistuvien painajaisten yhteydessä. Olisivatko unetkin persoonallisuusfragmenteja, sivupersonien siemeniä, vähän samaan tapaan kuin kovat kokemukset ovat? (Reima Kampmanin ns. sivupersonailmiötä koskevissa jatkotutkimuksissahan paljastui, että dramaattiset arkikokemukset saattavat muodostua hypnoosissa aikaansaadun sivupersonan "ytimestä".) Sotakokemusten regressiivinen ja raaistava vaikutus voi koteloitua. Muodostuu persoonallisuuskehikko, joka unitilassa - kuten hypnoosissakin - elää omaa elämäänsä.

Nämähän ovat tietysti vain käsitteitä, käsitteitä - vertausta, varjoja vain, harmaata tuhkaa. Kuitenkin: ne muuttavat tai ainakin vaikuttavat uskomuksiin siitä miten sielullisia sotavammoja olisi oikein hoidettava. Olisiko kokemukset niin kutsutusti "käsiteltävä", so. integroitava ne osaksi normaalipersonaa, vai olisiko niitä ehkä helpompi hallita, jos niistä onnistuttaisiin luomaan selvärajainen varjomuus? Sotavammaisia on maailma täynnä - esim. Vietnamin sota mielettömyydessään jätti parantumattomia vammoja kaikkien sieltä hengissä selvinneiden mieliin. Sitäkin sotaa käytiin kuitenkin isänmaallisuuden yms. persoonakohtaisesti eheyttävien motiivien nimissä, ja siinä suhteessa se saattoi kohdella taistelijoita jopa lempeämmin kuin tulevaisuuden operaatiot, joissa paitsi todellinen myös nimellinenkin motivaatio on alunalkaen epäselvä. (Kansainväliset "poliisitoimet", "ennaltaehkäisevät iskut", kriisinhallinta- ja rauhanturvatoimet, eduntavoittelu "rauhaan pakottamisen" nimissä, jne.)

5.

Myös syysuhdeajattelua voi jäljittää persoonallisuusfragmenteista. Näin löytyy kytkeviä kausaliteettien alkutekijöihin. Syy ja seuraus saatetaan käsittää yhtenä perusdualismina. Sellaisena se saattaa mielessämme resonoida muiden perusdualismien kanssa, sellaisten kuin minä ja maailma, minä ja sinä. Korviemme välissä tällaiset fragmentoituneet navat elävät omaa elämäänsä - kun sanomme että ajattelemme, kyse voi olla siitä että persoonallisuutemme palaset käyvät vuoropuhelua keskenään. Joskus ne jopa väittelevät. Ja enemmänkin: riita voi äityä pitkäaikaiseksi hirvittäväksi syyttelyksi ja ahdistavaksi noita-oikeudenkäynniksi, jossa inkvisiittorin roolissa oleva osa "minuuttamme" tuomitsee syyllisyydentuntoisen "minuuden". Traagisimmassa tapauksessa tuomio pannaan täytäntöön. Puhumme silloin itsemurhasta, mutta tosiasiaa kyseessä on psykensisäinen murha.

Kysykäämme nyt: miksi itsemurha on ollut ja taitaa yhäkin jossain olla rangaistava teko? Vaikka itsemurhan tehnyt taatusti pakenee maallisen lain ulottumattomiin, on ollut tarpeen määritellä itse teko laittomaksi. Teon rangaistavuus ei selity pelkästään sillä että ajatellaan tai toivotaan lailla olevan itsemurhia ennalta ehkäisevää merkitystä. Tämäkin on tosin sinänsä mielenkiintoinen aspekti. Kun teko on määritelty rikolliseksi, sen suunnitteleminenkin on tuomittavaa.

Persoonallisuusfragmenttien kannalta asia jäsentyy niin että tarvitaan sekä murhaajan että uhrin roolihahmot. Laki on kirjoitettu murhaajan tuomitsemiseksi, eikä laissa haluta tiedostaa sitä ristiriitaa joka seuraa kun murhaaja ja uhri majailevat samojen korvien välissä. Laki ignoroi uhrin, ei eläydy tämän rooliin. Voitaisiin ajatella että lainlaatijaa vaivaa primitiivinen kehittymättömyys - että hän esimerkiksi uskoisi ongelmattomasti kuolemanjälkeiseen elämään niin ongelmattomasti että kirjottaisi tuonpuoleisuuden maalliseen lakiin. Mutta tämäkään tuskin selittää kaikkea - miksi hän ei sitten eksplikoi tämänpuoleista ja tuonpuoleista? Jäljelle jää kysymys siitä mitä seurauksia lainlaatiija on ajatellut lakitekstistään olevan. Miten lain on ajateltu vaikuttavan ja miksi. Jos laki on pyhä, siinä ehkä kuvitellaan vaikuttavan jumalallisia voimia.

Toinen, vastaavanlainen tapaus, jossa syysuhdealkioita voi jäljittää persoonallisuusfragmenttien tasolta: eräässä sävyllään varsin keskiaikaisessa Jaakko Juteinin tekstissä kuulusteltiin aseistakieltäytyjää. Kuulustelija jäi tankkaamaan ajatusta: "Etkö usko että pyykkiniujalla (tms, pertuskalla, astalolla) voi tappaa ihmisen?" Kuulustelija tuntui ajattelevan, että siitä tosiseikasta, että millä tahansa arkisella esineellä voi myös tappaa - mitä tahansa välinettä voi siis käyttää myös ihmisen tappamiseen - seuraa se että aseista ei voi kieltäytyä. Tässäkin ikään kuin potentiaaliset mahdollisuudet oikeuttavat tekemään johtopäätöksen joka on jollakin tavalla mieleton. Päätely on kuitenkin tässä merkittävästi syysuhdeajattelua, vaikka se tapahtuu sellaisten elementtien varassa jotka me miellämme puhtaasti ominaisuuksiksi. Otetaan lähtökohta ja päätellään: jos nuijalla on tämä ominaisuus, se määrää myös aseistakieltäytyjän ominaisuudet. Tällainen todistus on periaatteessa ontologinen. Samaistukselle päätelysiirrossa tarvittavat elementit esiintyvät ajattelussa vahvoina. Tätä kuvaamaan on ehkä termi "ideanmuodostus" parempi kuin "käsitteenmuodostus". Päätelyn seurauksena: jos pyykkiniujaa voi käyttää tappamiseen, aseista ei voi kieltäytyä. Syysuhdeajattelua voidaan siis harjoittaa kulloisellekin käsityskyvyille ominaisten ja mahdollisten persoonallisuusfragmenttien varassa.

Mitä tästä kaikesta opimme? Sen freudilaisen totuuden, että ihmismieli on kerroksellinen, ja että mitä primitiivisimmät kerrokset elävät jatkuvasti meissä. Emme voi välttää sitä etteivätkö ne nousisi pintaan, koska kaikki ajattelumme aina perustuu siihen että hyväksikäytämme noita maagisia voimia. Voimme vain toivoa, että mielemme kerrokset läpäisevät toisiaan siten että leikkauspinnosta muodostuu pikemminkin hieno timantti kuin tuhoava terä-ase. Mitään takeita tästä ei ole, ja meidän kannattaisi katsella paljon nykyistä kriittisemmin itseämme, luomaamme ympäristöä, ja niitä legitimoivia oppeja joiden varassa elämänmuotoamme perustelemme.

6.

Kuten kaiken havaintotoiminnan alkeismuoto on kohteen erottaminen taustasta, samoin ajattelun alkeismuoto on kohteen irrottaminen esiintymisyhteydestään ja sen ideaalisten ominaisuuksien havaitseminen. Primitiivinen ihminen näki vuoren siellä ja toisen täällä, ja kun hän näki suuren vuoren, vuoren, jossa oli vuoren ominaisuuksia moninverroin, hän piti sitä VuoriJumalana tai VuoriHallitsijana. Näin invarianssin havaitseminen ja sen takaisinkytkentä, idean maaginen merkityslaajennus, muodostuivat ajattelun perustapahtumiksi. Näin syntyivät yleiskäsitteet, joihin siis alusta alkaen on sisältynyt jumalallista magiaa ja hallintavaltaa. Tämä täsmälleen sama mekanismi ja magia on ajattelumme käyttökoneistona ja käyttövoimana tänäkin päivänä, vaikka nyt olemme menettäneet yhteyden menneisyyteen, emmekä enää pysty elämysvoimaisina elvyttämään alkuperäisiä maagisia kokemussisältöjä. Nyt hyödynnämme mielemme magiaa valikoidusti ja kohdakkoin, kun käytämme omia yleiskäsitteitämme ja muita ajatusabstraktioitamme.

Kuten tahto ja valta palautuvat primitiivisessä laumassa yhdeksi ja samaksi ominaisuudeksi, myös kieli ja ajattelu ovat jo alunalkaen sama asia. Kielen kehitystasoja kuvataan esim. jatkumolla signaalit - symptomit - symbolit, mikä tarkoittaa, että ensin oli toiminta, sitten ilmauksellinen viestintä, ja lopuksi käsitteelliset operaatiot. Mitään rajoja näiden "tasojen" väliin ei voida vetää, eivätkä mitkään varhaisemmista kehitysvaiheista lakkaa toimimasta ja vaikuttamasta kehityksen edetessä, vaan juuri päinvastoin: uudet, myöhäsyntyisemmät kehityskerrokset ovat primitiivisiin mekanismeihin elimellisesti yhteenkasvaneet ja käyttävät niiden ominaisuuksia hyväkseen toteuttaessaan omia kehittyneitä ohjelmiaan. Mieleemme muodostuu kerroksista, mutta nämä kerrokset läpäisevät jatkuvasti toinen toisiaan, ja esimerkiksi se mitä nyt kutsumme hyväksi ajatteluksi, nimenomaan edellyttää tällaisia läpivirtauksia. Psykyssämme elävät niin primitiiviset hirviöt, demonit, kuin enkelitkin, jotka kuorolaulussaan jalostavat demonien ulvonnan hallitukseksi harmoniaksi.

Kieli oli varhaisvaiheessaan "naturalistista", ts. se sisälsi elämänmuodon edellyttämiä toimintasihtielementtejä, joiden rikkaus ja ilmeikkyyden oli hämmästyttävä. Yleiskäsitteiden kehittymisen myötä siirtyi ihmislaji esihistoriastaan ajatushistoriaan. Luonnonjumaluuksia ja johtajan maagista valtaa seurasivat dramaattisten tapahtumien toistoista kiinteytyneet sankaritarinat, mytologiat, myytit ja niissä kiteytyvät ideat. Eurooppalaisen antiikin maailmassa ideat edustivat totuutta, ne olivat jotain pysyvää ja "tosiolevaa" suhteessa arkikokemukseen ja kaiken vaihtuvuuteen. Ideat olivat siis jotain jota pidettiin "reaalisena". Ne muodostivat myös selityspohjan arkimaailman ilmiöille, joskaan tämä selitys ei ollut kausaalinen vaan samaistava. Myöskään keskiaikainen käsitteellinen realismi, jossa yleiskäsitteet kuten lajinitimet, koettiin "reaalisina" ei ollut kausaalisesti perusteltua vaan ideaisesti samastavaa. Uskonnollisen totuuden kiteytymä, dogmi, käsitettiin jumalallisena ilmoituksena.

Kielen kehityksen kannalta nominalismi merkitsi askelta uudelle itsetietoisuuden tasolle. Kieli, joka keskiajalla oli ollut Jumalan sanaa, alkoi välittämään sanaa Jumalasta. Nominalismin lopullinen voitto tapahtui vasta uudella ajalla, kun eriytynyt kartesiolainen minä otti kielen ja ajattelun tehotarkastelun kohteeksi. Mitkä kielen elementit tai ominaisuudet tässä uudessa Minän ja Maailman vastakkainasettelussa ottivat kantaakseen magian, ikaikaisen jumalallisuuden viestin? Toki yleiskäsitteet yhä näyttelivät keskeistä jumalallista roolia, ja empirismi ja tieteellinen ajattelu operoivat abstraktioilla, suureilla ja mittayksiköillä. Numerot, joita keskiajalla oli käytetty lukumystiikan yhteyksissä, tulevat nyt meristisen kvantifoinnin kautta pyhitetyiksi. Matematiikka muodostuu uuden ajan glorifioituksi fundamentiksi. Kaikki mitä ei pystytä matemaattisesti mallintamaan ja muodollis-loogisesti jäsentämään hylätään epätieteellisenä. Numeerisuus merkitsee paluuta käsitteellisiin.

Oman aikamme valtauskonto, talous, operoi mielellään numeerisilla suureilla ja luvuilla. Niiden ansiosta talous saadaan näyttämään joltain muulta kuin raa'alta ja aggressiiviseltä taistelulta, jossa regressiiviset, rahaan liittyvät kaikkivoipaisuuskuvitelmat vallitsevat ja jonka irrationaalisuutta kuvaa, ettei taloustieteessä ole päästy yksimielisyyteen perustavanlaatuisistakaan käsitteistä kuten inflaatiosta. Jos psykologiassa vallitsee yhtä aikaa empiirinen metodi ja käsiteseikaannus, taloustieteestä voitaisiin sanoa, että siinä vallitsee ajatusmuotojen ja sisältöjen täydellinen yhteismitattomuus. Taloustiede on syntyajoistaan, siis 1700-luvun idealististen vapauskäsitysten ja aatteellisen individualismin ajoista asti, suostunut havaitsemaan ja poimimaan tarkastelujensa kohteeksi vain niitä tapahtumia jotka ovat vastanneet sen ensimmäisiä paradigmoja, ideaalikuva keskenään "vapaita" kauppasopimuksia tekevistä taloustoimijoista. Taloustieteessä havaitsemisen kehä on sulkeutunut.

Kuten uskonnoissa yleensäkin myös taloudesta puhutaan ikään kuin se toimiessaan toisi hyvinvointia kaikille. Silti talousajattelussa ei tavata eksplikoida päämääriä ja keinoja. Kuten uskonnoissa kuvitellaan että uskominen itsessään pelastaa, samoin taloudessa kuvitellaan että toimiminen itsessään vie päämäärään. Epäselvyyden väistämiseksi pyöritellään käsissä numeroita. Numerot ovat jotain puolueetonta, pätevää ja eksaktia, ne ovat pitävä ja pettämätön pinta, jonka alle voidaan sulkea talouden todellinen sisältö. Siis kilpailu, vastustajan tuhoaminen, ahneus ja kateus, paha tahto. Taloususkonnon opeilla voidaan oikeuttaa mitä primitiivisin julmuus niin lähimmäisiä kuin kaukaisissa maissa eläviä kohtaan. Taloudellisilla kunniamurhilla eliminoidaan maailmasta köyhiä ihmisiä.

Talous on todellakin oman aikamme uskonto, ja talousteoriat evankeliumeja, joilla vahvat oikeuttavat oman valtansa ja ylemmyytensä heikkoihin nähden. Kartesionismi on luonut tälle uskonnolle uskottavat kulissit, se antaa käyttöön puhtaita numeroita likaisiin tarkoituksiin. Koska olette kuulleet, että joku rahamagnaatti keräisi voittojaan jotain yleistä hyvää tarkoittavaa päämäärää varten? Ehkä tarvitsisimme taas uuden Freudin, joka avaisi silmämme näkemään taloususkonnollisen tekopyhyttemme?

Inhimillisen tietoisuuden kehitystie on ollut pitkä. Subjekti ja Predikaatti merkitsivät aluksi jakoa kohteeseen ja käsittelyyn. Niitä ei kuitenkaan koskaan voi toisistaan lopullisesti erottaa. Kautta koko ihmisajattelun ne ovat olleet toistensa sisään kasvaneita, erottamattomia kuten Minä ja Maailma. Kohde on lähtökohta, se on pysyvää suhteessa tarkasteluun, joka muuttuu historiallisesti, saa aina uusia näkökulmia ja tapahtuu aina uudelta pohjalta. Voidaan ehkä ajatella että tarkastelun painottuminen kohteeseen edustaa assimilaatiivisen ajattelun alkeismallia - ideaalisesti silloin kun merkitys liitetään entiteettiin sen ominaisuutena. Näinhän tapahtuu tyypillisesti esim. Aristoteleen syysuhdeajattelussa, jossa syyt sisältyvät entiteetteihin niiden ominaisuutena. Tarkastelun yhteydessä tapahtuva tiedon muodostuminen, kerrostuminen ja näkökulmien uusiutuminen merkitsevät akkommodatiivista ajattelua - ideaalisesti silloin kun merkityksenanto käsitetään itsenäiseksi tapahtumaksi ja eristetään se kaikista kohteista. Uuden ajan ajattelu tavoittelee tällaista eroa tosiasioiden ja arvovarausten välille. Olemmeko tässä yhtään sen selvemmillä vesillä kuin mikään muukaan historiallinen aika, sopii epäillä.

Mielemme muodostuu kudelmista, joissa kaikki historialliset mahdollisuudet ovat aina olemassa. Tietoisuutemme, siis valvetila, on vain eräänlaista historiallista unta. Shakespearen sanoin: "Sama kude on meissä kuin mik' unelmissa on, ja unta vain on lyhyt elämämme." Se että nyt kuten aina näemme tilanteemme, eli mielemme maisemat uusina, erilaisina ja aiemmista poikkeavina, on seurausta siitä että lievitämme ikiaikaista sokeuttamme valaisemalla vain valittuja kohteita syvällä sielussamme vallitsevasta pimeydestä.

Perspektiivi- esseet

© Seppo Oikonen 2004

Tämä valikoima käsittää
kolme varhaista, kokonaan uudelleenmuotoiltua
kirjoitelmaa kokoelmasta "Narkissos-esseet"

Sisällys:

FRANCIS BACONIN PERSPEKTIIVI
KUVIEN PALVONTAA
AJAN NUOLI

FRANCIS BACONIN PERSPEKTIIVI

1.

Ihminen ja maailma. Ihmisen maailma. On filosofinen ikuisuuskyseminen, voiko ihminen koskaan nähdä maailman ”sellaisena kuin se todellisuudessa on”, an sich, kuten Kant sanoi. Kaikki tieto, mitä meillä maailmasta on, on ihmisen tietoa, ja sellaisena epätäydellistä. Tämän epätäydellisyyden toteamiseksi emme tarvitse yli-inhimillistä kykyä kurkistaa todellisuuden tuolle puolen, metafyyssiin ulottuvuuksiin, riittää että katsomme omaan menneisyyteemme. Se mitä olemme eri aikoina tietona pitäneet, on vaihdellut suuresti. Olisimme vahvoilla, jos voisimme sanoa, että historiasta löytyisi jokin lineaarinen juoni, jokin kehityslinja, joka kertoisi mistä olemme tulossa ja minne menossa, ja joka oikeuttaisi tiedollisen edistysuskon. Mutta sellaista ei taida löytyä - on vain eletty erilaisia aikoja, toisistaan selvästi erottuvia ja omalakisista, mutta tuskin toisiaan täydentäviä ja kohti täydellisyyttä kehittyviä. Ikuiset ongelmat tuntuvat vain saavan kunkin ajan mukaisen muodon.

Kun näen linnun lentävän, voin kuvitella, että joskus vielä voisin tietää kaikki sen lentoon liittyvät lainalaisuudet, sen lennon kaikki salaisuudet. Voin myös kuvitella, että jos lintu vastaavasti havainnoisi minua ja selvittäisi omasta lintuperspektiivistään kaikki minun salaisuuteni, en tunnista tästä kuvauksesta itseäni. Minä ajattelisin tavallani, lintu tavallaan. Minulle maailma näyttäätyy ilmiönä joilla, kuten kaikilla ajatuksillani, on jonkinlainen muoto, esimerkiksi alku ja loppu, mutta en tiedä, onko todellisuudessakin samoja muotoja, alkuja ja loppuja, ja olisiko siinä mitä lintu todellisuudesta havaitsee mitään yhteneväistä sen kanssa mitä minulla on päässäni. En tosiaan edes tiedä, onko todellisuudessa an sich ylipäänsä mitään muotoja. Mielestäni minä ja linnut elämme samaa todellisuutta, mutta onko todellisuudessamme - ikuisuuden näkökulmasta - meille mitään samaa?

Niin sanotut tieteelliset realistit esittävät, että järkemme on merkki siitä että maailma jossa elämme on järkevä, ja ajattelumme lait ovat heijastusta luonnonlaeista. Jos mielemme tiedolliset kartat pannaan todellisuuden maiseman päälle niin että kaikki muodot yhtenevät, tällöin saavutamme kosketuksen todellisuuteen. Tällainen näkemys ei kuitenkaan selitä mikä on aikakausien varrella meitä estänyt, kun emme ole toistaiseksi tällaista täydellistä yhteyttä saavuttaneet. Sillä vain hyvin rajoitetun, vain nykytietämykseen pitäytyvän historiallisen näköalan puitteissa, ja valikoidun aineiston varassa voidaan väittää, että tiedon ja todellisuuden suhde palautuisi niiden korrespondenttiseen vastaavuuteen. Mistä väävät, paikkansapitämättömät kartat ovat päähämme piirtyneet - läpi historian? Ovatko ne kenties jonkinlaisen tieteellisen perisyntin aikaansaannosta? Ja miksi kartat vanhenevat, joskus hyvinkin nopeasti? Eilen vielä tieto oli täyttä totta, tänään sama tieto on auttamattomasti vanhentunutta ja paikkansapitämätöntä. Miten voimme ylipäänsä jostain tietystä kartasta, edes siitä joka on uusien ja ajanmukaisien, siis tieteen viimeinen sana, väittää että se varmasti vastaa todellisuutta? --

Tähän kysymykseen on vastattu positivismin hengessä ja pragmaattissävyydesti: tiede on itseään korjaava ja täydentävä systeemi, teoriat ja väitteet voidaan todentaa empiirisiin kokeisiin, ja vaikka tiedollinen kartta ei ole koskaan täydellinen, riittää, kun kartta vastaa maisemaa siinä määrin että se on käyttökelpoinen. Saamme tositetietoa esittämällä todellisuutta koskevia väitteitä ja verifioimalla ja falsifioimalla niitä, tiedon määrä lisääntyy - ja ehkä, kenties, eräänä päivänä tiedämme kaikesta kaiken? Mutta toisaalta: omaksuessamme positivismin opit ja pragmaattiset asenteet olemme tehneet tietoteoreettisen valinnan, joka asettaa tiedon ja todellisuuden oikeastaan täysin päinvastaiseen keskinäissuhteeseen kuin mihin tieteellinen realismi väittää niiden asettuvan. Tällöin kartan arvo nimittäin mitataan nimenomaan suhteessa sellaisten odotusten, käyttötarpeiden, mitta-arvojen ja pätevytyksen muotoihin, joita ei ole todellisuudessa vaan omien korviemme välissä.

Jos nykyiset karttamme todella olisivat kosketuspinta todellisuuteen, voisimme unohtaa sekä menneisyyden, tiedon kummalliset olomuodot ja tieteen merkilliset harharetket, että tulevaisuuden, joka mahdollisesti jo huomenna saattaa kaikki nykyiset käsityksemme naurunalaisiksi, ja voisimme varmaan jollain selvällä tavalla ja kirkkain silmin nähdä, missä tuo kosketus tapahtuu. Tällainen pinta nähdään kuitenkin vain sillä ehdolla, että alueen ympäriltä leikataan pois kaikki historialliset juuret ja kehittymässä olevat versot, ja idealisoidaan jäljelle jäänyt selitys sieluttamalla se omaan aikalaisajatteluun ja erityisesti sen fysikalismiin kiinteästi kuluvalle korrespondenttisella totuusteoriolla. Näin menetellessään aikamme tieteellinen realisti tekee tiedolliselle kartalleen ja tutkimuskohteelleen suunnilleen saman tempun kuin antiikin kreikkalainen kuvanveistäjä teki marmoripaadelle: ottaa omat työkalunsa ja leikkaa näkyville luonnonmöhkäleen sisältä juuri sen muodon jonka hän oman ajattelunsa ”annettuna realiteettina” tietää sinne piilotetun. Tosiaan: antiikin kuvanveistäjä koki todellisena - sanoisimmeko totuutena? - tuon marmorin sisällä paljastumistaan odottavan muodon, idean, josta Anaksimandros käytti käsitettä apeiron. Meidän on ehkä vaikea tajuta mistä tässä oli kyse. Mutta vähän samalla tavalla ja yhtä totena pitää tieteellinen realisti ideaansa siitä että hänen käsiinsä jäävä pala karttaa on yhtenevä vastaavan todellisuuden kanssa.

2.

Muisti on merkillinen toiminto, joka tekee ihmisestä ihmisen ja erottaa hänet muista eläimistä. Muisti mahdollistaa ajattelun eli asioiden käsitteellistämisen ja niiden käsittelyn irrallaan niiden varsinaisesta tapahtumayhteydestä. Koska ihminen saa valtaosan todellisuutta koskevasta tiedostaan näköaistin välityksellä, myös muisti operoi paljon kuvilla. Kysymykset aistimusten ja tiedon sekä käsitteiden ja kuvien keskinäisestä yhteydestä ovat loputtomia. Ajattelun aineksiksi meillä on maailmasta sekä tietoa että kuvia. Ne ovat peräisin maailmasta, mutta ajattelumme kehittää niitä, ja kehittämiemme tietojen ja kuvien varassa voimme lähestyä uudelleen todellisuutta katsoen miten se kehitelmiimme vastaa. Puhutaan niin sanotusta havaitsemisen kehästä: havainnot antavat tietoa, tieto jäsenyyttä meissä osaksi ajattelumme kokonaisuutta, ja tämän tuloksena katsomme maailmaa uusin silmin ja näemme, havaitsemme, siellä uusia asioita.

Niin ihmislajin kasvu primitiiviseltä varhaisvaiheelta tähän päivään kuin jokaisen yksilön kasvu varhaisesta lapsuudesta aikuisuuteen merkitsevät jatkuvaa kiertämistä havaitsemisen kehässä. Totuus ei löydy havainnoimastamme maailmasta, se ei ole ”tuolla ulkona”, mutta liioin se ole itsessämme. Sen sijoittuminen vaihtelee. Se minkä jonakin aikana koemme olevan ulkoisessa ”todellisuudessa” saattaa toisena aikana tai toisessa kehitysvaiheessa sijoittua ”sisällemme”, ja päinvastoin. Primitiivinen ihminen uskoi, että ”voima, rohkeus ja uljuus” ovat sellaisia asioita, jotka leijonanmetsästäjä voi siirtää itseensä syömällä kaatamansa leijonan sydämen. Meidän mielestämme hän ”sielutti” todellisuuden, siirsi todellisuuteen omasta sielustaan peräisin olevaa magiaa. Antiikin kreikkalaisille ei ollut ihan selvää ero olioiden ja ominaisuuksien, substantiivien ja adjektiivien välillä. Esineen A rinnalla saattoi esine B olla suuri, mutta esineen C rinnalla pieni. Kreikkalaisille muodosti todellisen ajatusongelman, kuinka sama esine B saattoi olla sekä suuri että pieni. Ideaopin mukainen vastaus oli, että esineessä B oli sekä suuruutta että pienuutta. Edelleen antiikin maailmassa ”syyt” olivat lähinnä olioiden erityisiä ominaisuuksia - siis jonkinlaisia laatumääreitä nekin. Aristoteles, joka erotti neljänlaisia ”syitä”, sanoi että marmoripaaden sisällä paljastamistaan odottava kuvapatsas on veistoksen ”formaalinen” syy. Nykyihmisen mielestä kivipaaden sisällä ei odota mikään, vaan veistos on seurausta kuvanveistäjän työstä. Tämä on mielestämme realismia. Mutta kun tämän päivän tieteellinen realisti väittää, että todellisuudessa on sellaisia asioita kuin ”ilmiöt” ja ”syysuhde”, ongelma onkin jo vähän vaikeampi. Tiedonfilosofian eri koulukunnilla on tähän kysymykseen huomattavan erilaisia vastauksia.

Kaikki ajatusjäsennykset tapahtuvat aina aikalaisajattelun ja oman yksilöllisen kehityksen lähtökohdista. Koska aina koemme, että laadukas ajattelu edellyttää varmoja lähtökohtia, meille on ominaista pyrkiä vakiinnuttamaan jokin rajalinja ulkoisen ja sisäisen todellisuutemme välissä. Tämä rajalinja on aikalaisajattelulle tyypillinen, ja ajatushistoria tarjoaa tarkasteltavaksemme kirjavan valikoiman erilaisia mahdollisuuksia. Bertrand Russell oli sitä mieltä, että kysymys esineen B suuruudesta ja pienuudesta oli kreikkalaisen filosofisen ajattelun lastentauti. Mutta itse asiassa se ei ollut tauti ollenkaan. Se oli yksi ratkaisu yhteen ihmisen ajattelun ikuiseen ongelmaan. Olemme aina olleet jossain määrin sokeita sille, että tällaiset lähtökohdat ovat olleet historiallisesti vaihtelevia. Ajatus- ja kehityshistorialliset tarkastelut saattaisivat auttaa meitä näkemään myös omien lähtökohtiemme suhteellisuuden.

3.

Ajattelu tarvitsee muistia, muisti kuvia. Kreikan sana idea palautuu sanaan eidos, kuva. Antiikin Kreikassa ideat olivat kuvanomaisia, vahvoja, todellisuusvoimaisia hahmoja, jotka sijoittuvat todellisuuden ja ajattelun väliin. Ideat ulottuivat todellisuudesta ajatteluun ja sitoivat nämä kaksi yhteen. Esineessä B oli sekä suuruuden että pienuuden idea. Veistoksen idea oli marmorin sisällä.

Kuinka antiikin kreikkalainen koki ja näki maailman? Hänen ajattelunsa loi vahvoja ideoita, ja havaitsemisen kehää pitkin nämä ideat siirtyivät todellisuuteen. ”Tosiolevaa”, objektiivista, olivat kreikkalaisten mielestä nimenomaan ideat. Platonille ne olivat hyvinkin kuvanomaisia, ”kiinteitä”. Aristoteleelle jo enemmän käsitteenomaisia. Ehkäpä ajattelu on pitkässä historiallisessa perspektiivissä kehittynyt näkökuvien hallitsemasta miellemaailmasta kielellis-käsitteellisen hallinnan maailmaan. Ajattelun tarvitsemat symbolit olivat ensin hyvin kuvamaisia, toistuvien näkövaikutelmien muodostamia yleisiä muistitivistelmiä, ja tuntuu luontealta ajatella, että ihmisen ensimmäiset jumaluudet muodostuivat tuollaisista yleisvaikutelmista. Primitiivinen ihminen näki vuoren siellä toisen täällä, ja kun hän näki oikein ison vuoren, vuoren jossa oli vuoren ominaisuuksia monin verroin, hän hahmotti sen VuoriHallitsijaksi tai VuoriJumalaksi. (Ludwig Feuerbach) Myös kreikkalaisten jumalat olivat vastaavanlaisia hahmoja, mielikuva-ideoita: ihmismuotoisia, mutta niin, että jumalissa monet inhimillisesti rajoittuneet piirteet, niin hyvät kuin pahat, saivat täydellistyneen ilmaisunsa. Ja kuten ideat ylipäänsä, jumalat edustivat jotain pysyvää, ikuista ja kuolematonta.

Kuvista käsitteisiin. Kun kirjoitetut kielet syntyvät, niissäkin ilmenee sama kehitysjärjestys: ensin kuvakirjoitus, sitten yhä viitteellisempi merkkikirjoitus. Kuvakirjoituksen kehittyminen kertoo kauniin tarinan siitä miten havaintojen välittämä tieto kiinteytyy ajattelussa ja palautetaan takaisin ulkoiseen todellisuuteen merkkeinä täynnä merkitystä. Havaitsemisen kehä kantaa kirjoitettua sanomaa. Tuntuu oudolta, että hyvin varhaiset luolapiirroukset voivat olla varsin ”näköisiä”, niin sanotusti ”realistisia”, mutta esim. antiikin kreikkalaisten ihmiskuvat eivät sitä ole. Sen sijaan niitä voisi hyvinkin väittää ”symbolisiksi” - niissä ilmenee, kuten kuvakirjoituksessakin, se valikoiva ote, jolla sisäinen psyykendynamiikkamme valikoi ja jäsentää havainnoista saatua raakamateriaalia. Mitä pitemmälle kirjoituksen merkkisymbolit kehittyvät, sitä ”sisäisempi” tapahtuma lukeminen ja kirjoittaminen on. Kaikki kulttuurit eivät ole kirjoituksen kehittämässä tehneet aivan samanlaisia ratkaisuja, ja siellä missä kuvakirjoitus on ollut vallitsevampaa, myös kuvataide on ollut toisella tavalla symbolistista. Eikä tietenkään vain kuvataide, vaan koko kulttuuri, ihmisten elämä ja tuntemukset. Kuvat ilmentävät staattisia ajatustiloja, ja niitä vastaavat merkitystäyhteiset asennot ja eleet kanssakäymisessä. Kuvakirjoitus on ollut kaukoidän kulttuurien historiallinen ratkaisu, ja on tuskin mahdollista, että länsimainen ihminen koskaan ymmärtää viisautta joka noiden kulttuurien piirissä on kehittynyt, vaikka yrittäisikin ottaa niistä vaikutteita. Tragikoomista on, että idän kulttuurivaikutuksista länsimaissa parhaiten ovat menestyneet länsimaiden omaa väkivaltaisuutta rikastuttavat kamppailu-urheilut. --- Mutta yleensä ottaen: kuvakirjoituksen merkit ilmentävät kiteytettyä, kiinteytettyä, pysäytettyä psyykendynamiikkaa, nekin ovat omalaatuisiaan ideoita, ja näillä ideoilla on vastineensa ihmisessä. Kysymyksessä on aina kehä, tietyin, ajattelun lähtökohdat vakiinnuttamaan pyrkivin ehdoin tapahtuva ulkoisen ja sisäisen vuorovaikutus.

Eläimen ja vielä hyvin primitiivisen ihmisen osa on sikäli ongelmaton, että havaintoja seuraavat välittömät reaktiot, eikä tapahtumayhteydestä erillistä, omaksi toiminnokseen irronnutta, symbolitasolla tapahtuvaa ajattelua ole. Alkuperäinen jatkuva elämänyhteys, kosketus todellisuuteen, tapahtumien, havaintojen ja reaktioitten virta, siis elinapparaattimme perusdynamiiikka, seuraa mukanamme myös ajattelun kehittyessä. Ajattelu luo jumalat ja demonit, ja ehkä voidaan jossain mielessä väittää, että epävarmuus tekee Ihmisen Osasta (Erich Fromm) sietämättömän. Ajattelu tarvitsee välttämättä Varmuutta (Wittgenstein) takaamaan hallitun jatkuvuuden, ja siksi havaitsemisen kehässä käyty vaihtokauppa todellisuuden kanssa pyrkii aina saavuttamaan pysyviä ja ikuisia muotoja.

4.

Ajattelu ja kieli ovat alusta alkaen sama asia, ne ovat samaa kehitystapahtumaa. Ihminen on sosiaalinen laji, ja ajattelu ja kieli ovat niin sanotusti sosiaalista muodostetta. Yksityinen kieli on mahdottomuus. (Wittgenstein) Kirjoitettu kieli mahdollistaa käsitteellisesti kiinteiden ideoiden säilyttämisen ja siirtämisen sukupolvien ketjussa pitkälti yli sen mihin suullisessa kanssakäymisessä tai tarinankerrontaperinteessä parhaimmillaankaan päästään. Tämä käsitteiden kiinteys on kielen se ominaisuus, joka luo Varmuuden. Käsitteet paitsi luovat siltoja ajattelun ja todellisuuden välille sitovat ihmiset näkymättömillä yhteisen kielen langoilla yhteisöksi. Havaitsemisen kehän rinnalla voisimme puhua kielen kehästä. Jokainen syntyy valmiina olemassaolevaan, ”annettuun” käsitemaailmaan, ja saa rautaisannoksen Varmuutta syntymälahjanaan. Näistä valmiina annetuista lähtökohdista hän sitten toteuttaa oman elämänsä projektin. Yksilö voi tyytyä lähtökohtaiseen Varmuuteen, ja historia tuntee kulttuureja joille on ollut ominaista hyvin vähäinen muutos. Esim. Egyptin valtakunnissa on havaittavissa tällaista, ja myös eurooppalainen keskiaika oli oudolla tavalla pysähtynyttä aikaa. Mutta elävissä ja kehittyvissä kulttuureissa kielen kehältä saadut eväät palautetaan käsitteellisesti kirkastettuina takaisin kiertoon. Tällaisissakin kulttuureissa kuitenkin valtaosan ajattelua ja kieltä on toistettava olemassaolevaa ”totuutta”, vain rajoitettu osa ajattelusta voi olla uusia käsitteitä luovaa. Yksilö ja yhteisö voivat elää ja selviytyä vain rinnakkain. Yksilö tarvitsee Varmuutensa, samoin yhteisö vakautensa.

Oswald Spengler väittää että jokaiseen kieleen kätkeytyy oma metafysiikkansa. Tämä tarkoittaa, että on olemassa jotain jota ei koskaan voi jäännöksettä kääntää kielestä toiseen. Kun kulttuurirajat ylitetään, osa matkalaukuista katoaa asemalla, ja niiden sisältö korvataan kohdemaan tavaroilla. Esimerkiksi tuo kreikkalaista ajattelua keskeisesti kuvaava käsite apeiron on Spenglerin mielestä sellainen, jota voisi ymmärtää vain jos pystyisi sisäistämään antiikin ajattelun täysin. Sana käännetään merkitsemään ”ääretöntä” ja ”rajatonta”, ja nämä käsitteet lienee viisainta ottaa niin että ne tarkoittavat ”hahmotonta” ja ”muodotonta”. Kun kuvanveistäjän katse kohtasi marmoripaaden, se näki sen sisällä toteutumistaan odottavan muodon. Idea oli vahva. Oliko se todellinen? Onko patsas olemassa ennen kuin se veistetään? Kreikkalaisten ajatusjäsenyksessä se oli - se oli jopa veistoksen formaalinen syy, kuten Aristoteles esitti.

Mutta kreikkalainen katse oli omalaatuinen: vaikka se näki kiven sisään, se ei nähnyt ihmisen sisään. Ihmishahmo kuoriutui kivistä, mutta tämä hahmo oli pelkkää äärtä ja pintaa, kuin kivistä koverrettu ja tila-avaruuteen siirretty plastinen muotti. Vaikka se oli erinomaisen sopusuhtainen, jäsentynyt ja yksityiskohtainen, sillä ei esim. ollut katsetta. Silmät, joista puuttuu iiris, eivät voi olla sielun peili. Omituisella tavalla kreikkalainen katse näkee vain pinnan ja ulkokuoren. Syvyys ei hahmotu. Spenglerin mukaan kreikkalaiset eivät tajunneet edes perspektiiviä, koska käyttivät maalatessaan vain punaista, keltaista, mustaa ja valkoista - värejä joilla ei voi saada aikaan syvyysvaikutelmaa. Vaikka veistoskin oli kolmiulotteinen, se tajuttiin kaksiulotteisesti. On vain näennäisesti paradoksaalista, että kreikkalaiset pystyivät veistämään ”realistisen” kolmiulotteisen ihmismuodon, mutta eivät kyenneet piirtämään ”näköistä” kaksiulotteista kuvaa ihmisestä. Ideat ovat vahvoja, ja ideat ovat kuvia - mutta kuvan ominaisuus ei ole näköisyys vaan kaksiulotteisuus. Eikä ole ihme, että kreikkalaisten geometria, niin etevä kuin he siinä olivatkin, keskittyi käsittelemään pintakuvioita.

Antiikin maailmassa kaikkea katsellaan ”ulkopuolelta”, ja jokin psykologiseen samaistumiseen liittyvä tekijä puuttuu ja korvautuu idealla. On sanottu, ettei antiikin ihmisillä ollut psykologiaa ollenkaan - sieluissaan viriävät tuntemukset he kokivat jumalmaailman vaikutuksena itsessään. Kreikkalaisessa draamassahan näyttelijät käyttävät naamareita, ja roolihahmot esittävät kuvaelman siitä kuinka jumalat ja kohtalo määräävät elämän kulkua. Kauniisti toisiaan tukien elivät siis subjektiivinen maailmankokemus, ja toisaalta objektiivinen, ”ulkopuoliseen” katseeseen perustuva maailmanhahmottaminen ja -selitys.

Antiikin kuvapatsaiden ihmishahmot voivat olla pysäytetyn dynaamisen liikkeen tilassa, mutta usein kuitenkin vapaissa, rauhallisissa ja harmonisissa asennoissa. Tätä ei pidä tulkita liian psykologisesti. Myös kreikkalaisten arkkitehtuuri ilmentää lepoon asettuneita, hallittuja statiikan voimia. Pylväät kapiteeleineen - nämä patsaiden tavoin kivistä valmistetut elementit nousivat painovoiman suuntaisesti ja ottivat rauhallisina vastaan niille lankeavan attikan painon. Klassisissa rakenteissa korostuu kannattavien voimien hallinta. Näissä ideoissa heijastuu sama ”ulkoapäin” katsomisen kognitio, joka määräsi ja läpäisi antiikin Kreikan kulttuurissa kaiken. Onko avaralla pylväshallilla varsinaisesti sisätilaa, interiööriä? Jos on, eikö se rakennu samanlaisesta vaikutelmasta kuin juhlallisten pylväsrivistöjen katseleminen ulkoapäin? Temppele herättää pyhyiden kokemuksen kun sitä katsotaan ulkoapäin. Eikö tämä ole outoa - me haluaisimme juuri tämän asian jäsentää täysin toisin päin. Mutta oma ajattelumme onkin monessa suhteessa toisenlaista. Kokonaan toiset asiat, toiset ideat, toiset mielikuvat ovat meille ”sisällä” ja ”ulkona”.

5.

Esineet A, B ja C ovat keskinäisessä suuruusjärjestyksessä, jonka ”näkeminen” edellyttää, että ne sijoittuvat samaan ”kuvaan”. Vain tällaisessa kokonaiskuvassa voidaan nähdä käsitteen ”suuruus” tai paremminkin ”koko” tarkoittama akseli pienimmästä suurimpaan. Antiikin kreikkalaisille maailmassa oli olioita ja ominaisuuksia, mutta yhtäältä nämä elivät itsenäistä elämäänsä ideoina, toisaalta kytkeytyivät yhteen tavoilla, joka aiheutti aitoja ajatusongelmia. Kysymys esineen B suuruudesta ja pienuudesta oli tällainen. ”Ulkopuolinen” silmä tekee ensin havainnon esineistä A ja B, ja tässä mielikuva-ideassa nähdään selvästi, että A on pieni ja B suuri. Sitten ideakamera ottaa kuvan, jossa B ja C ovat rinnakkain, jolloin nähdään että B on pieni ja C suuri. Koska maailmasta puuttuu sellainen kokonaiskuva, jossa kaikki kolme esiintyisivät keskinäisessä suuruusjärjestyksessä, muodostuu tuo antiikin kreikkalaisille tyypillinen ajatusongelma, josta ei pidä Russellin tapaan todeta, että se oli vain harmiton ”lastentauti”.

Olionomaisuus leimasi myös ominaisuuksia. Kytkeä olioiden ja ominaisuuksien välillä toteutui yksittäistapauksissa ja oli konkreettinen ja kiinteä. Ideat olivat vahvoja mielikuvia, eräänlaisia esimerkkitapauksia, joissa ilmeni jokin tietty kytkeä. Maailmankuva rakentui ideoista ja maailmanselitys kuviin sisältyvistä selittävästä komponenteista. Ominaisuudet eivät olleet samalla tavalla adjektiiveja kuin omat laatumääreemme, ne saattoivat olla verbejä, predikaatteja yhtä lailla kuin attributteja. Esimerkiksi Aristoteleen ”syy”-käsitteet olivat pikemminkin olioiden ominaisuuksia kuin maailmaa selittävän kausaliteetin rakenteita. Materiaalinen syy, formaalinen syy, vaikuttava syy ja finaalin syy. Me jäsenämme nämä jokseenkin päinvastoin kuin kreikkalaiset: mikään materia, raaka-aine, vaikkapa marmoripaasi, ei meille tarjoa muuta kuin avoimia mahdollisuuksia, ja tätä avoimuutta olemme nimenomaan taipuvaisia korostamaan. Formaalista syytä emme edes

ponnistelematta tajua. Taltan ja vasaran rooli veistosta tehtäessä on meille pelkkää fysiikkaa ja voimien vaikutusta, kun taas kuvanveistäjän sisäiset ideat ja päämäärät luokittelemme puhtaasti psykologiseen kategoriaan. Meillä on mielessämme hyvin erilaisia kuvia todellisuudesta kuin kreikkalaisilla. Aivan eri ideat siitä miten asiat keskenään kytkeytyvät. Ovatko omat käsityksemme jonkin absoluuttisen mittapuun mukaan parempia, sopii kysyä.

Ideat olivat jonkinlaisia pysäytyskuvia todellisuudesta. Niissä kaikki muutos, vaihtuva ja epävarma oli eliminoitu, ja ne tarjosivat maailmasta ”tosiolevaisen”, muuttumattoman ja ikuisen. Jos yhdessä kuvassa esineet A ja B on asetettu rinnakkain, ja toisessa esineet B ja C, kumpikin näistä kuvista sisältää ideaista tosietoa, joka on käsitteellisessä ristiriidassa toisen kuvan kanssa. Ideaopin mukainen ratkaisu syntyneeseen ongelmaan oli: esineen B täytyy sisältää sekä suuruutta että pienuutta. Tämä väite voitiin todistaa asettamalla B ensin A:n rinnalle, jolloin näyttäytyi sen suuruus, ja asettamalla sitten sama B esineen C rinnalle, jolloin näyttäytyi sen pienuus. Tässä todistelutapahtumassa näemme, millainen marssijärjestys havaitsemisen kehällä vallitsee: ensin ovat lähtökohtaiset havainnot, kuvat todellisuudesta, sitten yritys sovittaa keskenään ristiriitainen aines yhtenäisen koherentin maailmankuvan ja -selityksen puitteisiin. Koska kuvat, ideat, olivat tosiolevaa, ja niistä pidettiin kiinni, selityksen tehtävänä oli poistaa käsitteellinen ristiriita, ja sen se hyvin tekikin. Sellainen on selityksen tehtävä yleensäkin, vaikka eri aikoina kuvat todellisuudesta ovatkin kovin erilaisia ja erisisältöisiä.

Korostaessaan pysähtyneisyyttä antiikin ideamaailma sulki selitysten ulkopuolelle dynaamisen muutoksen ja virtaavan ajan, siis kausaliteetin edellytykset. Antiikin maailmankuva oli myyttinen, eivätkä myytit tunne aikaa. Mytologiat, jumal- ja sankaritarustot toistivat ikuisia elämänmalleja, antoivat esikuvat tapahtumille ja tunteille. Ne tarjosivat suuren kehikon, jossa olemassaolonkokemus jäsenyi. Jumalmaailma sijoittui vain näennäisesti ”ulkopuolelle”, sen sijainti jopa tiedettiin: Olympos-vuori. Mutta Olymposkin oli vain vahva idea, se oli VuoriJumala, eikä siitä että jumalat asuivat Olympoksella, nauttivat nektariaan, mutta myös punoivat juoniaan ja riitelivät armottomasti, seurannut mitään mitä siitä meille ominaisen kausaliteetin mukaisesti olisi voinut seurata. Jumalat elivät ideoina, eikä heitä esimerkiksi lähdetty jäljittämään. Sen sijaan jumalten elämä koettiin myyttisen samaistumisen kautta, ”sisäisesti”. Poseidon oli raivoissaan, kun myrsky ärjyi merellä, Dionysos otti ihmisen valtaansa kun tämä joi liikaa viiniä. Jumalat olivat todellisuuden mallikuvia ja niihin samaistuttiin paljon totisemmin kuin länsimainen ihminen historiassaan sittemmin on konsanaan kuninkaallisiin, kirjallisuuden henkilöihin, elokuvan roolimalleihin tai juorulehtien julkkiksiin samaistunut. Kreikkalaisilla ei myyttiseen maailmankokemukseen liittynyt mitään ”ulkoisia” kausaalisia tai ”sisäisiä” psykologisia selityksiä: he kokivat vain sisällään kuolevaista pientä ihmistä määrävät Kohtalon voimat.

Tällaisista Kohtalon voimista kreikkalainen tragedia tarjoaa hyviä esimerkkejä. Sofokleen näytelmässä ”Kuningas Oidipus” päähenkilön kohdalla toteutuu hänelle langettu kohtalo ja kirous: hän surmaa isänsä ja menee äitinsä kanssa naimisiin. Nämä dramaattiset tapahtumat toteutuvat väistämättömästi, ja merkittävää on, että niihin sisältyy yksilön syyllisyys vaikka tämä ei itse ole edes tietoinen siitä kenet surmaa, kenet nai. Kohtalon ideat ovat vahvoja, ja niiden mukaan Oidipus syyllistyy hirvittäviin tekoihin. Saadessaan tietää ja tajutessaan mitä on tehnyt, Oidipus määrää itselleen yhtä hirvittävän ja tuskallisen rangaistuksen: hän sokaisee itsensä. Tavallaan hän siis tuomitsee itsensä totaalisesti maailman, kaikkien ideoiden ja kuvien ulkopuolelle, ikuisen pimeyteen. Pääseekö hän rangaistuksen idean toteuttamalla rauhaan häntä riivaavasta syyllisyyden ideasta? Eikö sokaiseminen ole virhe, eikö kaikki sijoitukin vain hänen pänsä sisään? Ei. Ideat ovat todellisuutta.

6.

Esineitä A ja B esittävän kuvan ja esineitä B ja C esittävän kuvan painoarvot totuudellisuuden suhteen ovat yhtä suuret. Ne ovat pysähtyneitä ideoita olioista ominaisuuksineen. Ajatuskokeen hengessä voisimme kuvitella mitä tapahtuisi, jos voisimme näihin kuviin mukaan ulkopuolisen selittävän tekijän, esimerkiksi ajan. Meillä voisi olla vaikkapa vahva mielikuva siitä, että kaikki maailmassa kasvaa ajan mukana pienestä suuremmaksi. Tällainen lainmukaisuus saisi runsaasti todistusaineistoa luontoa tarkkailemalla. Mikä on pysyvää, on pysyvää, ja sellaisena ongelmatonta, mutta mikä muuttuu, se on epäselvää ja määrittelemätöntä - ja juuri siksi tarvitsemme erityisesti muutosta koskevaa tietoa, kuten sen tiedon, että moni muutos alkaa pienestä ja kasvaa muutoksen tapahtuessa isommaksi. Olkoon tämä hyvä teoria.

Katsoessamme kuviamme muutoksen näkökulmasta näkisimme entiseen tapaan selvästi että ainoa mikä näyttäisi muuttuneen olisi B, joten se siis muodostaa ongelman ja vaatii selityksen. Taustalla vaikuttavat edelleen ristiriitaiset informaatiot B:n suuruudesta ja pienuudesta. Mainittu muutoksen laki kuitenkin kertoisi meille että kuva, joka esittää B:tä ja C:tä rinnakkain, edeltää ajallisesti toista kuvaa, jossa B on jo saanut itseensä suuruuden ominaisuutta. Koska ajallinen järjestys olisi olemassa, voisimme ehkä soveltaa muutoksen lakiin Aristoteleen syysuhdeajattelun ominaislaatuja ja esittää, että pienempi B on suuremman B:n syy. Sanokaamme vaikkapa ”muutoksellinen” syy. Kun seuraavan kerran mielemme näyttämöllä iskettäisiin pöytään nuo pysähtyneitä ideoita esittävät kuvat, tietäisimme oitis, ettei niihin liity ongelmaa, koska toinen kuva seuraa toisesta ja sille on syy.

Tällainen ajatusleikki ei tosiasiassa ole ollenkaan kaukana siitä mistä oikeasti oli kyse. Antiikin kreikkalainen filosofia kokee varsin drastisen murroksen Platonista Aristoteleeseen siirryttäessä. Pysäytyskuvan kaltaiset platoniset ideat, joiden varassa tapahtuva ajattelu edellytti selityksen palautuvan siihen mitä kuvassa nähtiin, menettivät merkitystään lähtökohtina, ja niiden rinnalle syntyi yleiskäsitteellinen ajattelu, jossa etenemissuunta oli selvemmin induktiivinen. Platon uskoi että idea-ajattelulla tavoitettaisiin ikuinen totuus, tosiolevainen, kun taas Aristoteles hylkäsi käsityksen ideoista itsenäisesti olemassaolevina muotoina ja esitti (kirjassa ”Organum”) aposteriorisen induktivismin. Aristoteleen kuuluisa syllogismilogiikka tavoitteli myös tällaisia ajattelun uusia malleja. Taustalla vaikuttivat edelleen selkiytymättömät ideat, joihin sisällytetään uusi kielellinen, yleiskäsitteellinen ote, ja näin todellisuutta esittävät ideakuvat asettuvat selvästi määräytyneeseen uuteen järjestykseen. Kun kuvan ”Kaikki ihmiset ovat kuolevaisia” päälle asetetaan kuva ”Sokrates on ihminen” syntyy kolmas kuva joka esittää johtopäätöstä: ”Sokrates on kuolevainen”. Tällaisen logiikan juuret ovat vielä vahvasti ideoiden maailmassa, mutta syntynyt selvyys on käsitteellistä.

Aristoteleen ajattelussa ovat siis vielä taustalla vaikuttavina lähtökohtina pysäytyskuvat, mutta päättely on käsitteellisiä hahmoja yhteensovittavaa. Tämä päättely on induktiivisesti etenevää, eli siihen sisältyy tietynlaista dynamiikkaa ja jonkinlainen aika. Tätä ei pidä tulkita kausaliteetiksi. Ei pidä vetää johtopäätöstä, että Aristoteleen logiikkaan kuuluisi kausaliteetti sellaisena kuin me sen ymmärrämme. Antiikin kausaliteettia koskevan ajattelun laatua kuvaavat hyvin nuo Aristoteleen esittämät, olioihin ominaisuuksien tavoin kietoutuvat neljä erilaista syyryhmää. Syysuhdeajattelu sellaisena kuin se meille aukeaa, syntyy eurooppalaisessa ajattelussa vasta uudelle ajalle tultaessa.

Inhimillinen kieli on sosiaalista muodostetta, ja puhumaan oppiminen edellyttää ympäröivää ihmisyhteisöä, jossa se tapahtuu ikään kuin luonnostaan, näennäisesti itsestään, mutta tosiasiasa hyvinkin hienojakoisten vaikutusten kautta. Tiedetään, että erilaisten kognitioiden kehittämisessä on omat herkkyyuskautensa, jolloin asiaan liittyvillä virikkeillä on tärkeä merkitys ja jolloin jonkin ratkaisevan avainärsyksen puuttuminen saattaa suunnata kasvua toisille urille. Ihmislajin sosiaalisesta perusluonteesta ja ympäristövaikutusten merkityksestä ovat dramaattisimpina esimerkkeinä niin sanotut susilapset, lapset, joita aiempina vuosisatoina äidit synnytyksen jälkeen hylkäsivät metsiin ja joita sudet olivat hoivanneet pentuinaan. Kun ihmeen kautta tällaisia lapsia saattoi selvittää hengissä, ja eräistä tapauksista on olemassa mielenkiintoisia raportteja. Esimerkiksi Karl von Linne luokitteli löytämänsä susilapsen erityiseksi eläinlajiksi - niin vähän hän näki siinä mitään inhimillisiä piirteitä. Tyypillisesti susilapset esim. ovat liikkuneet nelinkontin, ja äänelleet muristen. Ihmisten piiriin päätyminen ei heitä enää kyennyt inhimillistämään kuin ehkä hyvin tulkinnanvaraisesti.

Puhutun kielen sosiaalinen perusluonne ja yhteisöllinen merkitys on helppo ymmärtää, samoin se että eri paikoissa eri ihmisyhteisöille historiallisesti kehittyneet kielet poikkeavat toisistaan. Mutta ne näyttelevät lajikehityksessä kuitenkin samanlaista roolia, syntyvät kukin tahollaan ikään kuin ”itsesytytyksellä” suurin piirtein samoihin aikoihin, ja täyttävät saman tehtävän. Sen sijaan se, että kirjoitettu kielikin on ”itsestään” syntynyt kehitystapahtuma, sen merkitystä on jo vaikeampi tajuta. Yksilöinä me itsekukin opimme lukemisen ja kirjoittamisen kehityksemme siinä vaiheessa, jolloin kanssakäyminen tapahtuu tietoisella asteella -- ja tällaisen ulkoapäin tulevan vaikutuksen me ehkä jotenkin vaistomaisesti projisoimme historiaan kuvaamaan kirjoitustaidon syntyä. Todellisuudessa kukaan ei opettanut ensimmäistäkään ihmisyhteisöä kirjoittamaan. Kuvien tekeminen ja merkkien kehittyminen olivat ”itsestään” syntynyt kehitystapahtuma. Edellytykset tulivat ihmisen sisältä, ne olivat potentiaalisesti vain ihmisessä itsessään. Historia ei tunne kirjoitustaidon opettajaa. Niinpä se merkitys, joka kirjoitustaidon kehittämisellä kognitioiden kannalta on, on historiassa erilainen ja kokonaan toista suuruusluokkaa kuin mikä vastaavalla tapahtumalla on yksilökehityksessä nykyään.

Kuvien kehittymistä kirjainmerkeiksi voisi verrata platonisten ideoiden ja aristoteelisten yleiskäsitteiden erottumiseen. On käynnissä symbolitason evoluutio. Ideakuvat saavat parhaan laatunsa kun ne kokoavat todellisuuden olennaiset piirteet, pysäyttävät muutoksen, kiinteytyvät, ja tällöin ne myös luovat vahvan harhan omasta autonomisesta olemassaolostaan, ”todellisuudestaan”. Yleiskäsitteellisessä ajattelussa käsitteellinen autonomia kielletään, päättelysuunta vaihtuu kuvan raameihin rajoittuneesta deduktiosta käsitteellisellä maaperällä tapahtuvaan, yksittäisestä yleiseen etenevään induktioon. Deduktiivinen ajatusmuoto oli tarpeen kun haluttiin saada muutos hallintaan, pysäyttää maailma ja nähdä olennainen, ja induktio jatkaa siitä mihin idealismi kehityksen jätti. Tämä on evolutiivinen, historiallinen marssijärjestys, eikä pidä kuvitella, että ideakuvat ja kielellis-käsitteelliset kognitiot olisivat voineet olla alun perin mitenkään toistensa vaihtoehtoja.

Roomalaisten keskuudessa lukutaito oli suhteellisen yleistä, ja kysymys, miksi jo olemassa ollut lukutaito miltei totaalisesti katosi koko kulttuuripiiristä Rooman valtakunnan kukistumisen jälkeen, on todella selvittämistä tarvitseva, tärkeimpiä eurooppalaista ajatushistoriaa koskevista megasuuruusluokan kysymyksistä. Tämä katoaminen kertoo nimittäin sen, ettei historia välttämättä ole lineaarista edistystä, vaan on olemassa myös pysähdyksen, jopa kehitystaantumien mahdollisuus. Kirjassaan ”Lapsuuden lyheneminen”

Neil Postman yhdistää lukutaidon häviämisen yleiseen kulttuuritaantumaaan. Jos ajattelemme niin puhutun kuin kirjoitetun kielen kehitystä evolutiivisena tapahtumana, tuntuu ymmärrettävältä, että mikäli kielen hallinnalle tapahtuu jotain ratkaisevaa, sillä voi olla suuri kulttuurinen seurausvaikutus - tai päinvastoin. Mikä on syytä mikä seurausta, emme ehkä pysty näkemään. Mutta joka tapauksessa kyseessä on ollut vahva regressioilmiö. Sen myötä eurooppalainen ihminen vajosi lähes tuhanneksi vuodeksi tuohon pimeäksi keskiajaksi kutsuttuun käsittämättömään henkisen pysähtyneisyyden tilaan, jossa niin maallinen elämänjärjestys kuin yleiset totuudet määräytyivät uskonnolliselta pohjalta. Maailmanjärjestystä kutsutaan teokratiaksi. Feodaalinen hallinto jähmettyi paikallishierarkian puitteisiin, kirkko koettiin Jumalan ruumiina ja todellisuus muodostui Jumalan ajatuksista. Ideat, totuudet, ja niiden kielelliset ilmaisut, dogmit, olivat niin vahvoja, että jopa yksilöllinen olemassaolon kokemus katosi ja depersonalisaatio sai vallan. Ihmisajattelu käpertyi raamatuntulkinnallisiin yhteyksiin, ajattelijoita, niitä jotka vielä vaivoin osasivat lukea ja kirjoittaa, olivat vain luostareihinsa vetäytyneet hengenmiehet.

Läpi koko keskiajan käytiin ”skolastista” väittelyä ns. universaaleista eli yleiskäsitteistä. Väittelyssä pysyi muuttumattomana taustakuviona idea-ajattelun ja kielellis-käsitteellisen ajattelun rajankäynti. Elpyi Platonin ja Aristoteleen ristiriita, vaikka näitä nimiä ei varhaisella keskiajalla tunnettukaan.

”Realistit” uskoivat että yleiskäsitteet ovat autonomisina olemassa, että niillä siis ilmoitetaan jokin ”todellinen” asia. Ideoiden maailmassa yleiskäsitteet ovat kuvia kuvien joukossa, todellisuuden kuvia, siis ”realismia”. Me ehkä hymyilemme sille että olisi olemassa jokin vaikkapa lajinimikettä ”lintu” käyttävä ”yleinen siivekäs olento”, mutta miten omaan todellisuuteemme suhtautuvat esimerkiksi sellaiset ideat kuin ”suuri” ja ”pieni”, ”ylös” ja ”alas”, tai ”yksi”, ”kaksi”, jne. Onko mahdollista kuvata oikeaa todellisuutta tällaisten formaalisten ideoiden kautta? Voidaan kysyä: kun positivismin opit enemmän kuin täydellisesti sisäistänyt nykypäivän ”tieteellinen realisti” uskoo puhtaasti formaalisella käsitteenmuodostuksella ja kvantifioinnilla saavuttavansa ”todellisuuden”, eikö idealismin ikuinen perinne tässä elä ja voi hyvin? Asiassa voi olla puolensa. Ajattelussa kaikki evolutiiviset kehityskerrokset elävät toistensa päälle kertyneinä, eikä pohjarakenteita koskaan voi temmata alta pois -- ne ovat välttämättömiä, jotta myöhäsyntyisemmät ajattelulaadut saattaisivat toimia. Tasot saattavat läpäistä toisiaan, ”ulkoinen” ja ”sisäinen” saattavat vaihdella paikkojaan, ajaton ja aikaan sidottu kuvaavat ilmiöitä rintarinnan, syistä ja seurauksista ei aina saa selvää. Neil Postman menee niin pitkälle, että kantaa huolta kuvallisen ajattelulaadun paluusta valta-asemaan. On merkkejä siitä että kuvallisen viestinnän määrän huima lisääntyminen käynnistää samanlaisen psyykkisen regression, taantumailmiön, joka koteloi Euroopan tuhatvuotiseen keskiajan kiveen. Luku- ja kirjoitustaidon heikkeneminen ja katoaminen olisivat osa tätä pelottavaa kehityskuvaa.--

”Nominalistit” taas pitivät yleiskäsitteitä kielellisinä muodosteina, joihin päädytään yleistämisen tietä. Ideakuva-ajatteluun perustuva käsiterealistinen kuitenkin syrjäytyi kielellis-käsitteellisen nominalismin tieltä vain hyvin vähitellen. Eurooppalaisen ajattelun pitkä kehityskaari kiertyy keskiajan ympärille ja sulkee sen omituiseksi käpertyneeksi skolastiikan kehäksi. Jumalankuvilla oli pyhiä ominaisuuksia, opilliset dogmit olivat miltei kuvamaisiksi kiinteytyneitä teologisia totuuksia. Raamatuntulkinta oli kaiken ajattelun alku- ja päätepiste. Ennen Rooman valtakunnan hajoamista elänyt kirkkoisä Augustinus oli jumalakäsitteeseensä sisällyttänyt määritelmän Jumalan täydellisyydestä. Toiselle vuosituhannelle tultaessa Anselm Canterburlainen konstruoi Jumalan olemassaoloa koskevan ”ontologisen” todistuksen, joka voidaan esittää näin: koska Jumala on täydellisin ajateltavissa oleva olento, Hänen on oltava olemassa, sillä jos Häntä ei olisi, Hän olisi olemassaolon osalta epätäydellinen. Näemme että tällainen todistus tapahtuu vahvojen

mielikuvien varassa tavalla, jossa oliot ja ominaisuudet asettuvat toiseen keskinäissuhteeseen kuin mitä me pidämme loogisena. Anselm koki päättelyllään lähestyvän todellisuutta. Se vahvisti hänen uskoaan, ja sitä kautta järkeään. Augustinusta toistellen hän sanoi: ”Uskon jotta ymmärtäisin.” Päättelyn suunta on platoninen. Anselmin todistusta vastustettiin nominalistisemmalla kielellis-käsitteellisellä argumentaatiolla, irrottamalla käytetyt yleiskäsitteet Anselmin mielikuvista ja rakentamalla niitä käyttäen muita vastaavanlaisia lauseita, jotka eivät kuulostaneet enää yhtä vakuuttavilta. Mitä mikään superlatiivi todistaa? Täydellisin saari? Voidaan sanoa: täydellisin saari - mutta onko sillä todistettu että on olemassa täydellisin saari?

8.

Eurooppa virkosi keskiajan pysähtyneisyydestä vähitellen, ja uuden elämän, myöhemmin renessanssiksi eli uudestisyntymiseksi kutsutun, esiinmurtautuminen toisen vuosituhannen puolella tapahtui suunnilleen samoista henkisistä lähtökuopista, joihin antiikin ajattelu oli Aristoteleen jäljiltä jäänyt. Arabialaisten toimesta Aristoteleen kirjat olivat säilyneet, ja nyt ne kelpasivat taas. Niitä alettiin kääntää kreikasta ja arabiaa latinaksi, ja ennen pitkää kitka katolisen kirkon oppien ja aristotelismin välillä lientyi niin että Tuomas Akvinolainen saattoi 1200-luvulla tehdä valtavan synteetin raamatuntulkintojen ja aristoteelisen filosofian välillä. Tuomas oli eräänlainen oman aikansa Kant, joka kokosi edeltävän vuosisadan viisauden ja otti haasteekseen kaiken silloisen näkemyksellisen ja tiedollisen järjen yhteen sulattamisen. Tuomaksen ”Summa theologiae” nivelsi filosofian palvelijakseen kuten Kantin ”Puhtaan järjen kritiikki” hyödynsi suurten systeeminrakentajien opit transsendentaalisen perusjäsenyksiensä palvelukseen.

Elämä on kuitenkin yhtä aaltoliikettä, niin myös uudestisyntyneen elämä. Eurooppalainen ajattelu koki vielä vahvan uusplatonismin aallon ennen kuin uusi aika renessanssin, humanismin ja uutta, yksilöstä lähtevää ajattelua omalta osaltaan edustaneiden uskonpuhdistusten yhteisvaikutuksesta varsinaisesti alkoi. Alkuperästä tosin on mahdotonta paikallistaa. Hyviä ehdokkaita on. Joku näkee uuden ajan merkit jo Wilhelm Okkamilaisessa, joka ehdotti turhan todistelun karsimista, ns. Okkamin partaveistä, pragmaattista asetta, jolla ajattelun rönsyt pidettäisiin kurissa. Samaten Okkamilainen korosti yksilöllistä tahtoa ja vastuuta, mikä tarkoittaa että pää nostettiin nyt keskiajalle ominaisen depersonalisaation vedenpinnan yläpuolelle. 1400-luvulla elänyt saksalainen Nicolaus Cusanus, uusplatonisti, näyttää hyvin miten uudella tasolla platoniset ideat jo tuolloin hallittiin: hän tuo esiin näkemyksen coincidentia oppositorumista, käsitteellisten vastakohtien yhteenlankeamisesta. Tällä voitaisiin tarkoittaa esim. sitä että antiikin kreikkalaisten ajatusongelma esineen B ”suuruudesta” ja ”pienuudesta” ratkeaisi, jos nämä määreet tajuttaisiin saman vastakohta-akselin ääripäiksi, eikä niitä pidettäisi toisistaan erillisinä itsenäisinä ”ideoina”. Jos em. Tuomasta pidetään oman aikansa Kantina, Cusanus saattaisi olla jonkinlainen varhainen Spinoza. Siististi Cusanus sijoittaa Jumalan inhimillisen todellisuuden äärilaitaan, äärettömyyteen. Jumala on ”ulkopuolella”, eikä meillä ole mahdollisuutta nähdä todellisuutta Jumalan silmin, mutta vaikka itse olemme ”sisäpuolella”, voimme tietämättömyydessämmekin tajuta Jumalan. Havainnon kehän ja käsitteiden kehän lisäksi kirkastakoon mieltämme Cusanuksen kehä: ympyrä, jolle piirretty tangentti leikkaa kehää yhdessä pisteessä. Mitä suuremmaksi ympyrä kasvaa, sitä lähemmäs kaari tulee tangenttia, kunnes ne äärettömyydessä ovat yhtä. Ihminen ei äärettömyyttä tavoita, mutta Jumalan silmät näkevät sen.

Francis Baconin ajattelussa 1600-luvun alussa näyttäisivät uuden ajan ominaislaadun tekijät tulevan esiin laajalla rintamalla. Hän käyttää lähteenään mm. Aristotelesta, joten vertailu antiikin ajatteluun tulee kuvaan automaattisesti mukaan. Baconin "Novum organum", uusi työkalu, on induktiivisen metodin julistus. Ottamalla tutkittavaksi suuri joukko erityisiä ilmiöitä voidaan nähdä, mikä niitä yhdistää, mikä erottaa. Johtopäätökset tulee tehdä kun tutkimusmateriaalia on koossa ja läpikäyty kylliksi. Mitään totuuksia ei pidä asettaa ennalta, joten deduktiiviselle ajattelulaadulle ei myönnetä mitään roolia. Kun ajattelua pidetään työkaluna, siis välineenä, induktiivisen metodin korostaminen merkitsee selvästi omaksuttua Tarkkailijan asemaa, ja ajattelun säännöt kehitetään nimenomaan tarkastelutointa varten. Myös muu Baconin ajattelu pyrkii määrittelemään hyviä "käsitteellisiä" välineitä. Hän mm. erittelee seikkaperäisesti ajatusharjoja ja niiden syitä. Siis: syitä.

Baconin mukaan ihmismieltä sumentavia ennakkoluuloja ja -asenteita on, kuin sattumoisin, neljänlaisia. Yksi pääjäsenitys näyttäisi olevan, että Bacon erottelee ihmisajille (tai ihmisolennolle) tyypilliset ja yksilölle eri syistä syntyneet ennakkoluulot toisistaan. Mielenkiintoista on myös panna merkille, että Bacon nimittää ajattelun virheitä nimenomaan harha" kuviksi". Tärkeimpänä virhelähteenä Bacon pitää yleensä ihmiselle tyypillisiä rajoituksia (idola tribus, heimon harhakuvat). Ihminen on tunnevaltainen ja epätäydellinen. Tunnevaltaiset odotukset muuttuvat usein helposti selityksiksi, jotka siirretään luonnonilmiöihin. Tässä Tarkkailijan Subjekti siis on jo niin eriytynyt, että projektiivisen metodin olemassaolo tunnustetaan. Tällaisen harhan vastustamiseksi täytyy tunteet pitää kurissa ja keskittyä järkeen. Järjen laatu ja työskentelymahdollisuudet ovat parhaimmillaan hyvin suunnitellussa systemaattisessa havainnointeossa. Juuri tätä itsekuria Baconin induktiivinen metodi pitkälti tarkoittaa. Listataan havaintoja, tehdään niitä numeerisesti paljon, luetteloidaan systemaattisesti. "Kylmä", so. tunteet ja intohimot kurissa pitävä, kurinalainen ja säännöistä kiinni pitävä tutkija-asetus on paras. Tutkijalla täytyy olla kykyä pitää tunteet kurissa, ja kun hän älyllään saavuttaa tietoa, tämä tieto on "valtaa".

Bacon näkee, että ihmiselle tyypillisen tunnevaltaisuuden lisäksi kullakin yksilöllä on omat henkilökohtaiset rajoittuneisuutensa. Elämäntilanne ja mielipiteet ovat tällaisia (idola specus, erityiset harhakuvat). Kun joistakin asioista on vallitsevia käsityksiä (idola fori, torin harhakuvat), ne ovat juurtuneet puhetapoihimme ja haittaavat selvää näkemistä. Tällaiset rajoittuneisuudet seuraavat siitä että kukin Yksilö elää yhteisössään. Nämä yleiset harhakuvat voivat olla myös opillisesti kiinteytyneitä (idola theatri), vaikkapa filosofisia teorioita, jotka myös on kyettävä hylkäämään, jos ilmiöiden perusteellinen tutkimus siihen antaa aihetta.

Ajatushistoriallisesti tässä kaikessa on viime kädessä kysymys Tarkkailijan roolin määrittelystä - myös siitä mikä otetaan lähtökohdaksi eli mitä ei kyseenalaisteta (esimerkiksi sitä miten tarkasteltava ilmiö rajautuu, mikä siinä edustaa tarkkailijan jo omaksumia käsityksiä). Tarkkailija on operaattori, tiedonhankkija, joka omaa erityiset asenteet ja joka käyttää erityistä metodologiaa tietoa hankkiakseen. Kysymys tiedon käyttämisestä on mielenkiintoinen. Päälinnainen vaikutelma Baconin filosofiasta on, että hän pyrkii pikemminkin pragmaattiseen totuuteen kuin maailman filosofiseen selittämiseen. Seuraako tiedon käyttökelpoisuuden korostaminen, siis tiedon "ulkoisen" arvon vaatimus ja käsitys että tieto on valtaa siitä, että Baconin "sisäinen" maailma on niin ankaran itsekurin määräämä? Eli, ajatushistoriaa koskien: nousevatko opillisesti noteeratut induktio ja tiedon pragmaattinen laatu esiin siksi, että Baconia vaivaavat hänen luonteestaan johtuen idola specus, yksilön omat harhakuvat? Filosofian historiassa ajattelijoiden rajoittuneisuudesta saattaa seurata opillisia sisältöjä.

”Novum organum” on Aristoteleen kritiikkiä, mutta myös Aristoteleen uudelleenlämmitystä. Siinä toistuvat jotkin ajatusmuodot jotka voidaan havaita myös Aristoteleella. Kuten muistetaan, eritellessään syitä - jotka antiikin maailmankuvassa siis olivat lähinnä erityisiä olion ominaisuuksia - Aristoteles erotti neljänlaisia syitä. Kerratkaamme nämä. Kuvanveistäjälle hänen veistoksensa materiaallinen syy oli marmoripaasi. Formaalin syy oli se hahmo, joka tuon paaden sisällä odotti paljastumistaan. Vaikuttava syy oli kuvanveistäjän vasara ja taltta, eli se työ joka veistäjän rooliin kuuluu. Vihdoin, viimeinen syy oli päämäärätietoisuus tai -hakuisuus, se että veistäjällä on tavoite. Jos Aristoteleen syitä ajatellaan tässä järjestyksessä, huomataan, että hyvin yleinen, perustavanlaatuinen syy koskee materiaa. Se on ikään kuin kaiken perusedellytys - se on materiaa yleisessä merkityksessä, ei sinä erityisenä esille otettavana marmoripaaten, jossa muoto odottaa ”sisällä”. Aristoteleen todellisuudessa ”ulkoapäin” nähty materia edustaa ”yleisenä” sitä samaa mitä uuden ajan Baconille - Yksilön ja Tarkkailijan ajan kasvatille - edustaa ihminen - ihminen yleensä, lajinsa edustajana. Kun Bacon siis lähtee määrittelemään millainen Yksilö-Tarkkailija parhaimmillaan olisi, hän myös nostaa ensimmäisenä esiin ihmismateriaan, ihmislaidun, ja toteaa että ihmisellä on ihmisominaisuuteensa kuuluvia harhakuja ja rajoituksia. Eikö tämä - ajatusmuotona, mutatis mutandis - vastaa Aristoteleen käsityksiä materiaalisesta syystä?

Formaalista syytä edusti materiaalisesta, yleisestä paljoudesta valittu yksilöllinen paasi. Tässä pysytellään siis vielä ikään kuin saman kategorian - aineen - piirissä, vaikka materia on ”yleistä”, kun taas tietyn paaden sisällä oleva toteutumistaan odottava muoto ”erityistä”. Sitten, edettäessä: Aristoteleen formaalin syy ja vaikuttava syy muodostavat tietynlaisen näkökulmanvaihdoksen, jossa aineeseen yhdistetyt seikat vaihtuvat toimijaan liittyviin seikkoihin. Vaikuttavan syyn piiriin kuuluvat niin työkalut, työ kuin tekijäkin. Kuten materiaalis-formaaliset syyt etenivät aineen kategoriassa yleisestä erityiseen, vastaavasti vaikuttavat-finaaliset syyt omassa - ihmisen - kategoriassaan etenevät yksittäisestä takaisin yleiseen. Finaalista syytä lähestyessämme etenemme ”yksittäisen” veistoksen tekijästä hyvin abstraktiin, ”yleiseen” Taiteilijaan. Tästä Taiteilijasta voimme puhua ”taiteellisen”, siis taiteen ideaa edustavan ”yleisen” päämäärätietoisuuden toteuttajana. Jos siis materiaalista syytä ajatellaan veistoksen mahdollisimman yleisten aineellisten alkuedellytysten määritelmänä, finaalista syytä voidaan pitää Aristoteleen ajattelussa mahdollisimman yleisenä ihmisyyteen kuuluvana lopputekijänä.

Vastaavasti Bacon harhakuja tarkastellessaan etenee ihmisen suhteen: ensin otetaan tarkasteluun ihminen ”yleisenä” lajiolentona, so. ihmismateriaali. Sitten erityinen ihminen, yksilö, jolla on omat ”psykologiset” rasiitteensa. Nämä molemmat tarkastelut toteutuvat samassa - ihmisen - kategoriassa. Sitten huomio käännetään toiseen - käsitteellisen ja opillisen ajattelun, ikään kuin hengen - kategoriaan, ja edetään ottamalla tarkasteluun sosiaaliset totunnaiskäsitteet ja torikokousten viisaudet. Ne edustavat karkeaa versiota siitä mistä jalostunein filosofinen ajattelu olisi puhtaaksiviljelty yleispätevin muoto. Viimeksi päädytäänkin filosofisiin sfääreihin, käsitteisiin, jotka siis niinkään voivat olla harhaisia. -- Siinä missä aristoteelisessa kategorisoinnissa asteikolla ovat materia ja ihminen, siinä baconilaisessa aikalaisajattelussa nousevat esiin vastaavina lähtökohtina ihminen ja filosofia. Missä Aristoteles liukuu tavallaan portaattomasti aineen kategoriasta ihmisen kategoriaan, siinä Bacon vastaavalla tavalla portaattomasti liukuu ihmisen kategoriasta filosofian kategoriaan. Antiikin kreikkalaiselle syyt olivat tarkasteltavissa ”ulkoapäin”. Baconin tarkastelut koskivat ”sisäisiä” harhojen syitä.

Baconin 1620 ilmestynyt ”Novum organum” oli tarkoitettu osaksi suurta kokonaisuutta, tieteellisen ajattelun kokonaisuudistusta, ”Instauratio magna”. Nimilehdelle painettu kuva esittää kaiken edelläkerrotun yhdellä silmäyksellä. Kuvassa on laiva täysin purjein, tutkimusalus aallokossa saapumassa horisonttiin yltävältä tiedon mereltä. Kaukana siintää saari, tieteen apuneuvoin toteutettu utooppinen unelmavaltio Uusi Atlantis. Se oli Baconin vastine Moren poliittiselle Utopialle. Kuvaa reunustaa kaksi jättiläismäistä pylvästä, mahtavine kivialustoineen, doorilaisine kapiteeleineen - ne muodostavat suuren portin, jonka läpi laiva saapuu. Ylhäällä on pilviä, näyttää siltä kuin pylväät kannattelisivat taivasta paikoillaan. Tämä näkymä, myyttinen kuva, viittaa antiikkiin, tarinaan Herkuleen pylväistä. Ne sijaitsivat maailman reunalla, asutun ja asumattoman, tunnetun ja tuntemattoman rajalla. Jotkut ajattelivat tämän paikan sijaitsevan siellä missä Välimeri loppuu, siis Gibraltarilla, mutta luultavasti kysymys paikasta tai sijainnista ei ole näin yksinkertainen. Sen sijaan voidaan sanoa, että kuvassa on perspektiiviä.

KUVIEN PALVONTAA

1.

"Aistimien välityksellä tulvii mieleemme vaikutelmia, aistimuksia, jotka muodostavat yksinkertaisimman psyykkillisen tosiasian, jonkinlaisen henkisen raaka-aineksen - rohkeata siirtokuvaa käyttäksemme. Erilliset aistimukset tuskin milloinkaan tulevat tajutuiksi; ne sulautuvat kokonaisuuksiksi, ilmenevät tajunnallemme yhtenäisinä havaintokuvina eli aistihavaintoina. Ikkunani edessä kasvavan pihlajan värit ja sen lehvistön ääriiviivat heijastuvat mieleeni näköaistimuksista sukeutuvana havaintona, puutarhan tuoksut johtuvat tajuntaani lainehtivien hajuaistimusten kokoutumina, tuulen kohahdus on lukemattomien kuuloaistimusten synnyttämä kokonaisvaikutelma jne. Kaikki nuo havaintokuvat, jotka ilmaantuvat tajuntaan vain lyhyeksi hetkeksi väistyäkseen uusien vaikutelmien tieltä, näyttävät kuitenkin voivan säilyä mielessä, vieläpä pitkiäkin aikoja. Vuosien kuluttua saattaa minulla olla hyvinkin eloisa pihlajan mielikuva: 'näen' sen tukevan, hiukan vinosti kohoavan rungon, sen pyöreän lehväjoukon ja erikoisen vihreyden, vieläpä kukaties ne pari punaista lehteä, jotka äsken havaitsin erään oksan latvassa. Pitkien väliaikain kuluttua palautuvat samoin mieleeni entiset kuulovaikutelmat: kotipitäjäni kirkonkellojen sointi, vanhojen tuttavain äänet yms. Näissä ja muissa samanlaisissa tapauksissa, kun alkuperäinen vaikutelma uudistuu tai kun luulen sen uudistuvan sellaisena kuin sen todella olen ennen kokenut, nimitän mielikuvaani erikoisella nimellä. Se on muistikuva. Mutta usein sattuu niinkin, että löydän mielestäni kuvan, joka lähemmin tarkasteltuna osoittautuu alkuperäisestä havainnosta poikkeavaksi. Pihlaja, jonka sijoitan vapaasti sepittelemääni kertomukseen, on ehkä aivan toisenlainen kuin mikään näkemistäni, laajempi lehvistöltään, monihaaraaisempi jne. Siitä huolimatta siinä tietysti voi olla jonkin oksan päässä pari punaista lehteä. Tällaista muuntunutta tajunnansisältöä, jossa kenties siellä täällä huomaan entisten havaintojen sulautumia, nimitän mielikuvaksi (sanan suppeammassa merkityksessä) eli fantasiakuvaksi. Paitsi muisti- ja fantasiakuvista puhumme vielä yleismielikuvista eli tyypillisistä mielikuvista, jotka otaksumme saatavan siten, että jätetään huomioimatta ryhmään kuuluvain yksilöjen erikoispiirteet ja pidetään silmällä vain ryhmän yleisiä ominaisuuksia, joten näin syntynyt kuva sopii koko ryhmän edustajaksi. Edelleen mainitaan sielutieteessä käsitteet tarkoittaen niillä mielikuvia, joissa yksityisen esineen tai kokonaisen esineryhmän tunnusmerkit ajattelun avulla yksityiskohtaisen täsmällisesti määritellään. Puhutaanpa vielä ajatuksistakin erikoisina 'epähavainnollisena' eli 'kuvattomana' tajunnan sisältönä, johon kuuluviksi käsitteetkin toisinaan määritellään."

Tämä sitaatti on kappale Juho Aukusti (August) Hollon v. 1918-19 ilmestyneestä kasvatustieteellisestä suurtyöstä "Mielikuvitus ja sen kasvattaminen". Poiminta on kaksiosaisen yhteensä noin viisi ja puoli sataa sivua käsittävän filosofis-kasvatusteoreettisen tutkielman ensimmäisen osan neljännessä luvusta. Monia kokonaisia kirjoja voitaisiin korvata tämän "Mielikuvat" -kappaleen sisältämällä tiedolla. Monia myös voitaisiin kirjoittaa tämän kappaleen pohjalta. 1900-luvun alun ajankuvassa Hollon kokonaisvaltainen tutkijanote asettuu luontevasti rakentamaan siltoja ja kattamaan toisistaan eriytyviä filosofiaa, kasvatustiedettä ja psykologiaa. Hollon peruskäsitys ihmisestä on kehitysajattelun läpäisemä: ihminen niin lajina kuin yksilönäkin on käsitettävä kehittyneenä ja kehittyvänä olentona, ja myös kasvatustieteen täytyy lähteä liikkeelle jäljittämällä tämän kehityksen ehtoja ja edellytyksiä. Hollon suurtyön kakkososa oli samalla hänen tohtorinväitöskirjansa, ja hän teki kunnioitettavan elämäntyön yliopistollisella uralla kasvatustieteen parissa. Hän toimi professorina Helsingin Yliopistossa ja myöhemmin muutamia vuosia Tampereella Yhteiskunnallisen Korkeakoulun kanslerina.

Kokopäivätyö akateemisessa maailmassa ei kuitenkaan ollut Hollolle kuin yksi projekti hänen määrättömästä henkisestä arsenaalistaan. Hollo oli myös kirjallisuusmies henkeen ja vereen. Hän kirjoitti kymmenluvulla laajakatseisia kirjallisuuskritiikkejä, ja elämänsä toisen jättäjäistyön hän teki suomentamalla miltei koko klassisen suuren maailmankirjallisuuden. Hänen käännoistyönsä määrä on hätkähdyttävä: noin kolmesataa mitä keskeisintä ja tärkeintä kirjallisuuden, filosofian ja tieteen klassikkoteosta, useista eri kielistä ja kautta historian. Hollo käänsi käytännöllisesti katsoen kaiken kääntämisen arvoisen alkaen Tuhannen ja yhden yön saduista antiikin klassikoiden, Cervantesin Don Quijoten ja Tolstoin Sodan ja rauhan kautta Nietzschen ja Bertrand Russellin teoksiin. Viime vuosisadan alussa maamme oli vielä melkoinen henkinen takapajula, jopa osassa maata elettiin liki keskiaikaisella tavalla savupirteissä, ja tätä taustaa vasten katsottuna Hollon suururakka näyttäytyy todellisena sivistysprojektina, oman lahjakkuuden varauksettoman lahjoittamisena oman kansan parhaaksi. Hollo uskoi sivistykseen, kasvatukseen ja kehittymiseen, ja siltä pohjalta hän teki määrällisesti käsittämättömän elämäntyönsä. Isänmaallinen ahtaasti patrioottisessa mielessä hän ei ollut. Oikeastaan päinvastoin: hän oli nimenomaan kosmopoliitti, paljon matkustellut ja laaja-alaiset vaikutteensa kypsäksi suvaitsevaksi humanismiksi sulattanut maailmankansalainen, joka toimi yleisinhimillisistä motiiveista, eikä tuntenut tarvetta ohjata suunnattomia sielunvoimiaan minkään ahtaan aatteen palvelukseen.

Hollon suvereniteetti ja hänen suuruutensa ihmisenä, humanistina ja maailmankansalaisena tulevat hyvin esiin hänen jälkeensä jättämistään päiväkirjamerkinnöistä, jotka hänen tyttärensä Irina on toimittanut kirjaksi. ("Sielen vaellus", WSOY 1985) Kirjaan on Kai Laitinen laatinut lyhyen elämäkerran, jossa mainitaan Hollon viipyneen vuosia Wienissä väitöskirjavaiheensa jälkeen. "Ulkomaanvuosien päiväkirjassa vilahtelee nimiä, jotka Suomessa pitkään pysyivät tuntemattomina: Stefan George, Franz Werfel, Arthur Schnitzler. Mutta kaikkein tärkein ja likeisin heistä oli Karl Kraus, draamatikko, satiirikko, älyniekka." Huomautettakoon, että samainen Kraus oli myös yksi niistä harvoista, jotka Wittgenstein mainitsee vaikuttajikseen. Kun Wittgenstein lahjoitti pois isältään perimäänsä omaisuutta, ne kirjailijat ja taiteilijat, jotka valittiin taloudellisesti tuettaviksi, löytyivät kustantaja Ludwig Fickerin ympärille kerääntyneen ns. Karl Kraus -piirin liepeiltä.

Useimpien yleissivistys ei tänäkään päivänä kannan niin että heidän olisi mahdollista lukea ymmärtäen läpi edes kymmenesosa kirjallisuudesta jonka Hollo suomensi. Mutta Hollon äärellä pysähtyy myös hämmästelemään miten läpiajatteluja hänen kasvatustietelunsa käsitteelliset lähtökohdat olivat. Olemme yhä samojen kysymyksenasettelujen äärellä jotka Hollo elävästi esitti. Siteerattu mielikuvia käsittelevä teksti jatkuu:

"Se mitä ylempänä on mielikuvista sanottu, tuntuneen ainakin suurimmaksi osaksi jokapäiväisimpään kokemukseen perustuvalta, enempiä selittelyä kaipaamattomalta tosiasiajoukolta. Tarkempi silmäys osoittaa sentään mainituissa seikoissa piilevän vaikeiden ongelmien, joiden ohi olemme kepeästi liukuneet. Sanoimme vaikutelmia tulvivan mieleemme 'aistimien välityksellä'. Todellisuudessa asia tietysti on niin, että aistielimeen vaikuttava kiihoke aiheuttaa hermostollisen, aivoihin johtavan kiihotustilan. Mutta kysymyksessä olevia fysiologisia ilmiöitä vastaavat psyykkiset tosiasiat, aistimukset, muodostavat aivan omalaatuisen todellisuuden, ja moitteettoman sillan rakentaminen näiden eri maailmojen välille on tieteen suurimpia, toistaiseksi ratkaisemattomia tehtäviä. Sanoimme aistimusten tajunnassa esiintyvän kokonaisuuksina. Mutta miten sellainen sulautuminen on ajateltava tapahtuvaksi? Sanomme mielikuvain 'säilyvän' ja 'palautuvan'. Miten ovat sellaiset siirtolauselmat tässä kohden ymmärrettävät? Vihdoin herää sarja itse 'kuvia' koskevia kysymyksiä. Mikä on mielikuvain suhde havaintokuvaan, muisti- ja yleismielikuvain, käsitteisiin ja ajatuksiin? Mitkä näistä muodostavat mielikuvituksen 'aineksen'? Ja onko näillä kaikilla sielutieteessä olemisenoikeutta?"

Tuskinpa kukaan nykyinen aivo- ja kognitiotutkija osaisi näin pätevästi esittää perustavanlaatuiset kysymykset fenomenologisen kuvailun ja perimmiltään positivistisen tutkimusmetodologian väliltä. Tietoisuuden ja ajattelun ongelmille oli jo Hollon aikana hahmottunut sama pohja kuin mikä niillä on vielä nykyäänkin. Meidän on kuvattava tietoista ajatteluamme sanoilla jotka tuntuvat sitä parhaiten kuvaavan - ja toisaalta meidän on tutkimusta ja mittauksia varten kehitettävä sellaisia käsitteistöjä, jotka tekevät mittaamisen mahdolliseksi. Nämä pyrkimykset eivät välttämättä käy yksiin, ja niin tietoisuutta ja ajattelua koskevat kuvaamisen ongelmat jäävät elämään.

2.

Varhaisnuorilla esiintyy muuan mielenkiintoinen näköhavaintoihin, muistiinpainamiseen, muisti- ja mielikuviin sekä ajatteluun liittyvä ilmiö, jota sanotaan eideettisyydeksi. Kyseessä ovat "aistimusvoimaiset näkökuvat", jotka ilmeisestikin sijoittuvat jonnekin jälkikuvien ja mielikuvien välimaastoon. Jälkikuvathan ovat aistifysiologinen, silmän näkösolujen toimintaan palautuva ilmiö, joka poikkeuksesta jokaisella terveysilmäisellä esiintyy kun tarpeeksi pitkään tuijotetaan liikkumattomin katsein yksiväristä kohdetta, ja siirretään sen jälkeen katse tasaharmaalle taustalle. Tällöin silmän verkkokalvolla olevat näkösolut hermofysiologista tasapainotilaa tavoitellessaan tuottavat taustapinnalle ikään kuin heijastuksena, vastavaikutuksena, alkuperäisen ärsykekuvan muotoisen mutta komplementtiväriä olevan jälkikuvan. Jälkikuville on ominainen sellainen piirre, että ne näyttävät heijastuvan tyhjälle tuijotuspinnalle sitä suurempana mitä kauempana pinta on (ns. Emmertin laki). Jälkikuva on siis aistielimessä, silmässä, syntyvä toiminnallinen reaktio, jonka seurauksena näköhermot tuottavat näkövaikutelman, joka "oikeasti" sijaitsee näköelimissä ja aivoissa, mutta joka silmän linssien läpi näennäisesti sijoittuu sille etäisyydelle jossa tausta on. Tällöin se siis vastaa näennäiseltä kooltaan taustalle verkkokalvolta heijastuvaa projektiota.

Emmertin laki ei eideettisten kuvien suhteen päde. Kuitenkaan kyseessä eivät ole puhtaasti aivoihin sijoittuvat muisti- ja mielikuvat, vaan tapahtuu jonkinasteinen näköaistin mukaank veto. Juuri tämä on eideettisyydelle ominainen piirre. Kun Aristoteles aikanaan ajatteli näkemisen tapahtuvan siten, että silmästä lähtee maailmaan eräänlainen näkösäde - tämä vaikutelma syntyi selvästi kun esim. tarkasteli kissaeläinten pimeässä hehkuvia silmiä - eideetikkojen olemassaolo näyttäisi kauniisti todistavan, ettei Aristoteleen teoria ollut kokonaan totuutta vailla. Koetilanteessa eideettisiä kuvia tuotetaan kuten jälkikuviakin: katsotaan intensiivisesti jotain selvärajaista, selkeäväristä kuvaa, esimerkiksi jotain postikorttia tai tilannekuvaa, ja eideettisiä taipumuksia omaavan henkilön tajuntaan tällainen kuva piirtyy oudon voimakkaana, niin että vaikka kuva otetaan pois, se säilyy eideetikolla todellisuusvoimaisena, aistimusvoimaisena, ikään kuin hän näkisi sen jatkuvasti edessään. Hän pystyy kertomaan kuvasta tarkkoja yksityiskohtia, esimerkiksi laskemaan kuvassa esiintyvien tikapuiden tikkaat tms., ja jos kuva esittää dramaattista tilannetta, dynaaminen jännite saattaa siirtyä eideetikoon niin että hän kokee kuvan elävän ja suorastaan tuntee olevansa itse tapahtumien keskellä.

Eideettinen taipumus on voimakkaimmillaan jossain 11-13 ikävuoden tietämällä, jolloin noin joka toiselta lapselta voidaan todeta eideettisyyden olemassaolo. Sukupuolella ei ole merkitystä muutoin kuin että tyttöjen kohdalla huippukohta sijoittuu hieman aiemmas kuin pojilla. Eideettisyys kuuluu siis mitä ilmeisimmin normaaliin kognitioon, ja sitä voidaan

pitää kehityspsykologisenä ilmiönä. Sillä on niin selviä jälkikuvamaisia ominaisuuksia, että ilmiön merkitystä tuskin voidaan ymmärtää, elleivät jälkikuvat sisälly selitykseen. Toisaalta se kytkeytyy suoranaisesti muisti- ja mielikuvamaailmaan, joten sitä voidaan pitää eräänlaisena välittäjänä aistielinten fysiologian ja ajattelun psykologian kosketuspinnalla. Kuten voidaan puhua yleensä havaitsemisen kehästä, eli ulkomaailmaa koskevien havaintojemme ja sisäisen tietomme kumuloitumisesta, tai käsitteiden ja kielen kehästä, eli intersubjektiivisen kielen ja oman merkityksenantomme vuorovaikutuksesta, samoin voitaisiin puhua kuvien ja ideoiden kehästä, eideettisestä kehästä. Niin sanottu valokuvamuisti saattaisi olla eideettisyyden yksi erityinen ilmenemismuoto. Siinä on kuitenkin kyseessä selvästi nimenomaan muisti - muistisuoritus on omaa laatuaan oleva ajattelutapahtuma.

Kysymykset aistimusten ja tiedon sekä käsitteiden ja kuvien keskinäisestä yhteydestä ovat loputtomia. Ajattelun aineksiksi meillä on maailmasta sekä tietoa että kuvaa. Ihmismielen historialliset kerrokset ovat kuin pino kuvia, joita kielellis-käsitteellinen ajattelu pyrkii aina täydellisemmin jäsentämään ja järjestämään. Kaukana primitiivisen alkulauman tajunnassa on kuva Vuorijumalasta, tuosta ensimmäisestä invarianttisesta merkityslaajentumasta, ensimmäisestä yleiskäsitteestä -- ja nyt meillä on kaikkialla edessämme vuorenkorkeinen pino mitä erilaisimpia kuvia. Menneisyyteen meidät liittää päättymätön käsitteellinen köysi, jonka lujuus ei seuraa siitä että jokin yksittäinen säie kulkisi läpi koko köyden, vaan siitä että niin monet säikeet ovat punoutuneet toisiinsa (Wittgenstein). Elämän virta on ollut katkeamaton, ideat ja ihanteet elävät meissä yhä. Antiikin jumalatkin, nuo omalle elämällemme muotoa antavat ja selityksiä tarjoavat kuva-ideat, elävät jälleen päittemme yläpuolella julkkiskulttuurin muodossa.

Nyt kyselemme huolestuneina: häviääkö pitkälle kehittynyt kielellis-käsitteellinen ajattelu, kirjoitettu ja kenties kunnollinen puhuttakin kieli maailmasta? Nyhän meitä jälleen näyttää hallitsevan tiedonvälitys, joka operoi kuvilla, kuvilla, kuvilla. Kuinka meidän käy? Olemmeko kenties jälleen jokin jättimäisen henkisen taantuman kynnyksellä, vajoamassa kohti uutta keskiaikaa, jolloin kuvat korvasivat Rooman valtakunnassa jo olemassaolleen, mutta sitten kadonneen luku- ja kirjoitustaidon? Olemmeko taas palaamassa keskiaikaan, jolloin kuvia tehtiin kokonaan erilaisilla ehdoilla, ilman "näköisyyttä" ja perspektiiviä, kokonaan erilaisista premisseistä liikkeelle lähtevien kielellis-käsitteellisten arvo- ja merkitysisältöjen varassa?

Keskiajallahan kuvat olivat lukutaidottomalle rahvaalle tarkoitettu apukeino raamatun kertomusten havainnollistamiseksi, ne olivat eräänlaisia repliikittömiä sarjakuvia. Niiden tehtävänä oli korvata kirjoitus, ja siksi kuviin sisällytettiin ei-visuaalista informaatiota esimerkiksi kuvaamalla tärkeät henkilöt suurempina kuin vähemmän arvokkaat. Mikään näköisyys tai perspektiivi ei tällaiseen "kuvakirjoitukseen" sopinut. Mutta entä nyt?

Kuvat valtaavat jälleen maailman, ja siinä missä niiden aihepiiri keskiajalla rajoittui pelkästään pyhän ilmoituksen havainnollistamiseen, siinä omat kuvamme valitettavasti käyvät myös yhtä lailla aihepiireiltään rajoittuneiksi. Ne ilmoittavat vain uudelle ajalle ominaisia kartesiolaisia dualismeja. Seksi toisaalta väkivalta toisaalta, harmonia toisaalta hirvittävät efektit toisaalta, jatkuva vastakohta-asetelmallisuus ja siihen liittyvä etäisyydenotto, aina entiset rajat ja kokemukset ylittävä elämyksenmetsästys, ja kaiken edellytyksenä Minän ja Maailman vastakkainasettelusta juontuva jatkuva oman itsen ja ihmisidentiteetin määrittely -- nämä muodostavat kaikista tiedonvälityksen tuuteista päällemme hyökkäävän kuvapaljouden keskeisen sisällön. Näennäisestä visuaalisesta rikkaudestaan huolimatta omat ikonimme osoittautuvat lähemmässä tarkastelussa sisällöllisesti hyvin määräytyneiksi ja henkistä köyhyytämme hyvin kiteyttäviksi. Voidaan sanoa: kun olet lukenut yhden kuva-magazinen, olet lukenut ne kaikki.

3.

Ihmisykselle ominainen piirre, se jonka ajatellaan erottavan meidät muista eläimistä, on ns. tietoisuus. Puhutaan itsetietoisuudesta, jolla tarkoitetaan sitä että koemme oman olemassaolomme ja sen tietynlaisen eheyden ja jatkuvuuden. Voisimme ehkä käyttää sanaa holismi kuvaamaan sitä miten tietoiselle ajattelullemme on ominaista muodostaa kokonaiskuva niin itsestämme kuin maailmasta. Tällaisen holismin rooli tulee hyvin esiin lukemattomissa havaintopsykologisissa kokeissa, joissa paljastuu miten aistinelintemme välittämät vaikutelmat mielessämme jäsentyvät aina jonkin tietyn, kussakin tapauksessa käyttökelpoisen kokonaishahmon puitteissa, ja yhtä lailla holistinen taipumus tulee näkyviin pyrkimyksessä selittää maailmaa mahdollisimman yleispätevien lainalaisuuksien kautta. Se mitä sanomme järkiajatteluksi tai parhaassa tapauksessa logiikaksi on holismin puhtain ilmentymä - koemme että puhtaasti muodollinen päättely on yleispätevintä mitä järki voi kehittää, siksi logiikkaa voi olla vain yksi kappale. Voimme tosin puhua eri ehdoilla olemassaolevista loogisista todellisuuksista - ns. loogisista avaruuksista - mutta ne kaikki täyttävät täsmälleen samanlaisen yleispätevyyden ehdon, eli saman logiikan on läpäistävä kaikki mikä sen piiriin sulkeutuu. Niissä toteutuu siis holistinen ominaisuus.

Aivofysiologia on ottanut haasteekseen inhimillisen tietoisuuden selittämisen, mutta toistaiseksi se on tämän haasteen edessä jokseenkin voimaton. Voidaan kysyä hukkaako se ehkä parhaat voimansa täysin väärin kysymyksenasetteluihin, kun se lähestyy ihmisajattelua kartesionistisesta konemetaforasta käsin ja karsii kuvailevia käsitteistöjään teknisille mittalaitteille sopiviksi. Toistaiseksi vaikuttaa siltä, että aivofysiologia on antanut vahvimmat ja hämmästyttävimmät näyttönsä ei suinkaan aivotapahtumien selittämisen saati hallinnan vaan sen todistuksen puolesta, ettei ajattelua pystytä aivofysiologisesti ymmärtämään. Kun tutkimuksissa käy ilmi, että esim. näköhavainto koostuu pienistä palasista - mahdollisesti senkaltaisista alkutekijöistä joita migreenipotilas näkee silmissään kohtauksen aikana - ja että aivoissa on useampia kymmeniä "keskuksia" joissa näköaistimusta "prosessoidaan", tämä kertoo ehkä paremminkin tietoisuuden tavoittamattomuudesta kuin antaa toivoa siitä että ihmisajattelun salat jonakin päivänä tunnettaisiin tarkkaan ja voitaisiin vaikkapa rakentaa samalla kaavalla toimiva keinoäly.

Neuropsykiatri Oliver Sacks, jolta edelläoleva migreeniviittaus on peräisin, kertoo kuuluisassa kirjassaan "Heräämisiä" unitautipotilaista, jotka dopamiinikokeilun tuloksena heräsivät pitkistä koomankaltaisesta horrostilasta ja hetken aikaa elivät "täyttä elämää" aistivina ja kokevina, tietoisuudeltaan virkistyneinä ihmisinä. Mikä on tämä tietoisuus, johon he uudestaan havahtuivat? Monet heistä todella kokivat kuin heränneensä pitkistä unesta - unesta, jonka aikana he tosin olivat oudolla "syrjästäkatsovalla" tavalla tietoisia siitä mitä ympärillä tapahtuu. Mutta historiallinen jatkuvuus oli kadonnut, he olivat menettäneet miltei koko ihmisiän, vuosien varrella sattuneet yksittäiset tapaukset olivat vain kuin irrallisia yhteydettömiä kuvia vailla mieltä ja sisältöä. Heräämisen jälkeen elämä ja tietoisuus tuntuivat jatkuvan siitä mihin ne olivat aikanaan unitaudin jäljiltä jääneet. Muuan unitautipotilas koki tuollaisia irrallisista kuvista koostuvia todellisuusefektejä vielä valveillaollessaan: hän näki esim. piipun sytyttämisen sarjana kuvia, jotka kaiken lisäksi eivät tulleet tietoisuuteen siinä järjestyksessä missä asioiden todellisuudessa täytyi tapahtua, vaan piipun savun tuprahdusta saattoi seurata tulitikon raapaisu, tms. Näissä häiriötiloissa näemme miten monimutkainen asia tietoisuutemme on. Tapa, jolla havainnoistamme rakentuu aivoissamme kokonaiskuva, saattaa varioida käsittämättömässä määrin. Kuitenkin kokemus omasta itsestä, omasta olemassaolosta ja sen jatkuvuudesta voi olla suhteellisen eheä. Aivokirurgia ehkä omalta osaltaan voi havainnollistaa tätä holistisen tietoisuuden

outoa ilmiötä: kerrotaan tapauksista, joissa potilaalta on poistettu käytännöllisesti katsoen isojen aivojen koko toinen puolisko, ja silti tällainen henkilö toivuttuaan tunnistaa itsensä, muistaa menneisyytensä ja omaa kokonaisen, ehjän, persoonallisen tietoisuuden

4.

Historiallisissa tarkasteluissa, varsinkin silloin kun kirjoitamme valtio- tai tapahtumahistoriaa, ihmisen holistinen ominaisuus jää täysin noteeraamatta. Liimaamme historian tapahtumien päälle sellaisen kuvauksen ja selityksen, joka on oman aikalaisajattelumme, siis omalle ajattelullemme ominaisen holismin mukainen. Kuitenkin ainoa totuus historiasta on, että eri aikoina ihmiset ovat ajatelleet huomattavan eri tavoin. Jopa niin, että meillä on omien ajatteluohjejemme puitteissa joskus melko mahdotontakin eläytyä jonkin historiallisen ajan elämäntuntoihin.

Yrityksissä hahmottaa historiallista aikalaisajattelua meillä on työkaluina käytettävissä vain oma psyykemme ja sen asettamat rajat. Kysymys historiantulkinnosta vertautuu jollakin tavalla mahdollisuuksiin rakennella erilaisia loogisia historiallisia avaruuksia, tosin sisällöltään varsin kokemuksellisia. Muuan lähtökohtainen realiteetti tekee tällaisten psyykkisten avaruuksien rakentelun helpommaksi: tiedämme että tietoiselle kokonaisvaltaiselle ajattelullemme on aina ollut ominaista taipumus muodostaa samojen premissien varassa kuva sekä itsestämme että maailmasta. Aikakauden ihmiset noteeraavat aina itsessään samoja tai vastaavia piirteitä kuin mitä he pyrkivät toteuttamaan yhteiskunnassaan. Ihmisten käsitykset itsestään ja käsitykset yhteiskunnasta kulkevat aina käsi kädessä. Minä ja maailma ovat analogisia. Tieto siitä miten yksilöt ajattelevat ja mitä he arvostavat kytkeytyy siihen millainen heidän yhteiskuntansa on, ja vastaavasti tieto heidän yhteiskunnastaan kertoo aina jotain siitä millaisia kansalaiset yksilöinä ovat. Historiallisia rekonstruktioita varten löytyy siis tukirakenteita.

Viime vuosisadan valtio- ja tapahtumahistorian merkittävimpiä ja merkillisimpiä ilmiöitä olivat ns. Kolmannen valtakunnan eli Hitlerin fasisin natsi-Saksan nousu ja tuho. Tässä järkyttävässä ja monisäikeisessä inhimillisessä murhenäytelmässä punoutuivat toisiinsa niin yksilöitä koskettava psykologia kuin se mitä sanotaan kansanluonteeksi. Lyhyen, ylikihottuneen hetken ajan ensimmäisen maailmansodan tappion katkeroittamat ja alistetut saksalaiset saivat kokea nousevansa maailmanhistorian taivaalle luodakseen jotain yliverstaista ja jopa yli-inhimillistä. Syvyyspsykologisesti arvioiden kyse oli kansallisessa mittakaavassa tapahtuneesta, varhaisissa kehitysvaiheissaan vammautuneen saksalaisen sielun suunnattomasta ylipuolustusreaktiosta, joka jo käynnistyessään sisälsi oman tuhonsa siemenet. Psyykkisinä eväinä olivat vain auktoriteettia kaipaava huono omanarvontunto ja mustavalkoasetelmista vahvistusta saava epävarma minuus. Tällainen minä yritti projektiivisen mekanismin kautta kääntää kaikki kipeät asiat vastakohtikseen: koetun tappion voitoksi, häpeän ylpeydeksi, alhaisen ja raakalaisuuteen taipuvan mielenlaadun kunniaksi ja sotasankaruudeksi. Koetun tappion myrkyttämä, yhteiskunnallisen hajaannuksen ja talouslaman katkeroittama kansa tarvitsi vain jonkun joka toimisi indikaattorina ja akseleraattorina, kansallisen sairauden oireet henkilöivän Hitlerin, joka selvästi nimesi ja osoitti sormellaan "ulkopuolisen" vihollisen, juutalaiset, joiden syyksi kaikki paha olo voitiin panna. Ja niin käynnistyi itse itseään ruokkiva psykologinen pahuuden projisoinnin kierre, joka johti yhteiskunnan väistämättömästi keskitetyn vallan ja lopulta fasisin kuri- ja pakkovaltion kehitystielle. Sen päätepisteessä näyttäytyivät kaikki ne piirteet, jotka yksilöiden sairassa sieluissa alusta asti potentiaalisina olivat odottaneet toteutumistaan.

Kolmatta valtakuntaa voidaan pitää tietyllä tavalla psykologisen ihmiskuvan täydellistymänä. Tämä yhteiskunta nähtiin tiukkana valtioruumiina, se siis omasi tiettyjä yksilöominaisuuksia. Kun ihmisihanne oli tahdoltaan ja ruumiiltaan vahva, kurinalainen ja asettamistaan tavoitteista tinkimätön, rohkea ja loppuun saakka uhrautuvasti taisteleva, samanlainen piti olla uljaan uuden Saksan. Mielikuvien tasolla yksilöihanteet, valtiokoneisto ja kaikkien arvojen henkilöitymänä Führer läpäisivät toisiaan. "Ein Volk, Ein Reich, Ein Führer" tarkoittaa ideakuvaa, jossa niin yksilö, kansa, valtio ja Hitler asettuvat hahmoina toinen toistensa päälle toistensa ääriviivoja vahvistaen. Monissa yhteiskunnallisissa ohjelmallisissa kysymyksissä tämä yksilöä ja yhteiskuntaa metaforisesti läpäisevä jäsentymis- ja rakentumistapa tulee opillisesti esiin. Fasismin massapsykologiaa persoonallisella tavalla analysoinut Wilhelm Reich kertoo, kuinka natsien perhearvot korostivat "tervettä" talonpoikaista peruserhettä, joka koettiin eräänlaisena perheenpään johtamana patriarkaattisena pienoistalokuntana. Minkään muun lainen perheihanne, ihannekuva tai opillinen käsitteistäminen tuskin olisi tullut kyseeseen, koska yhteisöllinen kiinteys ei olisi kitkatta voinut niveltää sen paremmin muunlaisia arvoja kuin rakenteitakaan kokonaisuuteen. On vain näennäisesti paradoksaalista, että toimissaan äärimmäistä julmuutta osoittaneet natsijohtajat saattoivat kotioloissaan olla mitä moitteettomimpia perheenpäitä. Näin oli, koska kyseessäolevassa psykososiodynaamisessa kentässä asiat eivät olisi muulla tavalla voineetkaan olla.

Kuinka ollakaan, kolmas valtakunta oli myös valtavan propagandistisen esillepanon, voimakkaan ideologisen päätöksen, iskulauseiden ja mielikuvapolitiikan, ylimitoitettujen efektien ja aatteellisen hurmoksen ylittämätön esimerkkitapaus. Sitten antiikin aikojen ei länsimaiden historiassa ole näytelty niin ideaista, ihannekuville rakentuvaa näytelmää kuin minkä Kolmas valtakunta kaikkine arkkityyppineen muodosti. Unohtamatta että antiikki eli omaa täyspainoista elämänsä omien aikalaisehtojensa puitteissa, kun taas Saksan tapauksessa kyse oli joukkomittaisesta psyykkisestä taantumisesta, voimme ehkä tehdä rinnastuksia kyseeseen tulevista inhimillisen ajattelun ikuisista laeista.

Antiikissa ihmisten päiden yläpuolelle sijoittuva jumalmailma ja ihmisten olemassaolonkokemus ja maailmanselitys läpäisivät toisiaan. Vastaavasti nyt läpäisivät toisiaan yksilön tunnot ja yhteisön rakenteet. Myös poliittinen eetos ja sitä tukeva estetiikka läpäisivät toisiaan. Hitler oli paitsi sairas anaalis-sadistinen pakkomieltainen kiihkoilija myös omien kykyjensä mitätöimisestä hyvitystä vaativa suuruudenhullu taiteilija. Koska todellisuuden kohtaaminen on kaikille kipeille ja heikoille sieluille haaste, Hitler tarvitsi hirvittävät todellisuuseffektit todistaakseen itselleen oman "realistisuutensa". Kansallissosialistisen puolueen symbolit olivat alusta asti kaikkien nähtävillä. Mittasuhteiltaan ne ylittivät kaiken siihen mennessä nähdyn. Paraateja järjestettiin, ja myöhemmin erilaisia katselmuksia kaikissa mahdollisissa käänneissä. Vallan symboleiden oli määrä olla ylivertaisia koko maailmassa. Tulevan Suurhallin piti kohota kolmensadan metrin korkeuteen. Kansalaisten piti tuntea olevansa osallisia Saksan suuruudesta. Jokaiselle oli tarjolla identiteetti saksalaisena ja arjalaisena, ja jokaiselle oli tarjolla identifioitumisen välineet. Mahtaileva, paisutteleva, valta-asemia havainnollistava arkkitehtuuri ikiaikaisine pylväikköineen, portteineen, portaikkoineen, kaikkialla läsnäolevat visuaaliset efektit symboleineen, samaten natsien massiiviset joukkokokoukset, hypnoottiset mielenlennysnäytökset suurieleisine koreografioineen, jatkuva lojaliteetin tunnustaminen korostunein kunniaelein - voiko yksilöä enää kiinteämmin yhteiskuntaan integroida? Voiko yhteiskuntaa enää täydellisemmin idealisoida?

Natsien regressiiviset mieltymykset muinaistarustoihin, sankaruuden ja militaarisuuden palvonta, niin miesten kuin varsinkin naisten rakastamat univormut, homoeroottisävyinen vartalonpalvonta ja saman mitalin toisena puolena kaiken poikkeavuuden ankara vainoaminen, konservatiiviset taide-ihanteet -- kaikki tuo kulttuurisesti ylevöittävä aines, ideakuvat, joiden läpi kaikki nähtiin, peittivät täydellisesti rujan todellisuuden. Mikä tämä todellisuus oli? Se oli muutamista rähjäisistä ja häiriintyneistä perustajajäsenistä vyöryn tavoin kansanliikkeeksi kasvanut surkea puolue, sen kaikissa toimissa toteutunut raadollisuus, fasismin primitiivinen raakuus, pubertaalinen keskenkasvuisuus, hurmahenkinen itsepetos ja tekopyhyys, ja lopulta myös sodan hirvittävä, järjetön ja päättymätön verenvuodatus.

Kansallissosialismin kulissit loivat oman sisäänpäinsulkeutuvan "holistisen" kokonaisuutensa, jossa kaikki näyttäytyi omassa valossaan ja jossa kaikki jäsenyi samojen läpäisyperiaatteiden mukaan. Ei enää ollut erikseen yksityistä ja yleistä, kansalaista ja kansaa, ei psykologiaa ja yhteiskuntatiedettä - sana kansallissosialismi kuvaa oikeastaan hyvin tätä kaikkiläpäisevyyttä. Ikään kuin jokainen olisi ottanut niskaansa tuon roomalaisen kuvitteellisen fascis-vitsakimpun ja ruoskinut itseään ja toisia yhä ylikiihottuneempaan mielentilaan pyrkiessään yhtymään yleviin ideakuviin. Yli-ihmisihanteessa raja ihmisen ja jumalan välillä jälleen liukenee. Kuin itsestään tällaisen järjestelmän pystyttäjä omaksuu jumalan roolin, ja tällainen järjestelmä mieluusti näkee pystyttämänsä hierarkian huipulla jumalallisia ominaisuuksia Führerissä tai Isä Aurinkoisessa. Psykologisella tasolla idealisointi ja kohtuuttomat odotukset johtavat siihen että todellisuuden kohtaaminen koetaan haasteena, että on pakko todistaa idealismi realismiksi. Näin ajaudutaan oman todellisen heikkouden kompensointiin ja projektiivisen pahuuden päättymättömään kierteseen, käytännössä pakkovaltaan ja romahdukseen. Vasta jäljestätuleville, joilla on jo tarkasteluilleen historiallista välimatkaa, paljastuu, että ihmisen ja jumalan rajat häviävät aina sitä tehokkaammin mitä syvemmälle primitiiviseen barbariaan ihmiset vajoavat.

Tällaisella järjestelmällä on sitä hyvin kuvaava yleinen nimi: totalitarismi. Yksilö ja yhteiskunta resonoiivat, ne toistavat toisiaan marssiaskelten kaiussa. Niistä tulee toinen toisensa metaforia, ne vahvistavat toistensa ääriiviivat. Totalitarismi tarvitsee toteutuakseen aina vahvat, vankkumattomat ideakuvansa. Tällaiset kuvat ovat aina olleet ihmisen päässä, juuri ne tekevät ihmisestä ihmisen. Ihminen näkee aina itsensä muiden ihmisten peilissä, yhteisten ihanteiden peilissä, ja ihminen on luonnostaan kuvien palvoja, niinpä hänestä on helppoa myös kehittää haluttu kuva. Hän haluaa nähdä itsensä tärkeänä jäsenenä jättiläismäisessä ylevässä yhteiskunnassa, rattaana suuren koneiston palveluksessa. Ihminen ei halua olla heikko. Pieni ei hänestä ole kaunista, vaan se mikä on suurta ja mahtavaa.

Mielessämme on toki paljon muutakin kuin näkömielikuvia ja niistä edelleen kehittyneitä käsitteitä. Kuten Hollokin mielteistä kirjoittaessaan mainitsi, sulkiessamme silmämme näemme sielumme silmin pihlajan, mutta voimme ehkä myös kuulla sen lehtien kahinan tuulessa, mahdollisesti muistamme puutarhan tuoksut. Mielteitä on monen aistin alueelta. Ken katsoo pihlajan varren taipumista tuulessa kokee jotain vastaavaa omassa vartalossaan. Ruumiintunnot ovat takana monissa perustavanlaatuisissa käsitteissämme, esimerkiksi sana 'käsite' viittaa tuntomielteeseen, käsille, käsiin ottamiseen. Ihmisen itsetietoisuus ja itsehavainto sekoittuvat mielteissä aistimien kautta saatuihin havaintoihin, ja näin se mitä sanomme ajatteluksi, koostuu todellakin monenlaisista rakennusaineista. Mielellämme pitäisimme ajatuksemme kirkkaina ja selvinä, ja tietoisuutemme taitaakin olla jonkinlainen korkeatasoinen laatuvalikoima aivotyömme parhaita tuotoksia, mutta ei pidä unohtaa, ettei mielikuviutus kuki ilman alitajunnassa muhivaa humusta. Kirkkaimmallakin oivalluksella on taustalla pimeytensä jota se välähdyksenomaisesti leikkaa.

Visuaaliset, auditiiviset, taktiiliset, motoriset, kustatiiviset... mielteitä on montaa lajia. Se että eritellessämme mieleemme sisältöjä puhumme luontevasti ja ikään kuin päällimmäisinä mieli- ja muistikuvista kertoo ehkä jotain siitä miten keskeisessä roolissa on näköaisti. Voidaan kuitenkin puhua myös mielletyypeistä, siitä miten miellemaailman muodostumisessa eri yksilöille eri aistit ovat eri tavoin korostuneita. On visuaalisia tyyppejä jotka ovat herkkiä näkövaikutelmille, on auditiivisia tyyppejä jotka jäsentävät jokaisen yksittäisen sävelen sinfoniaorkesterin soitosta. Paitsi yksilölliset myös sukupuolierot merkitsevät, esimerkiksi naiset ovat keskimäärin herkempiä tunto- ja hajuaistinsa suhteen. Voisi ajatella, että myös erilaiset ruumiintunnot rakentavat eri tavoin miehen ja naisen miellemaailmaa.

Erilaisia erikoislahjakkuuksia tai puhtaita mielletyyppejä esiintyy toki vain harvoin, useimmiten eri aistialojen mielteet sekoittuvat sopivissa suhteissa toisiinsa. Miellemaailmassa kehittyy myös niin sanottuja synestesioita, joilla tarkoitetaan aistialueiden rajojen päällekkäinmenoa ja risteytymistä. Yleisesti puhutaan punaisesta lämpimänä värinä, kimeistä terävistä äänistä, jne. Ikuisuuskysymys on esimerkiksi, kuulevatko ns. absoluuttisen sävelkorvan omaavat henkilöt eri sävellajit erilaisina synestesioiden seurauksena -- eikä tällaisten kysymysten selvittämiseen taida tarjoutua mitään vertailumahdollisuuksia. Jälleen kerran törmäämme asiayhteyksiin, joissa meidän on tyytyminen ilmiöiden fenomenologiseen kuvailuun sellaisilla käsitteistöillä jotka näitä ilmiöitä mielestämme parhaiten kuvaavat. (Kuinka paljon musiikkikriitikot käyttävätkin visuaalisia mielikuvia musiikkia kuvaillessaan.)

Ruumiintunnot, ja niihin liittyen taktiiliset kosketusmielteet, ovat myös eräänlaisessa erityisasemassa mielteiden joukossa. Ne ovat jotain hyvin perustavanlaatuista, ilmeisesti kehityksellisestikin syvemmällä sijaitsevaa ja varhakantaisempaa kuin esim. selvästi hahmottuvat näköhavainnot. Ruumiintuntojen ulkoistaminen on se mekanismi jolla ihminen on muodostanut käsityksensä ulkoisesta todellisuudesta ja siinä vaikuttavista voimista. Näin on tapahtunut sekä lajin varhaisessa esihistoriassa että esim. uudella ajalla, jolloin eurooppalainen ihminen havahtui kokonaan uudenasteiseen itsetietoisuuteen, eriytti oman minuutensa ja objektivoi ulkoisen todellisuuden sieluttaen sen omista ruumiintunnoista projisoidulla syysuhdeajattelulla. Tämän jälkeen hän tiesi, että tuuli tarttuu pihlajan lehvistöön ja taivuttaa puun vartta.

Ruumiintunnot näyttelevät aina olennaista roolia, kun yksilö ottaa yhteyttä ulkomaailmaan, ja myös silloin, kun hän ottaa yhteyttä yhteisöönsä. Mielteiden muodostumisen pohjalta on helppo tajuta miksi yksilö ja yhteisö ovat aina metaforisessa suhteessa toisiinsa. Millainen yksilö-yhteisöolento Hitlerin Kolmas valtakunta ruumiintuntoinen oli? Motorisilla ja taktiillisilla mielteillä ladattu: vahva, kurinalainen, ruumiillisesti terve, yhteistahtia marssiva, omaa kiinteyttään ja yhdenmuotoisuuttaan varjeleva, vähäisintäkin epäjärjestystä sekä erilaisuutta sietämätön -- ja äärimmäisen projektiivinen, oman jyrkän sublimoidun sielunsa pimeyden ulkoiseen vihakohteeseen, "epäpuhtaisiin" rotuihin ja alempiarvoisiin kansallisuuksiin projisoinut, fyysisten tunteiden varassa toimiva ja fyysistä ratkaisumallia tarjoava olio. Ei ole sattumaa, että kun otetaan esille mikä tahansa natsipropagandan tuote ja analysoidaan kielenkäytön miellemaailma, ruumiintunnot, motoriset ja taktiilliset mielteet nousevat esiin vahvoina ja määrällisesti runsaina. "Vanhan ajan vallat käyvät nykyään yhteisrynnäkköön tätä maailmankatsomusta vastaan, koska ne tuntevat, että tässä syntyy uusi maailma vanhaa vastaan. Sellainen käsitys ja sellainen elämys tuo tietenkin mukanaan koko ajattelutavan käänteeseen, historiaa luovien voimien uuden tulkinnan", kirjoittaa eräs natsien pääideologeista, Alfred Rosenberg. Tällaisen tyylipuhtaan, täysin motoristen ja taktiillisten mielteiden varaan rakentuvan julistuksen tunnot palautuvat hyvin syvälle ihmismielen primitiiviseen fyysissävyiseen alkuhämmärrään, jossa vain tuntemukset ja fyysisten tarpeiden dynaamiset viriämät ovat määrääviä, ja siksi tällaisella julistuksella kanssaihmiin saavutettava yhteys ei toteudu tietoisien järkiajattelun älyllisellä tasolla vaan joukkosielun tuntemuksina, alkuvoimaisina suggestioina.

Nämä vaikutukset ovat kuin iskuja tietoisuuden vyön alle. Traagista on että ihmiset pitävät tällaisista iskuista. Niillä saadaan muodostumaan luja yhteys alkuykseyteen, elämänvoimien lähteelle. Ne auttavat unohtamaan rajoittuneisuudet, ne kohottavat pinnalle Uuden Alun, joka luo kuvitelmat loistavasta tulevaisuudesta kokonaan uusilla ehdoilla. Vanhat synnit otetaan anteeksi, pöydät pyyhitään puhtaiksi, voimantunto auttaa torjumaan tietoisuudesta kaikki varaukset ja kriittisen epäilyn. Ruumiintuntoja rekrytoivalla propagandalla on aina sama kohottava voimansa, elvyttävä katarattinen vaikutuksensa. Meissä sykkivät mystiset rytmit, ja niiden tahtijaot määräävät myös tietoista, mielteisiin ja käsitteisiin perustuvaa ajatteluaamme. Voidaan kysellä loputtomiin: miten oli mahdollista että kokonainen kansa, tavalliset vakaat saksalaiset, hullaantui natsien vähäjärkisestä propagandasta, osti miljoonapainoksen Rosenbergin täysin käsittämättömästä kirjasta "Kahdenkymmenennen vuosisadan myytti" ja luki kuusi miljoonaa Hitlerin "Mein Kampfia", jonka modernin englanninnoksen tekijä Ralph Manheim toteaa, että järjettömyydet täytyy vain kääntää järjettömyyksiä pysähtymättä miettimään mitä ne järkevästi ottaen voisivat tarkoittaa. Näihin kysymyksiin on vain yksi vastaus: sellainen on ihminen.

6.

Kun eideettisten kuvien olemassaolo huomattiin, aluksi niitä pidettiin merkkienä psyykkisestä poikkeavuudesta, jopa sairaudesta. Niissä on jotain harhakuvan, hallusinaation kaltaista. Tämä käsitys kuitenkin väistyi, kun huomattiin, että ilmiö on suhteellisen yleinen ja esiintyy havaittavissa määrin noin puolella 11-13 vuotiaista varhaisnuorista. Se, että eideettisen taipumuksen ilmeneminen liittyy erityisesti tiettyyn kehityskauteen, johti tietysti luonnollisesti ajattelemaan tätä taipumusta kehityksellisestä näkökulmasta. Niinpä saksalainen psykologi Erich Rudolf Jaensch kansallissosialistisen liikkeen nousun huumassa 20-, 30-luvuilla konstruoi kokonaisen kehityspohjaisen ihmistyyppiopin eideettisyyden pohjalta. Jaensch sisäisti natsismin aatteet, ja hänen typologiansa tragediaksi tuli, että hän sisäänrakensi siihen erittäin arvolatauksellisen inhimillisiä kehitystasoja määrittelevän

näkemyksen. Kuitenkin paljon siitä mitä tiedämme ja ajattelemme eideettisyydestä on kotoisin Jaenschilta - miten paljon sitten tietäisimmekään, ellei ilmiön myöhempi tutkimus olisi tyrehtynyt asiayhteyteen kytkeytyvään natsileimaan. Ilmiö, joka mitä kiinnostavimmalla tavalla liittyy kaikkeen ajatteluun, mieli- ja muistikuvien, käsitteiden ja koko ihmismielen toiminnan mysteereihin, siis juuri niihin seikkoihin joihin em. humanisti ja kosmopoliitti Juho Hollo urauurtavassa teoksessaan paneutui, muuttui Jaenschin käsittelyssä synkän eriarvoisuusopin todistuskappaleeksi. Siitä tuli osa sellaista natsifilosofi Rosenbergin määrittelemää "olemuksestaan saksalaista luonnontutkimusta", joka koki tärkeäksi "rakentaa vanhan epämääräisen kansanpsykologian tilalle rotupsykologian oppi". Näin Rosenberg maalailee uutta tiedettä:

"Rotusielun löytäminen meidän aikamme merkitsee samanlaista vallankumousta kuin Kopernikuksen keksintö 400 vuotta sitten... Loppujen lopuksi tämä uusi keksintö on kuitenkin nykyisin vain yritys korkeampaan itsetietoisuuteen, yritys perustella ei vain maailmankaikkeuden lainmukaisuutta, vaan myös rotujen ja kansojen sielullisen ja henkisen ja luonne-elämän lainmukaisuus. Se merkitsee luopumista vanhasta psykologisesta koulukunnasta, joka kohdisti ponnistelunsa erilliseen yksilöön, se merkitsee suurempien yhteyksien ja suurempien mahdollisuuksien käsitystä ja alkuastetta uuteen maailmannäkemykseen." (Alfred Rosenberg: "Uutta Eurooppaa kohti", puheita ja kirjoituksia, julkaistu Suomessa Otavan kustantamana 1942, suomennos ei Juho Hollon.)

Tällaisten hämäräpuheiden legitimoimana tehtiin hirvittävyksiä, joita mikään häpeä ei riitä peittämään. Myös Jaensch sortui esittämään sellaista mitä yhdenkään tiedemiehen ei missään pitäisi esittää. Kun nyt kiinnostumme ilmiöstä nimeltä eideettisyys, Jaenschin tutkimukset tulevat väistämättä esille, koska ne ovat perustavanlaatuisia materiaalia. Mutta mitä lähemmin häneen tutustumme, sitä enemmän meidät valtaa vastenmielinen tunne että joudumme kaivamaan kalamme verilammikosta. Se on kuitenkin ainoa vaihtoehto. Lähtökohdat on nostettava esille uudestaan ja edettävä sitten siihen mihin kriittisen ajattelun varassa on mahdollista.

Termi 'aistimusvoimainen näkökuva' ilmaisee varsin hyvin sen mistä eideettisyydessä on kysymys. Voimme kuvitella, että tieto ulkomaailmasta virtaa aistimiemme välityksellä aivoihimme, jossa se säilyttää jonkin ominaisuuden siitä muodosta jonka se aistinelimissämme saa. Jälkikuvat syntyvät silmän verkkokalvon näkösolujen luonnollisen fysiologian pohjalta: kun aistiärsyke on voimakas ja vaikuttaa tietyn ajan, näkösolut tuottavat luonnollisen vastavaikutuksen omalle toiminnalleen, jolloin "näemme" edessämme alkuperäisen ärsykkeen muotoisen mutta aluksi komplementtiväriä olevan jälkikuvan. Tämä kuva näyttäytyy projektiona taustalla jolle katseemme suuntaamme, ja projektion koko on suorassa geometrisessa suhteessa taustan etäisyyteen. (Emmertin laki) Voimme ajatella vaikutusten suuntia ja rakentaa tapahtumasta mielikuvat: havainnossa ulkomaailma virtaa silmän linssien ja verkkokalvolle sijoittuneiden hermopäätteiden kautta aivoihimme, jossa "kuva" jotenkin merkittävästi muodostuu - ja päinvastoin: jälkikuvassa silmämme näkösolut tuottavat "kuvan", joka silmässä syntymänsä jälkeen konstruoituu ensin aivoissamme mutta sijoittuu sitten kuin projektorin heijasteena takaisin todellisuuteen, näennäisesti taustaan jolle silmämme ovat suuntautuneet. Periaatteessa jälkikuva kuitenkin syntyy saman fysiologisen mekanismin mukaisesti myös silloin jos ummistamme silmämme ja tuijotamme tyhjään harmaaseen näköavaruuteen.

Entäpä kun käsittelemme aivoissamme muistikuvia - tapahtuuko silmän verkkokalvoilla silloin mitään? Muodostuvatko muistikuvien näkömielteet aivoissa, vai rekrytoivatko aivot

tässä yhteydessä myös näköelimet prosessiin mukaan? Eideettisyyden yhteydessä juuri näin tuntuu käyvän: eideetikko näkee aivoihinsa iskostuneen muistikuvan projektiona edessään hyvin vastaavaan tapaan kuin jokainen meistä näkee normaalisti jälkikuvia. Eideettisyydestä tehdyt havainnot ovatkin johdattaneet ajattelemaan sarjaa jälkikuva - aistimusvoimainen näkökuva - muisti- tai mielikuva jonkinlaisena jatkumona. Tällainen akseli hahmottuu luontevasti, mutta miten paljon sen varaan on rakenneltavissa päätelmiä on hieman epäselvää. Jaensch rakensi niitä aika paljon. Vaikka hänen äärimmäisimmät johtopäätöksensä oitis hyljättäisiinkin, hämäräksi jää silti miltei koko oppi, aina mainittuun jatkumoon perustuvaa lähtökohtaa myöten.

Jaensch tuli ensinnäkin siihen tulokseen että eideettisiä kuvia on kahta perustyyppiä, joista toista hän nimitti B-tyypiksi Basedowin taudin mukaan, toista taas T-tyypiksi tetanian mukaan. Basedowin tauti tarkoittaa kilpirauhasen liikatoimintaa, eräänlaista myrkytystilaa, tyreotoksikoosia, jossa elintoiminnot ovat ylikiihtyneitä ja kuohahtelevia, ja jossa eräänä spesifinä oireena on silmien pullottaminen. Tämän taustalla voidaan ajatella olevan tietynlaisen sisäeritystyyppin. Jaensch totesi, että B-tyyppiset eideettiset kuvat syntyvät liikkuvalla katseella, ovat luonnollisävyisiä, usein kokijan psyykkisten virittymien mukaisia, yleensä miellyttävänlaatuisia, siis eläviä ja joustavia. Sen sijaan T-tyyppiset kuvat ovat spastisia ja jäykkää kuin ikään kalsiuminpuutoksesta johtuvaa tetaniaa oirehtivan potilaan kouristelevat jäsenet. T-tyypin taustalla ajatteli Jaensch vaikuttavan B-tapaukselle päinvastaisen sisäeritystyyppin. T-tyypin kuvien synnyttämiseksi on tuijottava liikkumaton katse paikallaan, ja itse kuvat vaikuttavat usein ahdistavilta, vastenmielisiltä ja häiritsevilä. Ilmeisesti tällaisillakin kuvilla saattaa olla jokin psyykkinen rigorismi määräävänä, voidaan puhua vaikkapa pakkomielteistä.

Näistä lähtökohdista Jaensch laajensi tyyppioppiaan tavalla jota mitä ilmeisimmin sanelivat nousevan kansallissocialismin aatteet, odotukset ja tarpeet. Kun eideetikoilla jälkikuvat, aistimusvoimaiset näkökuvat ja mielikuvat ovat hyvin toistensa kaltaisia ja tuntuvat ikään kuin laadullisesti liukenevan toisiinsa, Jaensch otti käyttöön käsitteen integraatio kuvaamaan tätä sekoittumista. Integroitumisen aste tarkoittaa siis Jaenschilla eri kuvatyyppien, ja laajemmin ajatellen havaitsemis- ja mieltämistoimintojen eriytymättömyyttä. Tällaista suurille ihmisjoukoille ominaista läpäisevyyttä hän ilmeisestikin piti kehittymättömyyden merkinä. Tässä vaiheessa teoriankehittelyä eideettisyys ilmiönä alkaa pudota pois Jaenschin typologian perusteista. Jaensch kiinnostuu tiettyjen psyykkisten toimintojen kompleksista, ja esittää lineaarisen kehitysasteikon jolle tämä kompleksisuus asettuu. Käsitteellä integraatio voidaan siis ajatella olevan negatiivinen arvovaraus. Integroitumisen asteita, tai tyypejä, oli kolme, jonka jälkeen päädytään desintegroituneeseen D-tyyppiin. D-tyypillä ei enää esiinny mitään eideettisiä taipumuksia, mutta olisi tietysti mahdollista, että jokin kehitystaantuma sellaisia toisi esiin.

Eideettisyyden lähtökohdista päädytään lopuksi toteamaan kahden ihmistyyppin tai paremminkin sanoen kehitysasteen olemassaolo. Integroitunut, psyykentoiminnoiltaan eriytymätön tyyppi on emotionaalinen, mukautuvainen, pinnalliset ja syvälliset asiat keskenään sekoittava elämästyyppi, desintegroitunut taas hallitsee eron ulkokuorensa ja sisäisen minänsä välillä. Urheilija voisi edustaa D-tyyppiä, sikäli kun fyysisen suorituksen ja sisäisen motivaation raja säilyy selvänä. Yksikään psykologian oppikirja ei Jaenschista puhuessaan kerro, että D-tyyppiä ihanteellisesti edustaisi kurinalaisesti käyttäytyvä natsi, jolla ei ole taakkanaan kehittymätöntä tunne-elämää joka estäisi häntä täyttämästä velvollisuuksiaan suuren koneiston joskus ikävissäkin tehtävissä. Erich Rudolfin veli Walter, joka sisäisti natsiaatteet vielä voimakkaammin, taisi pitää matematiikkaakin tieteenä joka parhaimmillaan on vapaa kaikesta luovasta mielenkuohusta ja tarjoaa armottoman lahjomattoman selkärangan kipeille ratkaisuille kylmän toiminnan maailmassa.

Missä vaiheessa Jaenschin eideettisyysteoria meni pieleen? Ei ainakaan vielä siinä, että hän veti mukaan kokonaispersoonallisen tarkastelukulman. Havainto- ja miellemaailma todella toimivat vastavuoroisesti, ja eideettisyys on erityinen ilmiö joka hyvin mielenkiintoisella tavalla havainnollistaa tätä kaksisuuntaista vaikutussuhdetta. Kysymys on kaikessa ajattelussamme koko ajan vaikuttavista perusmekanismeista. Ne eivät ole dramaattisia harvinaisuuksia, vaan jotain joka on läsnä aina, tässä ja nyt. Ehkä ne jollain tavalla ovat osa siitä mitä sanotaan havaitsemisen kehäksi.

Nerokkaan itävaltalaisen kirjailijan Stefan Zweigin pienoisromaanissa "Shakkitarina" kerrotaan sivistymättömästä, miltei tylsämielisestä Mirko Czentovicista, joka ei "kyennyt millään kielellä kirjoittamaan virheetöntä lausetta", mutta pelasi shakkia mestarillisesti. Mielikuvituseton, harvapuheinen, tylsä ja leveäotsainen mestari saa laivamatkalla New Yorkista Buenos Airesiin haastajan, erään tohtori B:n, itävaltalaisen juristin, jonka menneisyyteen shakkipeli liittyy kokonaan toisenlaisena ongelmana. Oli nimittäin käynyt niin että Hitlerin astuttua Itävaltaan Gestapo oli miehityksen ensimmäisenä päivänä vanginnut tohtorin ja sulkenut tämän täydelliseen eristykseen kiristääkseen tältä tietoja luostareiden piiloonsiirretyistä aarteista. Eristys on kiristyskeinona muka hienovarainen mutta todellakin mitä pirullisin, sillä täydelliseen yksinäisyyteen jätettynä ihmismieli ennen pitkää kehittää itselleen omat kiusaajansa ja kiduttajansa, eivätkä nämä oman äänen kaiut ole välttämättä yhtään ystävällisempiä tai armeliaampia kuin mitä olisivat todelliset lihaa ja verta olevat kiduttajat. Tässä totaalisesti "eideettisessä" todellisuudessaan tohtori B. yritti säilyttää järkensä pelaamalla mielikuvitusshakkia itseään vastaan. Mutta tässä pelissä hän hävisi panoksena olleen persoonallisuutensa eheyden. Hänet pelastettiin hulluuden rajamailta, mutta hänen pelastajansa varoitti häntä enää koskaan antautumasta syvällisesti shakkipeliin.

Laivalla kirjan kertojaminä ystävineen saa kuitenkin tohtori B:n ja Czentovicin asettumaan pelilaudan ääreen. Jos tilannetta arvioitaisiin Jaenschin mukaan, vastakkain olisivat äärimmäinen B-tyyppi ja T-tyyppi. Peli on armottoman tasaväkinen, molemmilla on mahdollisuutensa. Miehet vain ovat kotoisin aivan eri maailmoista:

"Oli ilmeistä, että vieras [tohtori B.] kombinoi sata kertaa nopeammin kuin Czentovic. Joka kerta kun tämä loputtomasti harkittuaan teki päätöksensä siirtääkseen raskaalla kädellään nappulaa, hymyili ystävämme niin kuin se, joka näkee tapahtuvan jotakin kauan odotettua, ja teki heti vastasiirron. Hän oli varmasti nopeasti leikkaavalla järjellään etukäteen laskenut päässänsä kaikki vastustajan mahdollisuudet. Kuta kauemmaksi Czentovic siirsi päätöksensä tekemisen, sitä enemmän kasvoi toisen kärsimättömyys, ja odottaessa hänen suupieleensä ilmestyi harmistunut ja melkein vihamielinen piirre."

"Mutta silloin, Czentovicin siirtäessä, tapahtui äkkiä jotakin odottamatonta. Niin pian kuin tohtori B. huomasi, että Czentovic tarttui ratsuun sijoittaakseen sen, vastustaja kyyristyi kokoon kuin kissa ennen hyökkäystä. Hänen koko ruumiinsa alkoi väristä, ja tuskin Czentovic oli siirtänyt ratsua, kun vieras työnsi äkkiä kuningatarta eteenpäin ja sanoi riemuiten ääneen: "No niin! Hävisitte!" Sitten hän nojautui taaksepäin, pani kätensä ristiin rinnalleen ja katsoi Czentoviciin taistelunhaluisin ilmein. Hänen silmiinsä syttyi äkkiä palava loiste."

Kuinka ollakaan, tohtori B. siis voittaa tämän pelin flegmaattista maailmanmestaria vastaan. *"Oli tapahtunut jotain aivan hämmästyttävää. Maailmanmestari, lukuisien otteluiden champion oli luopunut taistelusta tuntemattoman miehen hyväksi, joka kahteenkymmeneen tai kahteenkymmeneenviiteen vuoteen ei ollut koskettanutkaan shakkilautaa."* Czentovic ehdottaa kuitenkin revanssia: *"Vieläkö yksi peli?"* kysyi hän. Nyt kirjan kertojaminä huolestuu tohtori B:n henkisestä kunnosta:

"Hän alkoi kuumeisen kiireisesti asettaa nappuloita uudelleen paikoilleen. Hän kokosi ne yhteen niin kiireesti, että sotilas luiskahti kaksi kertaa hänen sormiensa välistä lattialle. Minun jo entisestäänkin tuskallinen vastenmielisyyteni kasvoi eräänlaiseksi ahdistukseksi jouduttuani toteamaan hänen luonnottoman kiihkeytensä. Ilmeinen vilkkaus oli tarttunut ennen niin hiljaiseen ja rauhalliseen ihmiseen. Hänen suupieltään nyki yhä useammin, ja hänen ruumistaan värisyttivät äkilliset kuumeenpuistatukset."

Voimme aavistaa miten uusintaottelussa käy. Molemmat tyypit astuvat vielä yhden askelen omiin suuntiinsa. Tohtori B:n levottomuus ja kuume kasvavat, ja näemme miten pelin paineen kasvaessa tohtori B. yhä täydellisemmin sulkeutuu omaan sisäiseen maailmaansa. Siellä hän kuumeisesti pelaa kaikkia olemassaolevia ja myös kaikkia eideettisen mielikuvituksensa kyhäämiä mahdollisuuksia. Czentovic taas puolestaan jäykistyy yhä enemmän. Hän siirtää yhä verkkaisempaan tahtiin, hidastelee äärimmilleen. Jokainen tapahtumaton hetki on tohtori B:lle myrkkyyä. Kertojaminää lukuunottamatta pelipöydän ympärillä olevat tarkkailijat eivät näe että tohtorin yhteydet todellisuuteen katkeavat ja hän siirtyy jälleen omaan "eideettiseen" maailmaansa pelaamaan mielikuviansa loihtimaa shakkiottelua:

"Yhä enemmän minut valtasi epäluulo, että hän oikeastaan jo kauan sitten oli unohtanut Czentovicin ja kaikki meidät tässä kolkossa mielisairaudessaan, joka saattoi äkkiä puhjeta melko ankarassa muodossa. Ja totta on, että yhdeksännellätoista siirrolla tapahtui kriisin purkautuminen. Czentovic oli tuskin koskenut nappulaansa, kun tohtori B. äkkiä juuri katsomattakaan shakkilautaan työnsi lähettilään kolme ruutua eteenpäin ja huusi niin äänekkäästi, että me kaikki kokoonnuimme paikalle: "Shakki! Kuningasta uhataan!"

Czentovicille tämä on voiton hetki:

"Valitan - mutta en näe mitään shakkia. Näkeekö ehkä joku herroista, että kuningastani uhattaisiin?"

"Katsoimme lautaan ja sitten levottomina tohtori B:hen. Czentovicin kuningasruutu oli tosiaan - lapsikin sen saattoi nähdä - talonpojan täysin suojaama lähettiä vastaan. Siis mikään shakki ei ollut mahdollinen. Tulimme levottomiksi. Oliko ystävämme sitten kiivaudessaan työntänyt syrjään jonkin nappulan yhtä ruutua liian kauaksi tai liian lähelle? Väitöloomme sai tohtori B:n tarkkaavaiseksi. Hän katsoi nyt shakkilautaan ja alkoi kiivaasti sopertaa: "Mutta kuningashan kuuluu ruutuun f7, se on väärin, aivan väärin. Olette siirtänyt väärin! Kaikki tällä laudalla on aivan väärin... Sotilashan kuuluu g5:een eikä g4:ään... Tämähän on aivan toinen peli... tämä on..."

Me voisimme tietysti harrastaa pitkää älyllistä herkuttelua mestari Stefan Zweigin erinomaisen tyyppikuvauksen pohjalta. Ehkä Zweig oikein tarkoituksella pani kirjansa roolihenkilön nimeksi nimenomaan tohtori B? Eikö hänen pienimuotoinen mestariteoksensa haastakin Jaenschin typologian otteluun -- otteluun jossa Zweigin yleisinhimillinen humanismi kirjaa tililleen voiton kaikissa niissä totuudenetsinnällisissä pyrkimyksissä, jotka Jaenschin kohdalla jäivät irvokkaiksi teoriayritelmiksi? Zweig tavoittaa todellisuuden siinä missä Jaensch ja natsit sulkeutuivat omiin vääristyneisiin mielikuvamaailmoihinsa. Niistä sikisi vain projektiivista vihaa, verta ja väkivaltaa. Totuus oli taruja ihmeellisempi. Ja pahempi. Stefan Zweig oli yksi niitä jotka joutuivat pakenemaan natsia, yksi niistä itävaltalaisista neroista, joiden teoksia natsi-Saksassa poltettiin kirjarovioissa. Hän pakeni ensin Englantiin, sitten Etelä-Amerikkaan, jossa teki masentuneena itsemurhan. Mutta hänen kirjansa elivät kauemmin kuin Kolmas valtakunta. Hänen kirjansa elävät yhä. Ja yhä me voimme ammentaa niistä tarkasti nähtyjä elämäkuvia ja loputonta inspiraatiota. Juho Hollo on kääntänyt hänenkin tuotantoaan suomenkielelle.

AJAN NUOLI

1.

Merkkijonoa [////] katsellessa voisi hyvällä mielikuvituksella kokea sen olevan liikkeessä, koska se kallistuu oikealle, ja eurooppalaisina ihmisinä luemme tekstiä vasemmalta oikealle - meille on siis olemassa dynamiikka, jolla sielutamme merkit. Vastaavasti koemme että tässä: [\\\\] tapahtuu jokin takaperoinen sielunliike, pakitetaan, tai mahdollisesti on kyseessä jokin tasonvaihtelu: tullaan ylhäältä alas, tms. Nuolenpääkuvioita [>] ja [<] käytetään symboloimaan paitsi suuntaa myös esim. matematiikassa kuvaamaan suuruutta isommasta pienempään ja päinvastoin. Ovatko tällaiset symbolit syntyneet sattumalta, vai palautuuko niiden muoto johonkin näköhavaintojemme perustavanlaatuisiin rakennetekijöihin, ns. näköalkioihin? Onhan havaintopsykologia antanut viitteitä siitä, että aivojemme rakentama kuva näkemästämme todellisuudesta muodostuu juuri tuollaisista katkelmallisista muodoista, rakennealkioista, jotka havaitaan erillisinä ja jossain käsittelyvaiheessa sitten ikään kuin liimataan lopullisesti yhdeksi kokonaiskuvaksi. Jos sokeana syntyvä kissanpentu avaa silmänsä ja sen annetaan kasvaa vain valittuja vaikutteita tarjoavassa koehuoneessa, esimerkiksi sellaisessa, josta järjestään puuttuvat kaikki pystysuorat linjat, se ei myöhemminkään koskaan opi hahmottamaan tällaisia linjoja. Todellisuudessa se törmäilee tuolinjalkoihin, ovenpieliin, jne. Samoin on huomattu, että ihmislapsella vastasyntyneinä tai hyvin varhaisessa kehitysvaiheessa esiintyvät silmävammat saattavat tehdä ihmisen loppuelämäkseen "sokeaksi" joillekin aivan tietyille hahmoille. Ikään kuin siis näkemisen rakennealkioilla olisi kullakin omat kehitykselliset herkkyyuskautensa, jolloin tarvitaan aivan tiettyjä ärsykejä jotta niitä koskeva hahmottamiskyky syntyisi.

Tällaiset kysymyksenasettelut eivät pysy pelkästään kehitys- tai havaintopsykologian alueella, vaan laajenevat tiedonfilosofiseksi. Jos rakenteelliset tekijät määräävät aistimusvaliteettejamme, maailma hahmottuu meille havaintojemme atomaaristen rakenneosien ehdoilla. Maailman "mielekkyyys" on oma kokemuksemme siitä että palaset lokahtavat paikoilleen ja meille muodostuu kokonaiskuva jostakin jota kutsumme todellisuudeksi. Aistiemme rakenteelle ominaiset atomistiset palaset ovat kuitenkin vastuussa sisäämme virtaavan aistimusmateriaalin valikoitumisesta, ja voi olla, että inhimillinen tietoisuutemme on hyvinkin rajoittunutta, jos sitä voitaisiin verrata ideaaliseen "objektiiviseen" todellisuuteen. Tällaista vertailuhan emme koskaan pysty tekemään. Mutta oman rajoittuneisuutemme voimme päätellä siitä että eri aikoina olemme nähneet ilmiöt ja niitä säätelevät luonnonlait hyvinkin eri tavoin. Omat tapamme hahmottaa maailman dynaaminen kokonaisuus ovat vaihdelleet - ilmiöiden rajapinnat, alut ja loput, kuvitelmamme luonnonvoimista, syysuhdeajattelu - ajatushistorian paras tarkoitus olisi kartoittaa tällaisia kulttuuripiirille ominaisia ajatusjäsennyksiä ja niiden muutoksia. Eurooppalainen ajatushistoriamme saattaa juuri näiltä osin poiketa muun maailman menosta, ja paitsi historioitsijoiden myös nykyistä ajattelutapaamme analysoivien tiedonfilosofien tulisi havahtua tajuamaan, että heidän pohdiskelujensa "annetut" lähtökohdat kaipaavat rakenteellista, kehityspsykologista ja -historiallista taustaansa. Ehkä jonkun tulisi pikimmiten lävättää haasteellinen taisteluhansikas tiedonfilosofin silmille ja pyytää häntä katsomaan mitä näkee. Kirkkaat leimahdukset, tähdet, juovat, sahalaitakuviot, jne, saattavat edustaa suhteessa todellisuuteen jotain paljon olennaisempaa ja merkitsevämpää kuin lähtökohdiltaan epämääräisten käsitteiden varaan rakennetut täsmällisyyteen pyrkivät loogiset päättelyketjut.

Nuolenpäämerkin [>] voisi hyvällä mielikuvituksella kokea perspektiivinä, jolloin nuolenkärki olisi perspektiivin pakenemispiste. Etualalla kaikki näyttää suuremmalta, ja kauemmas mentäessä pienenee. Suuruusvaikutelma synnyttää syvyysvaikutelman tai joka tapauksessa liittyy siihen. Syvyysperspektiivin hahmottamisessa varmaan tarvitaan sellaisia näköalkioita joita nuolenpäähahmoonkin sisältyy. Sanotaan että ihminen näkee kolmiulotteisesti siksi, että ihmisellä on kaksi silmää, jotka sijaitsevat kyllin lähellä toisiaan katsoakseen samaan suuntaan ja kuitenkin kyllin kaukana toisistaan, jotta ne näkisivät saman kohteen hieman eri kulmista. Meillä on stereonäkö, samoin kuin stereokuulo - tiedämme mistä suunnasta ääni tulee, koska se saapuu toisen korvaan hieman eri aikaan kuin toiseen. Kuten yksisilmäisille on vaikeaa hahmottaa syvyyttä, puolikuuro ei osaa arvata äänen suuntaa. Silmäpuolet ovat toisinaan tuollaisia koekissojen tapaisia törmäilijöitä. Puolikuuro taas katsoo hätäntyneenä kaikkiin suuntiin hätkähtäessään autontorven törähdystä. Jos olisi sekä silmäpuoli että puolikuuro, ei tietäisi kummasta suunnasta tuleva auto olisi lähempänä ja kumpi olisi töötännyt.

Mutta perspektiivin tajuamisen ongelmat eivät tyhjene tähän. Ihmisellä on aina ollut kaksi silmää, mutta hän ei ole aina tajunnut perspektiiviä samalla tavalla. Tiedämme outoja seikkoja eurooppalaisen ihmisen varhaisilta ajoilta. Jostain syystä monissa muinaisissa kulttuureissa, joista meille on säilynyt kuvia, ei taidettu piirtää kuviin syvyysulottuvuutta. Avaruudellisen hahmottamisen omalaatuisuudesta saattaisi todistaa esimerkiksi se että ihmiset piirrettiin säännönmukaisesti vain valituista näkökulmista - ja merkillisellä tavalla. Tyypillistä oli pään kuvaaminen profiilissa, vartalon taas suoraan edestä. Huomattakoon, ettei ihminen koskaan luonnossa esiinny tällaisessa asennossa. Kysymys kuuluu: tapahtuiko ihmisen osittaminen havaintoalkioiden varassa vai muodostaako kaksiulotteisen kuvan piirtäminen jonkin erityisen suoritusongelman? Maailma on kolmiulotteinen, kuvapinta kaksiulotteinen - ja näiden välillä on jokin koko kognitiota koskeva ongelma. Kolmiulotteisten esineiden, jopa taide-esineiden, jumalankuvien tai kuvapatsaiden valmistus ei ollut ongelma, mutta kuvan piirtäminen oli. Vielä antiikin kreikkalaisten kohokuviissa jotkut hahmot on esitetty primitiivisessä piirrosperspektiivissä. Näyttikö oudosti kuvattu ihminen varhaiskulttuurien ihmisen silmissä "realistiselta"? Ihmisen vuorovaikutus maailman kanssa on kaksisuuntaista -- eikö kysymys joka tapauksessa ole koko kognitiosta, havaitsemisesta, mielikuvista, niiden ulkoistamisesta? Maisemakuvia ei tehty, tilannekuviissa esiintyvistä esineistä on kuvattu vain yksi pinta. Assyrialainen hevossrattaita esittävä kuva ei olisi kelvannut rakennuspiirustuksiksi. Vai olisiko? Kuka tietää?

Tällaiset muinaisissa kulttuureissa yleiset kuvat eivät muuten ole historiallisia harvinaisuuksia, niitä löytyy läjäpäin lähimmästä lastenhuoneesta. Lasten piirustuksissa ilmenee samoja hahmonmuodostuksen alkeita kuin muinaiskulttuurien kuvataiteissa. Lapset eivät myöskään ymmärrä perspektiivin päälle. Lapset piirtävät esimerkiksi ihmiskasvot aina edestä, ensin pyöreän pään, sitten silmät ja suun, sitten kaksi korvaa. Eikö olekin olemassa jokin profiilin piirtämisen vaihe, ennen kuin kehitytään kuvaamaan ihmiskasvoja näiden äärimmäisten näkökulmien dynaamisesta välimaastosta?

Perspektiivin tajuamisen, syvyysulottuvuuden hahmottamisen, psyykkisen liikkeen ja dynamiikan ilmentämisen ja viime kädessä ajantaju - fyysikaalisesti aikaulottuvuuden - välillä vallitsee jokin yhteys. Tämä yhteys löytyy kahtaalta. Nimittäin ihmislajin historiasta, jossa, ainakin eurooppalaisittain katsoen, perspektiivi löytyy kuvataiteesta karkeasti ottaen samaan aikaan kun ihmiset alkavat mitata aikaa ja orientoitua arkielämässään aikasidonnoisesti - eli siis keskiajan jälkeen, uudestisyntymisen, renessanssin koittaessa. Toisaalta sama yhteys löytyy nykypäivän lasten kognitiivisesta kehityksestä. Miten nämä kaksi seikkaa, perspektiivin tajuaminen ja ajantaju, kietoutuvat toisiinsa. Mikä on se kehityssisältö, joka toistuu niin historiallisessa kuin kehityspsykologisessa aspektissa?

Näennäisesti kyseessä ovat aivan eri miellelaadut. Paikalla ja ajalla ei luulisi välttämättä olevan mitään tekemistä toistensa kanssa. Mutta miksi kuitenkin niin monet dokumentoitavissa olevat seikat näyttävät kytkevän nämä asiat keskinäisyhteyteen? Jos onnistuisimme jotenkin kartoittamaan mielemme ne kudelmat joissa paikka ja aika nivoutuvat toisiinsa, eikö se lisäisi aivan ratkaisevalla tavalla itseymmärrystämme? Ehkäpä voisimme sen jälkeen myös selvemmin nähdä miten muut kulttuuripiirit, joissa mahdollisesti vallitsee perustavanlaatuisesti erilainen psyykendynamiikka havaintoalkioineen, signaloivine merkkeineen ja kognition kokonaisuuteen kuuluvine aikakäsityksineen, poikkeavat omasta eurooppalaisesta ajattelulaadustamme?

Tällaisten kulttuuristen ja kansallisten erojen esillekaivaminen ja korostaminen olisi tärkeää, koska globalisoituvassa maailmassa vallalle ovat nousut vaarallista sokeutta. Kiristyvään kilpailuun perustuva ylikansallinen markkinatalous, jolla yhden ja saman rahatalousajattelun puitteissa arvioidaan maailman kaikkia kansoja ja kaikkia ihmisiä, pakottaa käytännössä kaikki ottamaan mittaa toisistaan. Tässä kilpailussa on vain näennäisiä voittajia ja todellisia häviäjiä, ja näennäiset voittajat mieluusti selittävät häviäjien kurjan kohtalon sillä ettei näillä ole länsimaisesti määriteltyyn "menestymiseen" tarvittavia ominaisuuksia. Jospa kuitenkin ottaisimme ensin mittaa mitasta, siis omasta itsestämme, ja vasta sen jälkeen päättäisimme, mitä edellytyksiä meillä yleensä on muiden kulttuurien henkisten eväiden arviointiin.

2.

Yksi ihmislajin vankkaa sosiaalista ominaislaadua selvimmin havainnollistava seikka on ihmislapsen syntymänjälkeinen tavaton riippuvuus äidistään ja edelleen yhteisöstään: vanhemmistaan, perheestään, laumastaan, heimostaan, kansastaan. Oikeastaan riippuvuus alkaa jo aikaisemmin: äidin mahdollisuudet selvitä synnytyksestä ilman ulkopuolista apua ovat marginaaliset, ja jo raskauden aikana hänen hyvinvointinsa ja primitiivisissä kulttuureissa hengissäpysymisensäkin edellyttää erityistä toisten taholta tulevaa huolenpitoa. Ja jo ennen kuin hän on tullut raskaaksi ovat miehuuskokeissa suvunjatkamiseen kelpuutetut urokset erilaisilla keskinäisillä voimainmittelyillään valinneet hänen siittäjänsä, joka on suorittanut sopivat kosiomenot. Yhden taistelun voittaa vahvin, toisen nopein ja neuvokkain, eikä taitavin ja kunnioitetuin metsästäjä välttämättä ole se joka omaa kookkaimmat lihakset, vaan se joka hiipii hiljemmin ja keihästää tarkimmin. Primitiivisimmätkin ihmisyhteisöt turvaavat työnjakoon ja erilaistumiseen, ja näin populaatiossa säilyvät monenlaiset ominaisuudet, jotka tekevät joukosta selviytymiskykyisemmän kuin yksikään sen yksilöistä yksin olisi. Ei siis ole vain niin, että ihmislajin pienin yksikkö olisi kaksi ihmistä, mies ja nainen, vaan alusta alkaen niin, että ihminen selviää, jos selviää, vain olemassaolontaistelun haasteisiin vastaavana lajina, ei yksilönä. Ihminen on läpikotaisin sosiaalinen laji.

Vuosia kestävä symbioosi äidin ja lapsen välillä on yleisinhimillinen tekijä, josta seuraa, että kaikilla ihmisillä ja kaikilla kulttuureilla on joitakin yhteisiä, suoraan lajin biologispsykososiaalisen ominaislaadun pohjalta nousevia piirteitä. Kun ihmislapsen silmä aukeaa, se näkee valoa ja varjoja, suurempia ja pienempiä hahmoja, ja myös hyviä ja pahoja asioita. Tunteet ja tieto ovat alunperin samanmuotoisia rakenteita: kuten tunteilla reagoidaan välittömästi ja laidasta laitaan, myös maailman tiedollisiin haasteisiin vastataan vastakohtaisilla symbolisilla käsittepareilla, ja todellisuutta pyritään hallitsemaan kuvauksen ja selityksen tosi-epätosi -akselilla. Emotiivinen vuorovaikutus, tunteet ja tieto, signaalit, symptomit ja symbolit, lopulta käsitteellinen ajattelu ja koko kognitio minätietoisuuteen ja olemassaolon jatkuvuuden kokemukseen saakka - ne kaikki kehittyvät varhaisvuosien pohjalta ja kiinteästi aina tietyn olemassaolevan, sosiaalisen elämänmuodon sisällä.

Ihmisestä tulee ihminen, kun hän syntyy ihmisten joukkoon ja kasvaa ihmisten keskellä. Tiedetään tapauksia, joissa vastasyntyneitä on hylätty metsiin, ja sudet ovat omineet nämä lapset pennuikseen. Näissä olennoissa ei löydettyäessä ole näkyvissä minkäänlaista inhimillisyyttä.

Lajityypillistä yleisinhimillistä kehitystä sävyttävät sosiaalis-kulttuurisiin tekijöihin liittyvät perusinhimillisyyden erilaiset ilmiöt. Ei esim. ole löydetty yhtään ihmisyhteisöä, jossa ei ilmenisi jonkinlaista uskonnollisuutta, mutta uskontojen muodot ovat monet. Freudilaisittain katsoen kaikissa uskonnoissa kuitenkin ilmenevät tietyt yleisinhimilliset psyykkiseen kehitysprosessiin kuuluvat piirteet. Näitä ovat esim. olemassaolon kokemuksen ajallinen laajentuma niin että hyvät ja pahat teot saavat aina palkkionsa ja rangaistuksensa, jolleivät tässä elämässä niin sitten elämänjatkeessa eli tuonpuoleisessa. Myös tiedollinen puoli kutoutuu alunperin uskonnolliseen ajattelulaatuun, ja kaikista uskonnoista löytyy jokin maailmanselitys tai kosmologia, jossa kaikki olevainen pyritään jäsentämään johonkin holistiseen merkitysyhteyteen. Feuerbach on oivaltanut vahvasti miten inhimillisen kielen ensimmäiset yleiskäsitteet ovat itse asiassa jumaluuksia. Primitiivinen ihminen näki vuoren siellä ja toisen täällä, ja kun hän näki oikein suuren vuoren, vuoren jossa oli vuoren ominaisuuksia moniverroin, se merkitsi hänelle VuoriJumalaa tai VuoriHallitsijaa. Yleiskäsitteelliseen ajatteluun sisältyy jumalallista voimaa vielä nykyisissä tiedollisissa pyrkimyksissämme, kun koemme abstraktioiden kautta saavamme maailmaa haltuumme. Pienen ihmisen silmissä hänen elämänsä antaja, äiti, tai auktoriteetiksi asettuva isä, paikallistuvat ylöspäin, ja siksi läpi elämän kaikki se mikä on suurta on myös vaikuttavaa - ja jumalallista. Arvojärjestykset ovat luontaisesti hierarkioita ja arvoasteikoissa nousevat alhaalta ylöspäin. Valtarakenteet hahmottuvat pyramidiksi, jonka huipulle sijoittuu suurin valta. Näin elää meissä yhä kaikkien uskontojen äiti, vuorijumala.

Primitiivisen ihmisen kokemuksesta vuoresta ei edelleenkään ole mahdotonta tavoittaa. Tehkäämme ajatusmatka: kuvitelkaamme itsemme vuoren juurelle. Vuori olisi korkea, sen luminen huippu olisi joskus näkyvässä, usein kuitenkin sumujen sekaan häipyneenä, joskus taas pilvien yläpuolella ikään kuin toisessa todellisuudessa, taivaassa. Vaikka se olisi iso, se mahtuisi silmiin yhtenä näkynä. Sen perspektiivi pettäisi meitä: vaikka se on kilometrien päässä ja kilometrien korkuinen, se näyttäisi olevan tuossa ihan lähellä. Kun lähtee kulkemaan sitä kohti hämmästyy matkan pituutta. Usein vuori yllättää valloittajansa. Lähdet matkaan haastajana, ja kauan hautomasi tarkoitus on kohdata kasvoista kasvoihin vuoren huipulla asuvat jumalat, mutta saat huomata, että olet liikkeellä liian heikoin eväin. Matkan pituus, nousun jyrkkyys, rasitukset, kaikenlaiset koettelemukset ja arvaamattomat vastoinkäymiset vievät voimasi. Tuntuu todellakin siltä kuin seinä olisi noussut pystyyn. Hyvä jos hengissä selviät. Se mikä alhaalla laaksossa näytti helpolta osoittautuu ylivoimaiseksi kuin Baabelin tornin rakentaminen. --- Ei, on varmaan parempi tyytyä katselemaan vuorta kauempaa. Antaa sen houkuttella, mutta torjuttakoon sen kutsu. Olkoon vuori tuolla jossakin, parhaiten sen tuntee sisällään. Siihen liittyy sen merkillinen mystiikka, sitä ei tiedä, onko se elävä vai kuollut. Jos vuoren juurella olisi mökki, aamulla voisi mennä ikkunaan ja katsoa vuorelle. "Miltä vuori näyttää tänään?" "- Se on tyyni ja kaunis, mutta jotenkin uhkaava. Toivottavasti se ei tee mitään." "Entä miltä vuori näyttää yleensä?" "- Se on jyhlä, pysähtynyt ja seesteinen, ikään kuin omissa oloissaan."

Muuan tavanomaisin aihe, jota maisemamaalauksessa toistuvasti kuvataan, samanlainen kliseinen kohde kuin ovat omassa sarjassaan kukkasommitelmat tai hedelmä-asetelmat, suorastaan jonkinlainen halvan tusinataiteen ikoni on maisemakuva, jossa etualalla on vettä, ehkäpä jokin lähde, virtaava joki, mahdollisesti taempana olevan putouksen suvanto, sitä reunustamassa puita tai pensaistoja jotka antavat syvyysperspektiiviä, ja kaiken takana, jossain kauempana, jylhänä kohoava vuori, jonka huippu näyttää ikään kuin valaistulta. On kuin sitä glorifioisi jokin ylimaallinen puhtaus. Öljyvärimaalauksen taitajat ovat kehitelleet harrastajillekin sopivia reseptejä, joita noudattamalla tällaisen vuorimaiseman maalaamisen tekniset työvaiheet voidaan suhteellisen helposti omaksua. Ja kun perustekniikka hallitaan, samaa kaavaa voidaan hyödyntää käyttäen erilaisia värejä, jolloin veden heijastukset, valon siilautuminen puiden lehdistöissä ja itse vuorikin näyttäytyvät valinnaisesti aamu- tai iltauringon valossa, poutapäivän leppoisassa paisteessa tai synkän myrsky-yön kohtalokkaissa tunnelmissa, jne. Ei liene ihan sattumaa, että tällainen ikoni yleensäkin on syntynyt ja kehittynyt. Siinä kiteytyy jokin ikuinen idea, jokin myytin- tai taianomainen asetelma, jotkut ikuiset elementit, kutsun ja kaipauksen tunteet, läheisyys ja välimatka, perspektiivin idea -- ja kun nostamme katseemme maalarin kankaalta ja jäämme miettimään menneisyyttä, kauniilla tavalla se seikka, että tällaista ikoninomaista vuorimaisemaa toistetaan tämän päivän todellisuudessa lukemattomin loputtomin kopioin, kertaa pitkää historiallista perspektiiviä, jossa tuo aihe on elänyt merkityksellisenä ihmisen primitiivisiltä alkuajoilta asti.

3.

Joskus taivaanrannalle horisonttiin on kerääntynyt massiivisia kumpupilviä, ja auringon osuessa pilvenharjoihin ja valaistessa niitä ne näyttävät erehdyttävästi lumipeitteisiltä vuorilta. Nämä massiiviset kilometrien korkuiset muodostelmat luovat samanlaisen perspektiiviharhan kuin oikea vuori: ne näyttävät olevan paljon lähempänä kuin mitä ne tosiasiaassa ovat. Ehkä primitiiviset ihmiset kiipesivät vuorelle päästäkseen pilvien päälle. Ehkäpä he pääsivätkin - pilvien yläpuolelle nouseminen on mahdollista - ja niin kuvitelmat ja todellisuus löivät kättä keskenään. Näin tapahtui myös siinä, että pilvet ovat tosiasiaassa samaa ainetta kuin vuorenhuippu: lunta, kiteitä, jäätä. Sanotaan että todellisuus on tarua ihmeellisempää, mutta primitiiviselle ihmiselle kaikki oli totta. Mitä hän mahtoi kokea, mitä ajatella? Vuorella oli sielu, pilvillä oli sielu, maailmalla oli sielu.

Lapset kuvittelevat aina pilvien esittävän jotakin. Kaikella mikä on lapsen maailmassa on esineistyyvä luonne, muotoja olennaistava ja tunnistava mieli, ja esineistäminen luo epämääräisyyteen esittäviä hahmoja, rajaviivoja ja -pintoja, alkuja ja loppuja. Eläytymällä tällaiseen ajattelun varhaisvaiheeseen voidaan nähdä myös yhteys paikan ja ajan hahmottamisen välillä, sillä alut ja loput jäsentävät niin avaruudellista tilaa, paikkaa ja matkaa, kuin aikaakin.

Lapsen havainnot tapahtuvat jonkinlaisessa "tunnelimaailmassa", jossa intensiteetti saattaa olla vahva, mutta suhteellisuudentajun tarvitsema laaja-alaisuus jää ulkopuolelle. Lapsen ajatusmaailma on suppea erityisellä tavalla: sekä paikallinen että ajallinen lokalisointi on puhtaan kokemuksellista eikä mitenkään tiedollista. Lapsi ihmettelee mistä pilvet tulevat ja mihin ne menevät. Taivaanranta on lapsen tapahtumahorisontti, maailma alkaa siitä ja loppuu siihen. Syysuhteita ei tällaisessa maailmassa tietenkään ole olemassa, itse asiassa syysuhteiden taju kehittyy vasta suhteellisen myöhään, joskus kun lapsi on jo toisella kymmenellä. Lapsen mielessä "sää" ei ole maapallon ympäri levittäytyvien ilmavirtausten, matala- ja korkeapaineiden, lämpötilojen, tai yleensäkin minkään tiedollisen selityksen määrittämä ilmiö, vaan taivaankannen alla vallitseva kokemuksellinen tila. Tällaista

maailman välitöntä kokemista, kokemusyhteyttä ja elämystäyteyttä, aikuiset voivat lapsilta vain kadehtia. Lapsi voi aivan hyvin kuvitella pilvien putoavan tai taivaan romahtavan, ja aurinko todellakin on taivaallisen olennon rattaiden kultainen pyörä, joka loistaa tulisenä jumalan karauttaessa päivittäin yli taivaanlaen. Ehkäpä aurinko nostetaan joka aamu ylös taivaalle kuten lippu salkoon - liput eivät nimittäin ole mitä tahansa taivaan tuulissa hulmuavia värikkäitä kangasrättejä, vaan pyhiä merkkejä, palvottuja ja kunnioitettuja, ihmistä ja elämää suurempia symboleita, joiden puolesta aikuisetkin taistelevat ja uhraavat henkensä. --- Kasvaessaan lapsi sitten ihmettelee ja kyselee kaikkea, ja ihmettely nousee kokemusten, kun taas kysymykset ja vastaukset olemassaolevan kielen ja käytettävien käsitteiden pohjalta. Näin ilmiöt saavat tiedolliset määrityksensä ja mielensä. Mutta alkuperäiset kokemuksen ehdot ja alkuvoimaiset kokemukset eivät pyyhkiydy koskaan kokonaan pois tiedollisten selitysten tieltä, vaan nämä sisällöt, tai vähintäänkin jokin olennainen niihin liittyvä mielekkyyden peruselementti, säilyvät psyyken kytkentäkaavoina ja ajattelun käyttövoimana elämän loppuun saakka.

Kuka muistaa omasta lapsuudestaan kokemuksen, kun pimeällä liikuttaessa kuu seuraa kulkijaa? Esim. kävellessäsi kuu tuntui joka askeleella tulevan mukasi, ja jos pysähdyit äkisti, myös kuu pysähtyi välittömästi. Tuo kokemus johtuu mainitusta "tunnelimaailmasta": lapsi hahmottaa kaiken intensiivisesti ja "lähelle", kuin jonkinlaisen suurentavan mutta hieman sumean putken läpi. Lapsen maailmassa ei hahmotu etäisyyttä, syvyysulottuvuutta, koska havainnosta puuttuvat perspektiiviä muodostavat etäisyyden "välittäjät". Ne jäävät lapsen maailman ulkopuolelle. Vielä kouluikäisetkään lapset eivät hahmota esim. liikennettä samalla lailla kuin aikuiset, ja tässä suhteessa lapsia voitaisiin verrata edellä mainittuihin puolikuuroihin ja -sokeisiin. Lapsi hahmottaa kuunkin ikään kuin samaan tasoon maiseman muiden kiintopisteiden, kuten talojen kattojen, puunlatvojen, tms. kanssa, ja siksi kuu näyttää lapsen silmissä vilistävän suhteessa noihin lähituntumassa oleviin maamerkkeihin. Siellä, kattojen yläpuolella, se seuraa kulkijan mukana, ja näin syntyy mystinen yhteys lapsen tietoisuuden ja kuun välillä.

Tällaisessa orastavassa itsetietoisuudessa on selvästi näkyvillä se maailmanhahmottamisen paikallinen "tunneli", jonka myöhempää vaikutusta mahdollisesti on sekin, että aikuisenakin näemme esim. nousevan ja laskevan auringon, tai lähellä taivaanrantaa matalalla köllöttävän täyteläisen keltaisen kuun kuin paisuneina, kookkaampina kuin mitä ne todellisuudessa ovat. Maalauksissa voimme esittää ne mielikuviamme vastaavina, mutta harmiksemme esim. normaalilinsseillä otettuihin valokuviin näiden romanttisten hetkien koko pakahduttava täyteys ei tallennu. Mutta paitsi paikallisuuteen, tuollainen kokemuksellinen tunneli johtaa toisessa suunnassa myös oman itsen olemassaolon tiedostamiseen, eli orastavaan oman olemassaolon jatkuvuuden kokemukseen. Siitähän on myös kysymys: kuu on taivaalla, mutta pieni tarkkaaja tietoinen jokaisesta askeleestaan. Ja niinpä "tunneli" on myös ajallinen - se kytkee yhteen maailman paikan ja psyyken ajantajun. Ulkoisen ja sisäisen suhde saa rinnalleen paikan ja ajan suhteen.

Ulkoinen, niin sanottu objektiivinen todellisuus, siis reaali maailma, ja havaitsemisen ehdot, eli subjektiivinen psyykinen apparaattimme, elävät aina erottamattomina, toistensa ehdoilla ja toisiaan täydentäen - ja aivan samoin lankeavat paikka ja aika aivoissamme yksiin. Ne ovat samaan kognitiiviseen toimintakokonaisuuteen kuuluvia, toisiinsa tukeutuvia elementtejä, yhdessä syntyneitä, yhdessä kasvavia ja kehittyviä. Tämä yhteys esiintyy jo primitiivisessä mielessä, ja se on jäljellä vielä Einsteinin suhteellisuusteoriassa. Kuin sattumoisinko se, mikä alunperin on kokemuksellisesti yhteistä, löytää lopulta toisensa myös ulkoistettuina fysikaalisina suureina, ulottuvuuksina, tilana ja aikana?

4.

Eurooppalaisella keskiajalla myös aika oli pysähtynyttä. Elämänjärjestys, jossa kaikki oli paikallista ja paikallaan, jossa jokainen tiesi paikkansa, kadotti paitsi dynamiikan ja dramatiikan, myös ajantajun. Kuvat esittivät ikuista Madonnan ikuinen Jeesuslapsi sylissä, ja ikuinen äidillinen huolenpito kuvastui Madonnan katseesta. Muut kuvat, jotka useimmiten nekin esittivät raamatullisia aiheita, olivat vailla perspektiiviä. Puhutaan ns. arvoperspektiivistä, jolla tarkoitetaan sitä että tärkeät henkilöt tai tapahtumat on piirretty kuvissa suuremmiksi kuin vähemmän tärkeät. Arvoperspektiiviä voi hyvin pitää lapselle ominaisena ajatusjäsennyksenä. Näin raamatulliset oppisisällöt välittyivät esim. kirkkomaalauksissa - kuvat olivatkin jonkinlaisia lukutaidottomille tarkoitettuja sarjakuvia, joissa raamatun kertomukset ja opetukset havainnollistuivat. Altaritaulut, kirkkojen seinä- ja kattomaalaukset - kaikissa niissä tavoiteltiin ikuisia ideoita. Luonnonmukainen perspektiivi puuttui. Vielä myöhäiskeskiajan maalauksissa maisemat näyttivät käsittämättömästi nurinkääntyneiltä. Sellaisia saattaisi piirtää nykyisin pikkulapsi, mutta aikuiselle tuollaisen näkökuvan tajuaminen tuottaa vaikeuksia.

Jos historiasta pitäisi osoittaa taitekohta, jolloin eurooppalainen ihminen tulee täysi-ikäiseksi, ts. tulee tietoiseksi itsestään ja alkaa tajuta tekojensa vaikuttimet ja vaikutukset, eli siis se kypsyyden aste, jolloin ihminen kasvaa yksilölliseen vastuuseen omista tekemisistään, monin perustein tämä taitekohta sijoittuisi keski- ja uudenajan taitteeseen, ns. renessanssiin. Jumalallisen ilmoituksen pyhittämä keskiaikainen teokratia ei tuolloin tietenkään tehnyt mitään täydellistä äkkikäännöstä, vaan renessanssia on katsottava pitkänä kypsymisilmiön kautena, jolloin uusi tietoisuus vähin erin mutta väistämättömästi murtautuu esiin keskiajan koteloituneesta munankuoresta. Murroskausi kestää hyvin väljästi määriteltynä parisataa vuotta, jostain vuodesta 1300- johonkin vuoteen 1500-. Sen nimeksi sopii hyvin "uudestisyntyminen", ainakin kahdesta selvästi erottuvasta syystä.

Tuona aikana nimittäin elpyy sellainen hengentoiminto kuin muisti. Koko tuhatvuotisen keskiajan, karkeasti ottaen, oli ihmisten ajantaju nollautunut. Ajallisen perspektiivin puuttuminen merkitsi maailman rajoittumista myös paikallisesti: keskiajan ihmisen tapahtumahorisontti rajoittui siihen mikä oli paikallista nykyhetkeä. Psykeen dynaamisten kaarien puute kutisti myös muistitoiminnon. Mielenlaadun avartuessa alkoivat aikamatkat menneisyyteen, antiikkiin, latinan kautta kreikkaan. Oppineet kiinnostuivat uudelleen Aristoteleesta, joka, kuten koko antiikin sivistys, koki uudelleensyntymisen. Pysähtyneet vedet alkoivat virrata jälleen. Toinen syy, miksi nimitys uudelleensyntymisen on kuvaava, liittyy psyykkisen murroksen ominaislaatuun. Menneet elämänvaiheet rekapituloidut, saavat uuden merkityksen, kun tietoisuus uudistuu ja näyttää menneisyyden uudessa valossa. Renessanssiajassa tapahtui paljon sellaista, joka vastaa nykyisessä yksilökehityksessä murrosikää ja siinä tapahtuvia muutoksia. Murrosiässä ihminen "syntyy aikuisuuteen" - sanotaan, että vakava ajattelu herää tuolloin, ihminen tulee uudella tavalla tietoiseksi itsestään, alkaa esittää uusia kysymyksiä, rakentaa itselleen maailmankuvaa ja maailmankatsomusta. Henkiset eväät ovat tässä tärkeimmät, ja renessanssi tarjoaakin todistuksen siitä miten historiassa henki kulkee aineen edellä. Uusi ajattelu edeltää uutta elämänmuotoa. Hengenmuodot uudestisyntyvät ensin, käytännöt seuraavat jäljessä.

Kuten Spengler mahtavassa historiarunoelmassaan kertoo, Euroopan uudelleensyntymisen aamunkoitossa rakennetaan mahtavia katedraaleja, joiden sisäinteriööri, tila-avaruus, ulottuu taivasiin ja huimaa päätä, ja samaan aikaan, osana samaa aikalaisajattelun muutosta, kirkonkellot alkavat soida ja mitata aikaa. Tämä ei ole uskonnollinen, vaan tiedollinen herääminen, ja olennainen osa tiedosta on puhdasta psykologista minä- tai itsetietoisuutta. Sen puitteissa ihminen jäsentää itsensä uudella tavalla niin tilan kuin ajan suhteen. Syntyy uusi tapa hahmottaa maailmaa, koota havainnot, rajata tapahtumien alut ja loput, ja asettaa uudet koordinaatit, ulottuvuudet, joissa oma olemassaolo ja nyt myös sen jatkuvuus koetaan. Juuri oma minä ja sen jatkuvuus ovat uuden ajan uusi ominaisuus. Keskiajalla koko olemassaolo oli depersonalisoitunutta, kokemuksellisesti epäyksilöllistä. Oma minä merkitsee itsetietoisuuden nousua paikalliseksi käpertyneen elämänmuodon yläpuolelle - se merkitsee persoonallisuutta ja perspektiiviä - ja ajan tajuaminen taas tarkoittaa vapautta kuvitella menneitä ja tulevia, kuvitella vaihtoehtoja, analysoida tapahtumia ja vetää johtopäätelmiä sekä tehdä ennusteita. Tämä renessanssin henki avaa ja näyttää tietä tulevalle tiedon ja välineellisen järjen maailmalle. Joskus, hieman myöhemmin historiassa, tulee mahdolliseksi siirtyä näiden uusien henkisten resurssien varassa keskiajalle ominaisesta deduktiivisesta ajattelulaadusta induktiiviseen päättelyyn. Sitten, vielä hieman myöhemmin, syntyvät syysuhdeajattelun pohjalta luonnontieteet.

Keskiajan depersonalisoituneessa olemassaolossa maailman koettiin koostuvan Jumalan ajatuksista ja kirkko oli Kristuksen ruumis. Käsitteenmuodostuksen magia salli konkreettisen ja metaforisen tason sulautua toisiinsa. Sana oli Sanaa, Ilmoitettua Totuutta, ja Totuus oli olemassa Totuutena, kaiken maallisen tavoittamattomissa, jossain henkilökohtaisen tai persoonallisen, sikäli kuin näitä käsitteitä mitenkään voi kuvailussa käyttää, ulkopuolella. Totuus oli havaintojen ulkopuolella vastaavalla tavalla kuin perspektiivi lapsen havaintomaailmassa. Ja kuten lapsen kokemus perspektiivistä ei sisällä niitä ominaisuuksia, joita me suuressa viisaudessaamme perspektiiviltä odotamme, samoin keskiajan ihmistä puhutellut Totuus ei vastaa alkuunkaan sitä mitä me totuudellisuudelta edellytämme. Mutta aikalaiden ajattelun ominaislaadulle se riitti, tai ei pelkästään riittänyt vaan muodosti sen olennaisen osan. Ihmiset käyttäytyivät muuttumattoman, miltei kivettyneen elämänmuodon ohjelmoimina, kokivat elämänsä yhtä mielekkäänä kuin mekin, ja selittivät sisäistetyillä uskonnollisilla dogmeilla maailman ja oman paikkansa maailmanjärjestyksessä. Sisäistämisen asteesta kertoo jotain se että pysähtynyttä hengenlaatua kesti likipitään tuhat vuotta. Jos kulttuurille annetaan arvosana sen mukaan miten hyvin se vastaa niihin kysymyksiin joita sen puitteissa voidaan asettaa, keskiaika olisi varmaan Euroopan historian onnellisin ajanjakso.

Historiallisen muutoksen edellytyksenä on aina se että tapahtumahorisontit murtuvat ja perspektiivit järkkyvät. Muutoksen masinoijana voi toimia uusi kokemus tai uusi ajatus, tunne tai tieto, taide tai tiede, sillä nämä näennäisesti erilaatuiset kognition toimintalinjat palautuvat samoihin ajatusapparaattimme perusvirityksiin. Suuret murrokset tarkoittavat juuri sitä että muutos tapahtuu laajalla rintamalla, ja moni näennäisesti erillinen asia järkkyy yhtäaikaisesti. Voidaan siis puhua aikakausista ja niiden sisäisestä, tiettyä yhtenäisyyttä ylläpitävästä "hengestä", jonka repeämät joko paikataan entisin eväin, tai sitten ne romahtavat kokonaisuuksina, kun niiden kantavat rakenteet sortuvat. Keskiaika oli mitä kiinteimmän ja omaehtoisimman hengen tuhatvuotinen valtakunta, ja murentuessaan tämä monoliitti tarvitsi paikka-aineen jokaiseen halkeamaansa. Siksi koko joukko uusia, näennäisesti erilaisia hengenmuotoja tuli esille. Niitä eritellessämme meillä on ainutlaatuinen tilaisuus psykohistorialliseen analyysiin - tilaisuus oppia jotain olennaista ihmisestä ja hänen elämänmuotojensa perustuksista.

Joskus renessanssin aikaan maalauksiin sitten ilmestyy perspektiivi ja syntyvät säännöt, joilla syvyysulottuvuutta hallitaan. Itse asiassa taidehistoria on, hämmästyttävää kyllä, tietävinään jokseenkin täsmällisesti, milloin keskiaikaisten pyhäinkuvien tyypillinen pysähtynyt estetiikka vaihtui maallisen mallin mukaiseen dramatiikkaan, ja arvoperspektiivin korvaava luonnonmukainen perspektiivi astui mukaan kuvaan. Se tapahtui Giotton maalauksessa "Ristittäotto", joka valmistui noin 1304-6. Maalaus esittää nimensä mukaista tilannetta tavalla, joka oli uusi: Jeesuksen läheiset esiintyvät yksilöinä, heidän tuntemansa lohduon epätoivo ja suru on vangittu kankaalle, ja tilanteen dramatiikka ilmenee henkilöiden asennoista, eleistä ja suhteista toisiinsa. Vaikka kultaiset gloriat kehystävät kaikkien päitä, jopa taivaalla liihottelevien pienten enkelien, ihmiset hämmästelivät nimenomaan kuvan "realistisuutta". Sanottiin, että kuva esitti todellisuutta niin elävästi, että oli aivan kuin kaikki tapahtuisi todella silmien edessä. Jälkikäteistarkastelussa tätä todellisuusefektiä ei enää ole helppoa tavoittaa. Mutta aivan samanlaisen todellisuusefektin teki Masaccion fresko "Pyhä kolminaisuus" v. 1427. Ihmiset kaikkialta saapuivat Firenzen Santa Maria Novellan kirkkoon katsomaan taulua, josta ei ensinäkemältä voinut uskoa, että se oli maalattua pintaa: oli kuin taiteilija olisi tehnyt seinään aukon, josta näkee toiseen huoneeseen. Näiden taulujen on aikanaan täytynyt tehdä valtava vaikutus niitä katseleviin ihmisiin. On luultavaa, että juuri nämä esimerkit ovat jääneet historiaan niiden saaman poikkeuksellisen huomion vuoksi. Kehityksen suuressa kokonaiskuvassa oli kuitenkin vain ajan kysymys milloin ja missä perspektiivi ilmestyisi kuviin.

Hieman myöhemmin myös päivänpaiste, valo, otettiin mukaan maalauksiin. Urbinon hovissa toiminut omalaatuinen mestari Piero della Francesca, joka muuten kirjoitti jo oppikirjojakin perspektiivistä, käytti auringonpaistetta luomaan koko kuvapinnan kattavan valaistuksen maalauksessaan "Kristuksen ruoskiminen" vuodelta 1460. On kuin joku suuntaisi tauluun voimakkaan valonheittimen - kuvasta tulee tietoisuuden näyttämö, ja tämän tietoisuuden valossa voidaan esittää jotain joka ei aikaisemmin olisi ollut mahdollista. Ilman valoa taulussa toteutuisi selvä tilanjako, koska kuva esittää kahta erillistä, omaehtoista avaruudellista tilaa, joissa kummassakin tapahtuu oma tarinansa. Toinen tarina on Kristuksen ruoskiminen, kaikkine siihen liittyvine syvine merkityssisältöineen. Toisessa taulunpuoliskossa keskustelevat urbinolaiset porvarit politiikasta. Millaisin juonellisin langoin nämä näytelmän tarinat liittyvät toisiinsa, siitä on esitetty erilaisia tulkintoja. Mutta se ei ehkä ole edes oleellista. Joka tapauksessa taulussa näyttäytyy meille pienoiskuva koko renessanssista ja sen hengestä. Läsnä ovat menneisyys, nykyhetki, ja uusi tietoisuus, joka mahdollistaa uuden tavan tajuta asioita.

Tällainen maalaus tarjoaa mainion esimerkin siitä miten uudet hahmotustavat ja tajunnansisällöt tunkeutuvat vähitellen entisten maailmanainesten halkeamiin. Mutta vaikka valo loi uuden lisäelementin, sillä ei historiallisesti ottaen pitkän päälle onnistuttu pelastamaan entisiä sisältöjä, vaan maalaustaide kehitti piankin valoa varten sitä vastaavat uudet sisällöt. Tällainen oli ensikädessä renessanssihengen mukainen hyvin yksilöllisyyttä korostava muotokuvamaalaus. Valoa käytettiin myöhemmin monin tavoin hyväksi maalaukseen liittyvän informaation välittäjänä. Voisi niinkin nähdä, että renessanssi kylvi ne siemenet, jotka puhkesivat lopullisesti kukkaan neljäsataa vuotta myöhemmin impressionismissa. Impressionismissahan toteutuu puhtaimmillaan idea valolla välitettävästä syvyysvaikutelmasta.

Havaitsemisen, tietoisuuden ja ajattelun ongelmissa on kyse monenlaisista asioista, ja yksi mahdollinen tarkastelujen lähtökohta ja aspekti liittyy kehitykseen. Tuskin kannattaa kiistää, etteikö ihminen niin lajina kuin lapsesta aikuiseksi varttuvana yksilönä kokisi jonkinlaisen universaalia muotoa olevan kehitystapahtuman. Primitiiviset ihmiset olivat ja ovat jossain suhteessa samanlaisia kuin kehittyneen kulttuurin lapset. Perspektiivin hahmottamisen ja ajan tajuamisen suhteen kehitysaste varmasti merkitsee jotain. On jokin porras, jossa syvyytulottuvuus tuntuu tuovan ajan mukanaan. On kuin matkan laajentumana kuvaan tulisi aika. Aika ei kuitenkaan ole mitään aistein välittömästi havaittavaa, sillä ei ole omia käsitteitään, nimenomaan ja pelkästään sitä kuvaavia sanoja. Sanat joita kielessämme käytämme ilmaisemaan matkaa ja aikaa, ovat paljolti samoja - molemmissa yhteyksissä puhumme luontevasti esimerkiksi aluista ja loppuista. Onko aika sitten muutakin kuin paikallisesta maailmasta "ajantajun" alueelle siirrettyjä käsitteitä? Mielikuviamme niin paikasta kuin ajasta rakentavat tietynlaiset havaintoalkiot, mutta kuten historiasta tiedämme, tällaisten käsitealkioiden varaan rakennetut kuvat eivät välttämättä vastaa fysikaalista todellisuutta. Joskus ajattelun paradigmaattiset alkukuvatkin järkkyvät: mielikuvamme ajasta muuttui totaalisesti suhteellisuusteorian myötä. Tässä yhteydessä voimme nähdä, miten kokemuksellisen todellisuuden ja käsitteellisillä operaatioilla työstytyjen fysiikan lakien välille jäi tyhjää tilaa, jonkinlaista väljyyttä, joka mahdollisti tieteellisen kehitysaskelen tai paremminkin melkoisen hypyn. Uudet fysikaaliset työkalut käsissämme voimme lähteä jälleen vuorta valloittamaan - meillä on realistisempi näkemys siitä miten kaukana huippu on.

Miten sitten "kuva" maailmasta muodostuu aivoissamme, ja miten erillisen ongelman esimerkiksi kolmiulotteisen kuvan piirtäminen jollekin pinnalle muodostaa, emme tiedä. Ei ole edes varmaa, onko meillä mahdollisuutta ymmärtää tätä. Kun keskiajan ihminen piirtää pinnalle kuvan, pinta on hänelle erilainen väline kuin myöhempien aikojen maalareille. Pinnalle hän järjestää maailmansa rationaalisen rakenteen, eikä pinta siis ole ikään kuin ikkuna maisemaan. Jos katselemme esim. itse omassa lapsuudessamme tekemiämme piirustuksia, eläytymiskykymme kuitenkin loppuu kesken, kun yritämme uudelleen tavoittaa sen tavan jolla maailma havainnoillemme "aukesi" lapsena. Muistilla on rajoituksensa - se toimii nykyhetkestä käsin, ja katsoessamme kauas taaksepäin omaan menneisyyteemme on kuin yrittäisimme nähdä vedenpohjan hieman samean veden läpi. Emme kuitenkaan voi ajatella, että historiassa olisi aina uudelle ajalle asti piirretty perspektiivittömiä kuvia jonkin toissijaisen syyn vuoksi, esim. vain siksi että jokin esteettinen muoti niin määräsi. Tyyliuunnilla on roolinsa, mutta tyylin ja kehitysasteen vaikutusten ero on siinä, ettei mikään estetiikka kata sataprosenttisesti tuhansien vuosien historiaa. Kuitenkin perspektiivittömyys kattaa.

Kun kaikkiin kehityspsykologisiin ongelmiin vielä lisätään päälle se että elämme aina yhteisöissä ja että näissä yhteisöissämme syntyy sellaisia omaehtoisia ja traditioita muodostavia ilmiöitä kuin "taide", joka elää omaa elämänsä tyyliensä ja muotiensa vaihteluissa, soppa onkin valmis. Epäilemättä kulttuuri omalta osaltaan vaikuttaa siihen mitä todellisuudesta ja todellisuudessa hahmotamme. Mahdollisesti esim. nuo varhaisen kehitysvaiheen aikana tapahtuvat vuorovaikutuksen perusmallit välittävät myös jonkinlaisen kulttuurisen ohjelman. Ehkä aivomme karsivat tietyt potentiaalit pois kuvasta ja rakentavat "tietoisuutemme" perustat ja sitä tietä koko myöhemmän kehityksemme juuri tietynlaisiksi? -- Jälleen tässä yhteydessä saamme muistutuksen siitä miten tärkeitä sellaiset sanat kuin "tietoisuus" ovat. Ilman tällaista käsitettä emme pystyisi edes kuvaamaan näitä käsittämättömiä ilmiöitä.

Synnymme kaikki eräässä mielessä valmiiseen maailmaan. Kieli, joka on intersubjektiivista, sisältää käsitteet joilla todellisuus kuvataan ja määritellään, ja lapsen on kasvaessaan ensin tyytyminen näissä käsitteissä annettuun totuuteen. Aivan alussa ajattelu operoi käsitteiden sisältämällä lähtökohtaisella totuudella. Kaikki lähtee liikkeelle varmuudesta, kuten Wittgenstein esittää: on ensin opittava puhumaan totta, vasta sitten voi valehdella. Sikäli kun kielen käsitteet myöhemmissä yhteyksissä osoittautuvat epätydyttäväiksi, niiden sisältöä on rukattava, mikä tarkoittaa käytännössä sitä että ne on muiden käsitteiden avulla määriteltävä uudelleen. Jotta kehitystä tässä suhteessa yleensä voisi tapahtua, kielen käsitteiden on oltava jollain tavalla väljiä - niiden on niin sanotusti hengitettävä. Jos kaikki käsitteet olisi toisten käsitteiden avulla määritelty pysyvästi ja täsmällisesti, siis ikään kuin niiden sisällöt ja merkitykset ehdottoman eksaktisti lukkoonlyöden, palaisimme käsitekiinteään keskiaikaan. Tällöin kehitys pysähtyisi ja muutos katoaisi maailmasta. Katoaisivatko muutoksen mukana myös syvyys ja aika? Kuka tietää? Näihin kysymyksiin meillä ei ole vastausta.

Käsitteelliseen selvyyteen pyrkiessään filosofit ovat pakotettuja harrastamaan melkoista käsittehämmennystä. Välittömän näkemisen ja käsitteellisen kehittelyn ero tulee hyvin esille tavassa jolla paikkaa ilmaisevat käsitteet jonkin kongnitiivisen kehitysaskelen myötä siirtyvät kuvaamaan aikaa. Filosofiasakin on käytäntönä, että uusia merkityksiä ja käsitteitä kehitetään entiseltä pohjalta - ja näin opillisesta filosofiasta on jo ammoin muodostunut omaehtoinen, omat edellytyksensä ja menetelmänsä määrittelevä toimiala. Kautta vuosisatojen ovat filosofit hautautuneet hämäriin tutkijakammioihinsa uppoutuen äärimmäisen epäkiitollisiin käsitelmäärittelyihin ja -pyörittelyihin. Mutta samaan aikaan ovat taiteilijat maalanneet näkynsä seinille ja kankaille, ja noissa töissä maailman muodot saattavat olla paljon paremmin nähtävillä kuin filosofien selityksissä.

6.

Sanotaan että eurooppalainen kulttuuriperintömme sisältää lineaarisen aikakäsityksen, eli meille aika on jotakin joka etenee suoraviivaisesti, suuntaa menneisyydestä nykyhetken kautta tulevaisuuteen. "Ajan nuoli" on se metafora jolla tätä ilmaistaan. Ehkäpä jotkin perustavanlaatuiset havainto- tai ajattelualkiot länsimaisessa mielessä ovat todellakin erilaisia kuin itäisten kulttuurien ihmisillä, sillä siellä tavallisempaa on ajan tajuaminen jonakin uusiutuvana, toistuvana, kehämäisenä. Länsimaailmassa, johon ilmeisesti niin Assyrian, Babylonian kuin Egyptinkin varhaiskulttuurit on laskettava, sai kulttuurisena perusratkaisuna jalansijan äännekirjoitus, joka luultavasti tarkoittaa erilaisia kognitiivisia alkukuvarakenteita kuin itäisten kulttuurien kuvakirjoitus. Ehkäpä myös ajan alkiot rakentuvat näillä varhaisilla kehitystasoilla. Antiikin kreikkalainen filosofi Herakleitos sanoi: "Ei ole mahdollista astua kahta kertaa samaan virtaan, sillä kaikki koko ajan hajoaa ja yhdistyy ja lähenee ja loittonee." Tästä katkelmasta katsomme tarvitsemme opillista pelkistystämme varten vain alkuosan, joka on selvä mielikuva. Olemme kuitenkin jossain matkan varrella pelkistäneet vielä tuon mielikuvankin, ja sanomme: "Kaikki virtaa." Tämä taas on jo kielikuva. Herakleitokselta säilyneet katkelmat, jotka Pentti Saarikoski on ansiokkaasti suomentanut, pysyttelevät läpensä konkreettisina mielikuvina, joihin aika on sisäänrakentunut tapahtumisen muodossa. Mutta ilmeisesti meidän on enää mahdotonta kokea sitä ajallisten alkioiden rakennetasoa, jonka varassa antiikin ihminen hahmotti todellisuuttaan. Surullisinta on, jos opillinen filosofointi sokaisee ymmärryksemme, emmekä tajua, että vain paluu tällaisten havainto- ja ajatusalkioiden perustasoille on ainoa tapa todella ymmärtää antiikin maailmaa.

Syntyvätkö ajalliset rakennealkiot eri tavalla kieleen joka päätyy käyttämään kuvakirjoitusta kuin kieleen, jolle äännekirjoitus on luonnollisempi ratkaisu? Näin saattaisi olla. Matka mielikuvista kielikuviin saattaa olla matka paikallisuudesta ajallisuuteen, ja itäisissä kulttuureissa tapahtumista ilmaisevat kuvamerkit ehkä jäävät kiinteämmiksi, jäykemmiksi kuin läntisen kielimaailman käyttöyhteyksistään pidemmälle irronneet ja itsenäistyneet teonsanat. Kuvakirjoituksessa merkin esittävyys on erilaista kuin se minkä ääntein ilmaistu käsite sisältää. Jos tarkkoja ollaan, kuvamerkin kokonaishahmo välittyy ennen kuin kaikki sen sisältämät yksittäiset viestit jäsenyivät kokonaisuuteen, joten kuvakielen lukeminen on eräällä tavalla deduktiivinen päättelysuoritus. Lineaarisen kirjainrivistön lukeminen taas luo mielikuvat etenemisvauhdin mukaan, ja tässä on esillä induktion alkuaste. "Ajan nuoli" asettuu kuin sattumoisin osoittamaan eri suuntiin idän ja lännen kohdalla. Kuin sattumoisin kirjoitussuuntakin on päinvastainen. Mitä kaikkea tällaiset alkutasolla ilmenevät erilaiset kognitiiviset ratkaisut voivat pitkässä perspektiivissä merkitä? Mielikuvituksellinen ajatuskoe pohdittavaksi: kun mittaamme nykyisin älykkyyttä käyttäen kuviopäättelytestejä, itäisten kulttuurien ihmiset menestyvät meitä länsimaalaisia paremmin näissä testeissä. Miksi? Mahdollisesti siksi, että kuviopäättelytehtävä on todelliselta sisällöltään eräänlainen deduktio - siis päinvastoin kuin kuvittelemme - ja sellaisen ratkaisu palautuu samanlaiseen ajatusalkioiden hyväksikäyttöön joka kytkeytyy kuvakirjoitukseenkin? Meidän olisi ehkä syytä ajatella muutamat asiat ns. älykkyuden suhteen uusiksi.

Lineaarisen ajan poissaolo sieltä missä kuvakirjoitus on kulttuurisena perusratkaisuna saa kaunista tukea siitä havainnosta, että oman eurooppalaisen kulttuuripiirimme kokema tuhatvuotinen keskiaika, jolloin aika katosi maailmastamme, kadotti ja unohti ajantajun lisäksi likimain kokonaan Rooman valtakunnassa jo olemassa olleet luku- ja kirjoitustaidon. Sijalle kehittyi - ei mitään muuta kuin omituista merkkimagiaa. Keskiaikainen numeromystiikka salaperäisine kätkeytyne arvoituksineen tai kummalliset kryptiset kirjainmonogrammit olisivat sellaisinaan käyttökelpoisia nykypäivän älykkyystesteissä, sillä niissä ilmenee juuri samanlainen deduktiivinen, annetusta ongelmasta rationaalisen säännön avulla takaisin kokonaishahmoon palauttava ratkaisutapa, jota niin numerosarjatehtävissä kuin kuviopäättelytesteissä hyödynnetään. Jostain syystä me käsitämme omat älykkyystestimme induktiivista, paljon mainostettua "luovaa" ongelmanratkaisua suosiviksi ja kaikin tavoin "ei-kulttuurisidonnaisiksi". Kumpaakaan ne eivät ole, ja se että niitä sellaisina markkinoidaan, tarkoittaa ettemme juurikaan tajua kuinka kulttuuri muodostuu kognitiolle ominaisista havainto- ja ajatusalkioista.

7.

Myytit ja uskonnot myötäilevät arjen aikakäsityksiä, ja läntisessä maailmassa juutalaiskristillinen perinne on kantanut mukanaan ajallisuuteen virittyneitä paradigmaattisia alkukuvia, jotka ovat saaneet ilmiäsuja myös uuden ajan niin sanotuissa "suurissa kertomuksissa", sellaisissa kuin marxismi ja freudilaisuus. Näissä opillisissa rakennelmissa näemme taustalla lineaarisen aikakäsityksen, vahvan kehitysajatuksen ja profeettallisen ennustuksen. Vaikka kyseiset opit puhuttelevatkin kuulijaa eri tavoilla, ja vaikka marxismin on määrä puhutella joukkoja, kun taas psykoanalyysin pitäisi keskittyä yksilöön, molempien agitoiva sanoma on näennäisen erilaisuuden alla yhtä pelastususkonnollinen. Kuten joukkojen tietoisuus on marxismin mukaan määräytynyt historiallisesti vallitsevien materiaalien ehtojen ja taloudellisten tuotantosuhteiden mukaan, samoin psykoanalyysi näkee yksilön tietoisuuden pelkkänä pintarakenteena, jonka alle todelliset persoonallisuutta määräävät tekijät kätkeytyvät. Kaikkiin "suuriin kertomuksiin" voidaan suhtautua samalla lailla: niiden syvällinen myyttisyys epäilemättä pelkistää ja kiteyttää niihin totuutta, mutta itsessään nekin vielä ovat pintaa, joka muodostuu hyvin pienten alkioiden loputtomista verkostoista. Nämä pienimmät rakennealkiot elävät yli koko inhimillisen historian.

Havaitsemisen, tietoisuuden ja ajattelun ongelmissa on kyse monenlaisista asioista, ja yksi mahdollinen tarkastelujen lähtökohta ja aspekti liittyy kehitykseen. Ajattelumme operoi mieli- ja kielikuvilla, mutta se miten "kuva" maailmasta muodostuu aivoissamme, on problemaattista. Mielikuva ei ehkä olekaan mitään sen kaltaista kuin kuvittelemme. Ehkä se ei vastaa ollenkaan silmiemme kameralla otettua pysäytyskuvaa objektiivisesta todellisuudesta, vaan olennainen osa mielikuvaa rakentuukin niistä alkioista, joita pitkä historiallinen kehitys yhdessä oman henkilökohtaisen psyykkisen ylöspanomme kanssa syvyysuunnassa tuottaa. Tätä ajallisesti rakentunutta meemistä perspektiiviä mielikuvissa emme jostain syystä pysty toistaiseksi selvästi erottamaan. Tunnistamme tosin mielikuvissa paradigmaattisia alkukuvia ja puhumme havaintopsykologiassa pyrkimyksestä vakionuotoisuuteen, ja hahmonmuodostuksessa ilmenevä holismi on meille pinnallisesti tiedettyä ja ymmärrettyä totuutta, mutta kukaan ei tunnu lausuneen toistaiseksi määrätietoisesti ääneen sitä, että nämä kuviot ovat jotain sen kaltaista kuin tähtitaivaan konstellaatiot: ne yhdistävät verkkokalvon pinnan tasolla yhteen näennäisesti lähellä toisiaan sijaitsevia pisteitä, jotka tosiasiallisesti sijaitsevat syvyysulottuvuudessa hyvin kaukana toisistaan. Tällaiselta pohjalta näillä edellytyksillä muodostamamme opilliset totuudet perustuvat vähän samanlaiseen näköharhaan kuin yötaivaan tähtikuvioille annetut niitä kuvaavat nimet ja karaktäärit - muodostamme opillisiä totuuksiamme toistaiseksi horoskooppien tasolla.

On kuin aivoissamme kasvaneet kameramiehet, nuo kuuluisat pikku-ukot, agentit ja homunculukset, todellakin lähettäisivät silmiemme kautta maailmaan jonkinlaisen näkösäteen, valokiilan todellisuuteen, ja projisoisivat sitten tuon näkymän tietoisuutemme luolansseinälle, jossa se tiedollisena karttana palvelee kaikkia suunnistusyrityksiämme. Se näyttää meistä luonnonmukaiselta, mutta sen määräävimmit piirteet ovat seurausta historiallisesta läpivalaisusta, ja tullakseen täydellisesti ymmärretyksi kuva tarvitsisi omaa laatuaan vastaavan tulkinnan aivan kuten röntgenkuvakin. Laji- ja kulttuurihistorian ja yksilökehityksen poikkileikkauspinnoilla, ajallisilla tasoilla, nuo kuvat näyttävät keskenään kovin erilaisilta, ja juuri niissä ilmenevä keskeisten yhteisten piirteiden vaihtelu muodostaa aikakausien ominaislaadun ja rajat eri aikakausien välille. Mieleemme vain ei ole kovin kehittynyt näitä mielikuvien elementtejä näkemään. Ne eivät ilmene todellisuutta koskevissa opillisissa tarkasteluissamme - mitä ajanmukaisempi teoria, sitä ohuempi kosketus todellisuuteen.

Mielikuvat eivät siis ole mitään erillisiä itsenäisiä paketteja, jotka ovat varastoituneet aivojemme muistikeskukseen. Voisi mahdollisesti sanoa, että kuvat ovat jonkinlaisia invariansseja aivojemme hermoverkon toiminnassa. Kuva- tai ajatusalkiot eivät sijaitse missään aivojemme tietystä kohdassa. Siksi se mitä sanomme persoonallisuudeksi, oma minä, jonka puitteissa koemme olemassaolomme jatkuvuuden, saattaa säilyä suhteellisen ehjänä vaikka aivoistamme jouduttaisiin leikkaamaan pois kokonaisia alueita. On kuin ajattelumme aina valaisisi rakennusalkionsa siitä perspektiivistä, josta ehyt kokonaiskuva syntyy. Brittibiologi Rupert Sheldrake kuvailee muistia pikemminkin viritinvahvistimeksi, joka pyrkii pitämään ulkoiset ja sisäiset "lähetykset" tietyllä aaltopituudella, kuin nauhuriksi, joka tallentaa annettuja ohjelmapaketteja. Aivot toimivat aina kokonaisuutena, ne ovat fysiologinen perusta ajattelumme holismille. Kuvat ovat enemmänkin toiminnallisia kuin rakenteellisia, eivätkä ne "sijoitu" aivoihimme vaan paremminkin ajatteluumme. Potentiaali on kuitenkin aivoissamme. Kun viimeisen hengenvetomme myötä rajuvirtoja huuhtelee aivojamme, on todella mahdollista, että sen myötä pintaan nousevat "kaikki elämäme kuvat kuin filminauhana".

Kirjaansa "Ajatus ja julistus" sisältyvässä Spengler-esseessä Georg Henrik von Wright pohdiskelee kysymystä, millaisin kriteerein historiallinen kulttuurikausi voidaan erottaa ja määritellä. Minkälaatuinen on se yhdistävä tekijä, jonka perusteella voidaan puhua jonkin aikakauden omaehtoisuudesta, sen omasta "hengestä"? von Wright:

"On tärkeätä todeta, että se "side", joka yhdistää kulttuurin erilaiset ilmaisut kokonaisuudeksi, e i ole kansa, kieli, uskonto, yhteiskuntamuoto, filosofia, taidetyyli, eikä muukaan sisällöltään määrätty historiallinen ilmiö. Tästä näyttää seuraavan, että ko. siteen täytyy olla y h d e n m u o t o i s u s, joka ilmenee useissa eri "osissa": uskonnollisissa, poliittisissa, sosiaalisissa, tieteellisissä, taiteellisissa ym. kulttuurin ilmiöissä. Juuri tätä yhtäläisyyttä tarkoitetaan, kun puhutaan kulttuurin "hengestä" tai "tyylistä"...

... On selvää, että tässä tarkoitettu yhtäläisyys ei voi olla "fyysillistä" yhtäläisyyttä, so. sen laatuista yhtäläisyyttä joka usein esiintyy esim. saman suvun eri jäsenten välillä heidän ulkonäössään ja käyttäytymisessään. Halutaan ehkä ehdottaa, että yhtäläisyys, jos sitä yleensäkin on olemassa, on "psykologinen". Tämä merkitsisi silloin, että esim. määrätynlainen rakennustaide ja musiikki herättävät samanlaisia tunteita. Tästä vastauksesta, jota kannattaisi vakavasti pohtia, sanon tässä vain, että pidän sitä näennäisenä vastauksena. On totta, että rakennustaide ja musiikki voivat herättää samanlaisia tunteita. Mutta ongelma toistuu kysyttäessä, missä mielessä tunteet ovat "samoja"."

Tällaisen ongelmanasettelun von Wright pyrkii ratkaisemaan konstruoimalla eräänlaisen "motivaation" näkökulman, jonkinlaisen toinen toistaan tukevien pyrkimysten ja syiden yhteisen verkoston, josta eri inhimillisen toiminnan alueet saisivat kaikkiläpäisevän leimallisen samanlaisuutensa. Uuden ajan alku havainnollistaa von Wrightille inhimillisen motivaation vielä eriytymätöntä vyyhteä: tuolloin ajattelu oli vielä kategorisoitumatonta ja erikoistumatonta. Musiikista voitiin johtua ääniaaltojen kautta aaltoliikkeen matemaattiseen mallintamiseen, tekniset kysymykset yleensä saattoivat inspiroida puhtaasti filosofisia ongelmia. --- Tällaisestakin vastauksesta voitaisiin von Wrightin omaa lääkettä käyttäen sanoa, että se on näennäinen vastaus. Kulttuuria sisäisesti yhtenäistävä tekijä ei voi olla mekaaninen vuorovaikutus inhimillisen toiminnan eri osa-alueiden välillä. Tällaisen jäljittämisen oma motiivinsa, se on opillisen tarkastelun tuekseen tarvitsemää "realismia". Opillisella pintatasolla tällaiset todistelut saattavat toimia, syvemmälle mentäessä kysymykset toistuvat.

Ei ole mystistä nähdä ihmistä syvimmiltään sosiaalisena, yhteisönsä kaikkien hermopäätteittänsä ja ajatusantenniensa välityksellä jäsentyvänä "viritinvahvistimena", jonka kulloinenkin elämänmuoto on pohjimmiltaan jonkinlainen morfologisten "lähetysten" kenttä. Vahvat paradigmaattiset alkukuvat, siis sellaiset kuin vuorijumala, ovat kuin vahvoilla taajuuksilla vaikuttavia kantoaaltoja, jotka ovat kulkeneet mukana koko

inhimillisen historian ajan. Ajattelun ulottuvuudet, paikka ja aika, voivat eri aikoina muodostaa erilaisia liittoja keskenään, ja ajattelumme sosiaalisuudesta luonnostaan johtuu, että jokin saavutettu vakaus vahvistuu ja luo omaehtoisen, ajallista jatkuvuutta tavoittelevan kokonaisuuden. Historian suuret kulttuurit, sellaiset joita Spengler mahtavilla hengenvoimillaan visioi, ovat mahdollisia, mutta myös rajallisemmat kaudet, jolloin jokin tyyllinen virtaus luo ajan henkeen omat virityksensä. Ei ole periaatteellista eroa yleisinhimillisten edellytysten, suurten kulttuurien ja rajallisten tyyliakausien välillä. Sama perusinhimillisuus toteutuu niissä kaikissa, mutta ilmiasujen kirjavuus on hämmästyttävää.

Spengler näkee suurten kulttuurien muotorakenteen ikään kuin elämänkaarena: vahvaan alkukuvaan rakentuva kulttuuriorganismi syntyy, kehittää hedelmänsä, kypsyy ja kuolee pois. Oma länsimainen, niin sanotusti faustinen eli omat rajansa jatkuvasti ylittämään pyrkivä kulttuuri on Spenglerin historiavisiossa jo kokemassa elinvoimien ehtymisen ja hajoamisen aikaa. Yksi sykli on täyttymässä. Faustisuus, jolla hän kokemaamme aikaa sisällöllisesti luonnehtii, muodostaa oudon vastakohtan sille, että muotorakenteina suuret kulttuurit toteuttavat jonkinlaista ikuista paluuta, ajallisia kehiä. Spengler ei esimerkiksi kiinnitä huomiota siihen, että renessanssilla oli resonanssi ja se rekapituloi antiikin maailman. Uudet sisällöt puhkesivat elämään vanhoissa munankuorissa. Jos kulttuuri olisi jotain kokonaan omaehtoista, se ei tekisi näin. Sen sijaan, jos kulttuurissa toteutuvat ikuiset inhimilliset peruskuviot, vanhasta tulee uutta.

Renessanssityyli tosiaankin toisti antiikin arkkitehtuurin staattiset vaikutelmat, kantavia voimia, nurkkapisteitä ja pylväikköjä korostavat rakenneratkaisut, ja sen koko estetiikalle oli tunnusomaista paikallistaa ja hallita fyysiset voimat, vakiinnuttaa jonkinlainen mekaniikan lepotila. Temppeleille ominaiseen tapaan rakennukset oli tarkoitettu katsottaviksi "ulkoapäin", mikä kertoi siitä ettei oma "minä" vielä ollut eriytynyt keskiaikaisesta depersonalisaatiosta. Minää ei koettu ympäröivän maailman keskipisteenä tavalla, joka olisi projektiivisesti tehnyt mahdolliseksi sisätilan tajuamisen. Katsojan piti kokea tasapaino ja harmonia. Voidaan sanoa että havaitsijan aika asettui aloilleen antiikin kauneuden kohdatessaan. Kuitenkin jossain mielensisäisessä syvyydessä oli tehty pitkä paluu menneisyyteen. Tämä on hämmästyttävä, historiassa toistuva paradoksi: usein kun syntyy jotain uutta, ensin elpyvät ikuiset lähtökohdat. Luomistyö on aina luonteeltaan uudestisyntymistä.

Kun uuden ajan dynaamiset demonit pääsivät eurooppalaisen ihmisen sielussa valloilleen, myös estetiikka muuttui. 1600-luku toi kuvaan subjekti-minän ja objekti-maailman, uuden perusvastakohtaisuuden, ja tämä uuden ajan vaikuttavin kokemuksellinen perusjäsenitys loi kokonaan uuden ajattelulaadun, jota osuvimmin voi ainakin sen opillisissa ilmentymissä nimittää kartesionismiksi. Syntyy myös sitä vastaava esteettinen tyyliuunta, barokki. Barokkityylissä antiikin harmonia kääntyy vastakohtakseen. Jos jokin oli ennen suoraa, nyt se on ruuvattu kierteille. Jos sisätilan jäsenitys ennen puuttui, nyt kaikkeen ilmestyy kerroksittain kehyksiä ympärille. Raskaasti kruusautetut massiiviset kehykset ympäröivät niin dramaattisia maalauksia kuin peilejäkin, jotka muodostuivat aikakauden varsinaisiksi avainsymboleiksi. Peilin ideana on heijastaa takaisin ihmisen minä, joka nyt syntyy uudelleen joka katseenluonnilla. Niin miesten kuin naisten päätä kehystää käherretty peruukki. Vaikutelmat olivat voimakkaita. Vastakohtien maailma astui esiin kaikilla elämänaloilla, kaikesta löytyi vaikutus ja vastavaikutus, teema ja vastateema. Musiikissakin sävelkulut muodostivat kysymyksiä ja vastauksia, teemat kerrostuivat toistensa päälle. Puhtaasti jalostuneen barokkihengen kuulee Vivaldin konsertoissa, täydellistyneenä ja massiivisimmillaan tämä henki ilmenee Bachissa.

Jos renessanssia ajatellaan tyyllillisenä teesinä, barokki on sen selvä antiteesi, ja näiden kahden ääri liikkeen sovittajaksi sopi luontevasti rokokoo, jossa yhtenä keskeisenä esteettisenä ideana oli häivyttää kaikki äärimmäisyysliikkeissä selvästi erottuvat rajat. Rokokoo on ikään kuin jatkuvaa liikettä, jatkuvaa tarkastelun kohteen pakenemista pois sellaisesta pysähtyneestä pisteestä, jossa jompikumpi ulkoinen-sisäinen -akselin vaihtoehto saisi toteutumismahdollisuuden. Rokokookiemurat häivyttävät kohteen ja taustan rajan, niissä kohde pyrkii jatkumaan ja sulautumaan taustaan. Myös musiikissa dynamiikka ilmentää toinen toisiinsa lomittuvia sävelkiehkuroita ja säkeitä. Mozart on aikakauden henki.

Ei liene liioiteltua sanoa, että eurooppalaisen uuden ajan suuri kehityskaari rakentuu noiden kolmen paradigmaattisen teeman varaan. Renessanssi teesinä, barokki antiteesinä ja rokokoo synteessä. Nämä paradigmaattiset tyyli-idea-alkukuvat määräävät sitten myös vaimentuneina jälkiaaltoina 1800- ja 1900-lukua. Beethovenia saattaisi katsoa viimeisenä faustisen kulttuurin suurena henkenä. Mutta sen jälkeen spengleriläisittäin katsoen eletään jo kulttuurin huippukauden ohittanutta laskun aikaa. Maailmansodan jälkeen maailma ei enää ollut entisensä. Näyttää olevan katteetonta odottaa, että uuden suuren kulttuurin alku voisi löytyä mistään sen matkan varrelta, jonka eurooppalainen uusi aika historiallisesti muodosti. Nyt täytyy jälleen palata paljon kauemmas taakse päin, lajin primitiiviseen alkuhämärään, ja etsiä sieltä uudet lähtökohdat uusille tavoille jäsentää maailman alkioiden mosaiikki.

Kaikenlaisia kulttuurihistoriallisia kuvailuja on tehty, ja niitä voitaisiin kirjoittaa lisää, erilaisia. Kaikilla niillä on enemmän kuin pelkkä metaforinen merkitys. Se ettei mikään niistä ole lopullinen ja oikea, ei sulje pois sitä, että ne kaikki ovat mahdollisimman oikeita. Niissä toistuvat minän ja maailman väliset viestit aina kulloisillakin ajallisilla pinnoilla. Ne ovat eräänlaisia impressioita, sekä siinä mielessä missä Hume sanaa käytti kuin siinäkin mielessä, jossa impressionismi 1800-luvun lopulla maalaustaiteessa vaikutti. Kuten Hume etsi näkymätöntä lankaa jonka välityksellä syysuhde pyssyn liipaisimen ja piipun paukahduksen välillä voitaisiin osoittaa todeksi, samoin ranskalaiset impressionistit etsivät heijastuksia, valon alkioita, jotka välittävät vaikutelman todellisuudesta katsojalle. Aihe voi olla erilainen, pyrkimys ja sielunliike sama. Impressionismin suuri nimi Monet aloitti kuvaten merta, kehittyi mestariksi hallitsemaan veden heijastuksia ja sai lopulta kaiken kylpemään elävässä mutta aineettomassa valossa. Hän päätyi elämänsä viimeisiksi vuosikymmeniksi kaivauttamansa lummelähteen äärelle maalaten uskollisesti sen heijastuksia loppuun saakka. Tyyllisuunnan nimi, impressionismi, oli alkujaan haukkumasana, jonka Monet otti ylpeyttä ja uhmaa tuntien käyttöön. Impressionismi täydellistyi Paul Cézannessa, jonka elämänkaari toistaa historiassa yleisen, myös omiensa keskuudessa väärinymmärretyn ja hylätyn neron tarinan. Ainoan läpi elämänsä säilyneen vertaisystävänsä, Hugon, kanssa käyty kirjeenvaihto antaa lohduttoman kuvan siitä miten elämäniloisesta taiteellisesta nuorukaisesta tuli lopulta elämään pettynyt ja yksinäisyyteen vetäytyvä vanhus. Cézanne muutti elämänsä loppupuolella takaisin kotikyläänsä Aixiin. Siellä hän maalasi kylän maisemia, ja erityisesti häntä kiinnosti kylän taustalla kohoava kukkula tai vuori, Sainte-Victoire. Mies ja hänen vuorensa. Ihmisen tarina.